๙๙ คำถามเกี่ยวกับ สมเด็จพระสังฆราช

๙๙ คำถามเกี่ยวกับ สมเด็จพระสังฆราช

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

ที่ระลึกในงานบำเพ็ญพระกุศล
คล้ายวันประสูติ เจริญพระชันษา ๙๙ ปี
สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
วันพุธที่ ๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๕

๙๙ คำถามเกี่ยวกับสมเด็จพระสังฆราช

สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์
จัดพิมพ์น้อมถวายสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
ในงานบำเพ็ญพระกุศลคล้ายวันประสูติ เจริญพระชันษา ๙๙ ปี วันที่ ๓ ตุลาคม ๒๕๕๕

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ
สุภาภรณ์ อัษฎมงคล บรรณาธิการ
๙๙ คำถามเกี่ยวกับสมเด็จพระสังฆราช
กรุงเทพฯ : สำนักเลขานุการสมเด็จพระสังฆราช, ๒๕๕๕
๑๔๔ หน้า

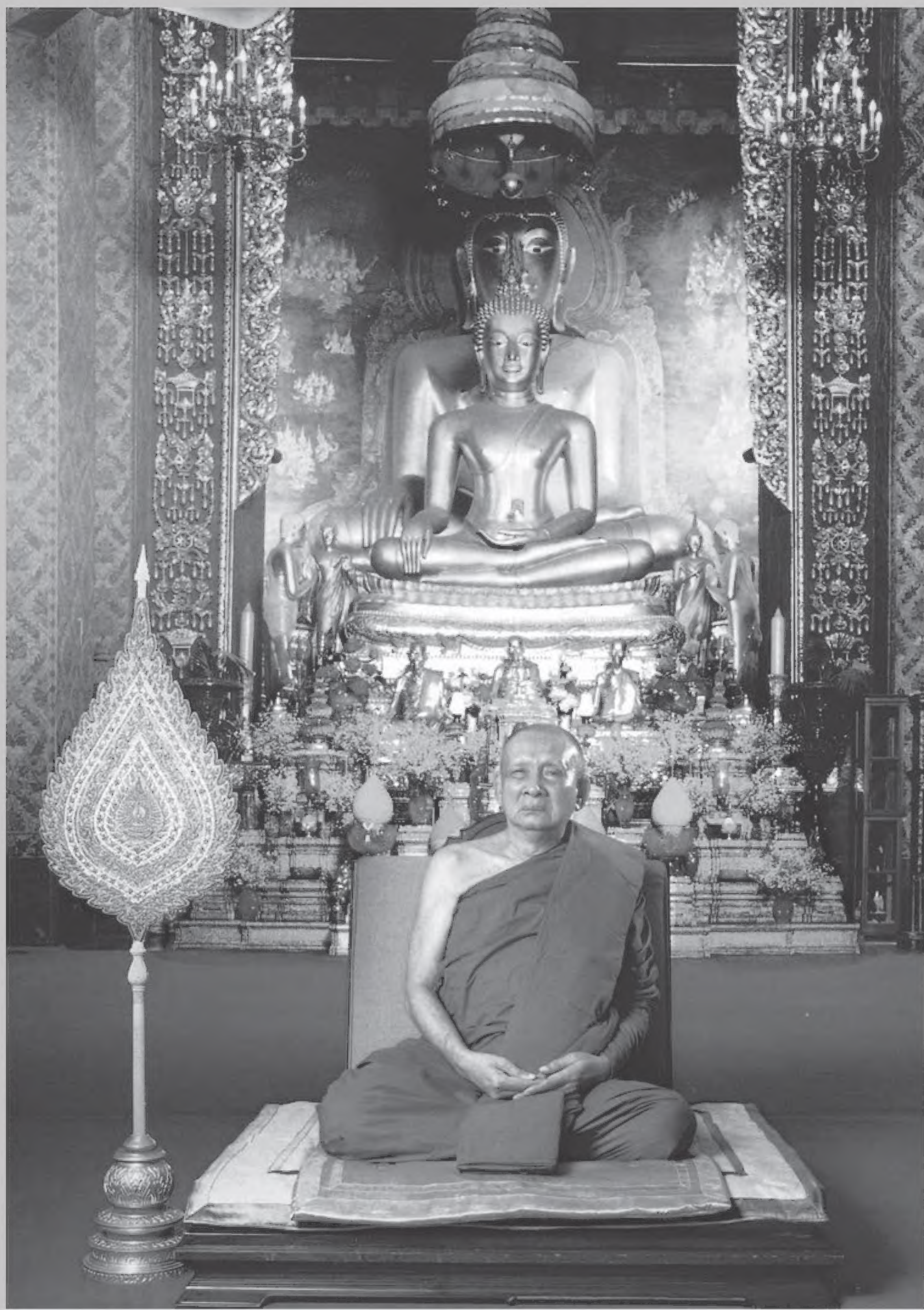
ISBN : 978-616-305-677-1

พิมพ์ครั้งแรก : ตุลาคม ๒๕๕๕
จำนวน : ๑๐,๐๐๐ เล่ม

บรรณาธิการที่ปรึกษา : สมเด็จพระวันรัต (จุนท์ พฺรหฺมคุตฺโต)
พระเทพสารเวที (บุญยนต์ ปุญฺญาคโม)
พระเทพปริยัติวิมล (แสวง ธมฺเมสโก)

คณะบรรณาธิการ
บรรณาธิการอำนวยการ : พระอนิลมาน ธมฺมสากิโย
บรรณาธิการวิชาการ : รศ. สุเชาวน์ พลอยชุม
บรรณาธิการ : สุภาภรณ์ อัษฎมงคล

ออกแบบปกและรูปเล่ม : บริษัท ดรีม แคชเชอร์ กราฟฟิค จำกัด
พิมพ์ที่ : บริษัท ศิริวัฒนา อินเตอร์พริ้นต์ จำกัด (มหาชน)

คำนำ

เนื่องในโอกาสเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงเจริญพระชันษา ๙๙ ปี ในวันที่ ๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๕ นี้ สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์สำนึกในพระเมตตาคุณของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชที่ทรงปกแผ่ไปยังพุทธบริษัททุกหมู่เหล่า จึงได้จัดพิมพ์หนังสือ **"๙๙ คำถามเกี่ยวกับสมเด็จพระสังฆราช"** น้อมถวายเฉลิมพระเกียรติในโอกาสนี้

พระประวัติของเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ได้มีผู้เรียบเรียงขึ้นในหลายแนวหลายสำนวน ถึงกระนั้น ก็ยังมีบางคนเห็นว่าน่าจะมีการเสนอพระประวัติของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ในแง่มุมที่คนทั่วไปอาจยังไม่เคยได้ยินได้ฟังบ้าง ซึ่งจะทำให้คนทั่วไปรู้จักเจ้าพระคุณสมเด็จฯ มากขึ้น เพราะเกร็ดเล็กเกร็ดน้อยที่เกี่ยวกับประวัติบุคคลสำคัญนั้น บางทีก็ให้คติหรือข้อคิดที่มีประโยชน์ต่อผู้อ่านผู้สนใจไม่น้อย จากคำปรารภของบางคนดังกล่าวนี้เอง หนังสือ **"๙๙ คำถามเกี่ยวกับสมเด็จพระสังฆราช"** นี้จึงเกิดขึ้น

ความมุ่งหมายในการเรียบเรียงเรื่อง **"๙๙ คำถามเกี่ยวกับสมเด็จพระสังฆราช"** นี้ ก็เพื่อเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับพระประวัติ พระจริยวัตร และพระคุณธรรมของเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช ในเรื่องที่น่าจะเป็นประโยชน์แก่ผู้อ่านผู้สนใจ ฉะนั้น ในการเรียบเรียงนี้ จึงไม่ได้ตอบคำถามทุกคำถามที่มีผู้สนใจกรุณาส่งมา แต่เลือกตอบเฉพาะที่เกี่ยวกับเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชเท่านั้น และเท่าที่มีข้อมูลจากพระประวัติและจากพระนิพนธ์

ของพระองค์ท่าน และบางเรื่องจากผู้ให้ข้อมูล ซึ่งเคยสนองงานถวายเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เท่าที่พอจะหาได้

คำถามที่ส่งเข้ามานั้น มีจากทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด ซึ่งทราบข่าวการจัดทำหนังสือจากสื่อมวลชนและหนังสือพิมพ์หลายฉบับ ที่กรุณาประชาสัมพันธ์ให้ผู้สนใจส่งคำถามเกี่ยวกับสมเด็จพระสังฆราชเข้ามา

สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ขอน้อมถวายการจัดพิมพ์เรื่อง **"๙๙ คำถามเกี่ยวกับสมเด็จพระสังฆราช"** เป็นเครื่องสักการบูชาพระคุณและน้อมถวายเป็นพระกุศลแด่เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ขอทรงเจริญพระชันษายิ่งยืนนาน เป็นประทีปธรรมแก่พุทธบริษัททุกหมู่เหล่าตลอดไป

ขอขอบคุณ คุณสุภาภรณ์ อัษฎมงคล และผู้เกี่ยวข้องทุกท่าน ที่ได้ช่วยดำเนินการจัดพิมพ์หนังสือ **"๙๙ คำถามเกี่ยวกับสมเด็จพระสังฆราช"** นี้ให้สำเร็จเรียบร้อยและงดงามสมพระเกียรติทุกประการ

(นายจิรายุ อิศรางกูร ณ อยุธยา)
ผู้อำนวยการสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์

๙๙ คำถามเกี่ยวกับสมเด็จพระสังฆราช

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

Dhammaintrend ร่วมเผยแพร่และแบ่งปันเป็นธรรมทาน

คำถามที่ ๑

ในสมัยเด็ก พระองค์ท่านทรง**รักใครมากกว่ากัน** ระหว่างคุณพ่อกับคุณแม่

[ข้อมูลจากหนังสือ *พระผู้เจริญพร้อม สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก.* กรุงเทพฯ : สำนักเลขานุการสมเด็จพระสังฆราช, ๒๕๕๒ และการสัมภาษณ์]

คำตอบ - สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ประสูติเมื่อวันศุกร์ ขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๑๑ ปีฉลู ตรงกับวันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๖ เวลาประมาณ ๑๐ ทุ่มมีเศษ (หรือเวลาประมาณ ๔ นาฬิกาเศษ ของวันเสาร์ที่ ๔ ตุลาคม ตามที่นับแบบปัจจุบัน) พระชนกชื่อนายน้อย คชวัตร (ถึงแก่กรรม พ.ศ. ๒๔๖๕) พระชนนีชื่อ นางกิมน้อย คชวัตร (ถึงแก่กรรม พ.ศ. ๒๕๐๘)

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ นั้น โยมป้าเฮ้ง ผู้เป็นพี่ของพระชนนีได้ขอไปเลี้ยงตั้งแต่ยังเล็กๆ และได้อยู่กับโยมป้าเรื่อยมา แม้เมื่อพระชนนีย้ายไปอยู่จังหวัดสมุทรสงครามก็หาได้นำสมเด็จฯ ไปด้วยไม่ เพราะเกรงใจโยมป้าซึ่งรักเจ้าพระคุณสมเด็จฯ มาก ส่วนพระชนกนั้นส่วนใหญ่อยู่ต่างจังหวัด จนกระทั่งป่วยจึงกลับมารักษาตัวที่บ้านเมืองกาญจนบุรี และถึงแก่กรรม เมื่อเจ้าพระคุณสมเด็จฯ มีพระชันษา ๙ ปี

ดังนั้น เมื่อยังเยาว์วัย พระองค์ไม่ได้อยู่กับพระชนกและพระชนนี เติบใหญ่มาภายใต้การเลี้ยงดูของโยมป้าเฮ้ง อย่างไรก็ตาม ในยามที่พระชนนีชราภาพ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงรับมาอยู่ด้วยที่วัดเพื่อจะได้ดูแลอย่างใกล้ชิด โดยมีเรือนไม้หลังเล็กอยู่ข้างตำหนักคอยท่าปราโมช เข้าใจว่าคงทูลขอสมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ เป็นการพิเศษ เนื่องจากทางวัดบวรนิเวศวิหารไม่ได้มีที่พักสำหรับอุบาสิกา

อีกเรื่องที่แสดงถึงความรักความห่วงใยที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงมีต่อพระชนนีก็คือเมื่อครั้งที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ยังเป็นพระเปรียญ ๗ ประโยค เคยมีผู้มาชักชวนให้ไปเป็นอนุศาสนาจารย์ และพระองค์ก็คิดอยากจะไปเป็นอนุศาสนาจารย์ตามคำชวนนั้น จึงได้ยื่นหนังสือขอลาสิกขา โดยในสมัยนั้นนอกจากจะต้องลาเจ้าอาวาสแล้วยังต้องทำหนังสือขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตถึงกระทรวงศึกษาธิการด้วย ระหว่างนั้นเอง พระชนนีทราบเรื่องก็รีบมาพบพระองค์ท่านที่กุฏิและบอกว่า “หากคุณมหาสึก อิชั้นจะผูกคอตาย” ด้วยเหตุนี้เองพระองค์จึงมีหนังสือแจ้งไปยังกระทรวงศึกษาธิการขอถอนใบลาที่ส่งไปก่อนหน้า โดยให้เหตุผลว่า “มีความจำเป็นอย่างที่สุดที่จะลาสิกขาไม่ได้”

ต่อคำถามที่ว่ามานั้น จึงเป็นการยากที่จะชี้ชัดลงไปว่าทรงโปรดพระชนกหรือพระชนนีมากกว่ากันเมื่อครั้งยังทรงพระเยาว์ แต่ทรงแสดงความรักต่อพระชนนีทุกครั้งที่มีโอกาส

คำถามที่ ๒

อยากทราบเรื่องราวช่วงที่เป็นจุดเปลี่ยนแต่ละช่วงของท่าน **ว่าผ่านช่วงเวลาเหล่านั้นมาอย่างไร**

คำตอบ - จุดเปลี่ยนคือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแล้วทำให้เกิดการหันเหทิศทางในชีวิต **จุดเปลี่ยนช่วงบวชเณร** น่าจะเป็นจุดสำคัญด่านแรก ที่เริ่มต้นด้วยบวชแก้บน เนื่องจากตอนเด็กเรียนหนังสือเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ป่วยหนักมาก โยมป้าถึงกับบนไว้ว่าถ้าหายป่วยจะให้บวช ประกอบกับเมื่อเรียนจบประถมห้า ไม่รู้จะทำอะไร ในขณะที่เพื่อนๆ เข้ากรุงเทพฯ มาเรียนต่อ ส่วนพระองค์ท่านไม่มีทุนไม่มีคนส่งเสีย พระชนกก็เสียไปแล้ว อยู่กับโยมป้า ไม่มีกำลังพอจะส่งเสียและไม่มีคนชี้แนะว่าควรจะเรียนอะไร พระองค์ท่านใช้คำว่ามันมาถึงทางตันไม่รู้จะทำอะไร โยมป้าก็เลยบอกว่าไหนๆ หายเจ็บแล้วก็บวชแก้บนเสีย และเป็นปีที่น้าชายบวชสองคนจึงให้บวชพร้อมกันไปในคราวเดียว

ประกอบกับเมื่อบวชแล้วหลวงพ่อดี วัดเหนือ พระอุปัชฌาย์ ช่วยแนะนำและผลักดันให้มาสนใจเรื่องศึกษาเล่าเรียนต่อ จึงเป็นตัวแปรสำคัญที่ช่วยชี้ทางว่าจะไปทางไหน ต้องถือว่าหลวงพ่อเป็นผู้มีวิสัยทัศน์ ไม่ใช่แค่ส่งไปเรียนเฉยๆ แต่ตั้งใจว่าเมื่อเรียนจบแล้วจะต้องให้ลูกศิษย์กลับมาสอนที่โรงเรียนที่วัดเหนือด้วย หลวงพ่อดีได้พาเจ้าพระคุณสมเด็จฯ มาฝากเรียนบาลีที่วัดเสนหา นครปฐม แล้วต่อมาพามาฝากที่วัดบวรนิเวศวิหาร ในปี พ.ศ. ๒๔๗๒ และปีถัดมาทางหลวงพ่อดีก็สร้างโรงเรียนบาลีรอไว้ที่วัดเหนือด้วย

จุดเปลี่ยนที่สำคัญอีกครั้งหนึ่งก็คือเมื่อสอบได้เปรียญ ๗ ประโยคแล้วเคยคิดจะลาสิกขา แต่โยมแม่ไม่ยอม ในช่วงนี้ประมาณ พ.ศ. ๒๔๘๐ กำลังเริ่มเรียนภาษาต่างๆ ทั้งภาษาสันสกฤต อังกฤษที่นับว่าเป็นอีกจุดเปลี่ยนหนึ่งคือการหันมาสนใจกรรมฐาน ตามที่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงแนะนำ แม้กระนั้นก็ยังไม่ทิ้งการเรียนภาษาที่สนใจแต่แรก ความรู้ทางด้านภาษาและด้านกรรมฐานที่หันมาสนใจมากขึ้นในระยะนี้จึงเป็นรากฐานที่สำคัญในการปฏิบัติพระศาสนกิจของพระองค์ในเวลาต่อมา

จุดเปลี่ยนที่สี่คือการเป็นพระพี่เลี้ยง พระภิกษุพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในปี พ.ศ. ๒๔๙๙ และการเป็นเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ปี พ.ศ. ๒๕๐๔ ซึ่งเป็นพระภารกิจที่มีความท้าทายหลายด้าน

คำถามที่ ๓

เนื่องจากเหตุผลใดพระองค์จึงได้รับเลือกให้เป็นพระพี่เลี้ยงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งทรงพระผนวช และท่านรู้สึกอย่างไร

คำตอบ - พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระผนวชที่พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อวันที่ ๒๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๙๙ โดยมีสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงเป็นพระราชอุปัธยาจารย์ แล้วเสด็จฯ มาทรงปฏิบัติสมณวัตรในสำนักสมเด็จพระราชอุปัธยาจารย์ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร จนถึงวันที่ ๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๙ รวมเป็นเวลา ๑๕ วัน จึงทรงลาผนวช

สมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ ได้ทรงมอบหมายให้เป็นพระพี่เลี้ยง ก็ได้ปฏิบัติหน้าที่ซึ่งได้มอบหมายสนองพระเดชพระคุณ จากการที่ได้ปฏิบัติหน้าที่ดังกล่าว ได้มีความรู้สึกว่าพระภิกษุพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะได้ทรงพระผนวชตามราชประเพณีอย่างเดียวเท่านั้นหามิได้ แต่ทรงพระผนวชด้วยพระราชศรัทธาที่ตั้งมั่นในพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง มิได้ทรงเป็นบุคคลจำพวกที่เรียกว่า “หัวใหม่” ไม่เห็นศาสนาเป็นสำคัญ แต่ได้ทรงเห็นคุณค่าของพระศาสนา

ฉะนั้น ถ้าเป็นบุคคลธรรมดาสามัญก็กล่าวได้ว่า “บวชด้วยศรัทธา” เพราะทรงพระผนวชด้วยพระราชศรัทธา ประกอบด้วยพระปัญญา และได้ทรงปฏิบัติพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด

ส่วนที่ได้รับเลือกให้เป็นพระพี่เลี้ยงของพระภิกษุพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้น น่าจะมาจาก**เหตุผลเรื่องความรู้ความสามารถและอาวุโสที่ไม่สูงเกินไป** ศิษย์ของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ คนหนึ่งให้ข้อมูลว่า

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ คงเห็นแววบางอย่างของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ และคงพอพระทัยในเรื่องของความรู้ความสามารถและความประพฤติ เพราะตามที่เขาเล่าให้ฟังก็คือ เวลาที่มีอะไร สมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ มักจะเรียกเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ไปใช้ไปทำ ตั้งแต่สมัยยังเป็นพระเปรียญ สมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ มักทรงเรียกเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ว่า “อาจารย์เจริญ” ไม่ได้เรียกว่า “คุณเจริญ” หรือ “มหาเจริญ”

คำถามที่ ๔

อยากทราบเกี่ยวกับความใฝ่พระทัยในการศึกษาและทรงปฏิบัติสมาธิของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

คำตอบ - พระเจ้าอยู่หัวทรงสนพระทัยในการศึกษาพระธรรมและเคยมีรับสั่งถึงการทำสมาธิต่อสมเด็จพระสังฆราช ใจความว่า ทำสมาธิอย่างไร

สมเด็จพระสังฆราชทูลตอบว่า “ทำใจตั้งมั่นแน่วแน่อยู่ในอารมณ์เดียว จะทำอะไรทุกๆ อย่างต้องมีใจเป็นสมาธิ ในทางปฏิบัติจึงต้องใช้สมาธิทั้งนั้น แต่มักมีคนเข้าใจว่า ทำสมาธิต้องนั่งหลับตา”

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรับสั่งว่า ทรงรู้สึกว่าเวลาทรงปฏิบัติราชกิจต้องทรงสำรวมพระราชหฤทัย เช่น คราวพระราชทานกระบี่นักเรียนนายร้อย เพียงหยิบให้ ถ้าไม่สำรวมใจ มีผิด สำรวมใจอยู่ ก็ทำไม่ผิด

[จาก บันทึกของสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (สุวฑฺฒน มหาเถร) ๔ มีนาคม ๒๕๐๕ ในหน้า ๑๐ *ธรรมหฤทัยในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว*]

ช่วงก่อนที่จะได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช ประมาณ พ.ศ. ๒๕๒๐ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมักเสด็จฯ มาที่วัดเพื่อสนทนาธรรม โดยรับเสด็จที่โบสถ์บ้าง ที่ตำหนักบ้าง แต่ช่วงหลังไม่สะดวก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงนิมนต์เจ้าพระคุณสมเด็จฯ กับพระสงฆ์อีก ๑๕ รูปเข้าไป

ในพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน เพื่อถวายสังฆทาน ทุกวันจันทร์ หลังจากถวายสังฆทานแล้วจะทรงสนทนาธรรมเป็นเวลานับชั่วโมง

นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ส่งเจ้าหน้าที่ไปบันทึกโอวาทและเทศนาต่างๆ ในพระอุโบสถ และคำสอนพระใหม่ คำอบรมกรรมฐานตอนกลางคืนของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ที่วัดบวรนิเวศวิหาร และของสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (วิน ธมฺมสาโร) วัดราชผาติการาม แล้วนำไปฟัง ซึ่งน่าจะเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๑๐

พลตำรวจเอก วสิษฐ เดชกุญชร อดีตนายตำรวจราชสำนัก กล่าวถึงเรื่องเดียวกันนี้ว่า

"ทรงศึกษาธรรมจากพระหลายรูป และจากหนังสือหลายเล่ม หรืออาจจะเป็นหลายร้อยเล่มคงทราบอยู่แล้วว่า เมื่อทรงพระผนวชที่วัดบวรนิเวศวิหารดูเหมือนจะเพียง ๒ อาทิตย์เท่านั้นเอง ไม่ทรงมีเวลามากนัก

"ผมเชื่อว่าท่านทรงขึ้นต้นถูก และได้ครูที่มีความสามารถ ครูองค์นี้หรือรูปนี้ คือ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชองค์ปัจจุบัน ท่านเป็นพระพี่เลี้ยงพระเจ้าอยู่หัวในขณะที่ประทับอยู่ที่วัดบวรฯ เพราะฉะนั้นก็ได้ครูธรรมที่เรียกว่าชั้นยอดที่สุดของเมืองไทย ผมเห็นท่านทรงศึกษาจากตำราของครูบาอาจารย์เอง เสด็จฯ ไปที่ไหนก็ตาม ที่มีพระที่มีความรู้ทางกรรมฐาน ทางวิปัสสนา จะเสด็จฯ ไปทรงเยี่ยมและรับสั่งกับพระเหล่านี้ทุกรูป

"เมื่อผมยังอยู่ในวัง ผมมีหน้าที่หาพระถวายท่าน เวลาเสด็จฯ ไปประทับต่างจังหวัด เพราะเรามีหน้าที่ศึกษาภูมิประเทศ เพื่อจะเตรียมการเสด็จพระราชดำเนิน ตอนที่ออกเดินไปศึกษาภูมิประเทศพบพระดีๆ เราก็ต้องกลับมากราบบังคมทูลท่านว่ามีพระอยู่วัดนี้ ตอนเสด็จฯ ไปทางนั้นเราจะจัดเสด็จพระราชดำเนินให้สอดคล้องกัน คือ ให้ทรงมีเวลาที่จะแวะวัดนั้นและพระเหล่านั้นด้วย..."

"...พระเจ้าอยู่หัวรับสั่งเรื่องสมาธิกับพวกเราเสมอ และเวลามีโอกาสเสด็จฯ ก็จะพระราชทานคำแนะนำเกี่ยวกับเรื่องนี้ทุกครั้งซึ่งผมก็ยังจำได้และนำวิธีฝึกปฏิบัติของพระเจ้าอยู่หัวมาฝึกปฏิบัติอยู่สม่ำเสมอ..." พลตำรวจเอก วสิษฐ เดชกุญชร กล่าวด้วยว่า เมื่อตอนหัดปฏิบัติสมาธิใหม่ๆ นั้น หัด

จากหนังสือสมาธิของหลายสำนัก แต่ไม่สามารถทำสมาธิให้เกิดขึ้นได้

ดังนั้นเมื่อมีโอกาสจึงได้กราบทูลถาม **พระเจ้าอยู่หัวก็รับสั่งบอกว่า**

"ถ้าทำไม่ได้ก็ต้องใช้วิธีนับ และทรงแนะนำให้ว่า หนึ่ง - เข้า หนึ่ง - ออก สอง - เข้า สอง - ออก ท่านบอกว่าการปฏิบัติกรรมฐานของท่านก็ทำเช่นนี้ ผมจึงได้ทราบว่า พระเจ้าอยู่หัวทรงใช้วิธีนี้"

[ข้อมูลจาก บทสัมภาษณ์พลตำรวจเอกวสิษฐ เดชกุญชร อดีตนายตำรวจราชสำนัก เรื่องการปฏิบัติธรรมในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ใน *สองธรรมราชา.* โดย อัครวัฒน์ โอสถานุเคราะห์ สำนักพิมพ์ร่วมด้วยช่วยกัน, ๒๕๔๙]

คำถามที่ ๕

ไม่ทราบว่าสมเด็จพระสังฆราชสวดมนต์บทใดเป็นประจำ

คำตอบ - สวดหลายบทไปเรื่อยไม่ซ้ำ และทรงทบทวนปาฏิโมกข์อยู่เสมอ เพื่อไม่ให้ลืม เนื่องจากทรงทบทวนปาฏิโมกข์ประจำ จึงจำปาฏิโมกข์ได้คล่อง บางครั้งเมื่อเสด็จไปพักแรมยังวัดต่างจังหวัด และตรงกับวันพระกลางเดือนหรือสิ้นเดือน ก็จะทรงขออนุญาตเจ้าอาวาสของวัดนั้นสวดปาฏิโมกข์ให้พระสงฆ์ในวัดนั้นฟัง โดยทรงกล่าวกับเจ้าอาวาสว่า “ขออนุญาตสวดปาฏิโมกข์ถวาย” (ปกติแต่ละวัดจะมีพระสวดปาฏิโมกข์ประจำอยู่แล้ว) ซึ่งเป็นเรื่องที่หายากมากที่พระผู้ใหญ่ระดับนี้จะสวดปาฏิโมกข์เอง

คำถามที่ ๖

ฝ่าพระบาทนับเป็นพระภิกษุสงฆ์ที่ได้สนทนาธรรมกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมากที่สุด จึงขอเรียนถามว่า หลักธรรมในข้อใดบ้างที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสนพระราชหฤทัยเป็นอย่างมาก

คำตอบ - พลตำรวจเอก วสิษฐ เดชกุญชร เคยกล่าวในการเสวนา เรื่อง **การขับเคลื่อนพระพุทธศาสนาสู่สากล ในพระวิสัยทัศน์ของสมเด็จพระสังฆราช** กับ ดร. วิพรรธ์ เริงพิทยา เมื่อวันเสาร์ที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๒ ที่วัดบวรนิเวศวิหาร ว่า

"เวลาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ มา แล้วสมเด็จพระสังฆราชฯ ท่านเฝ้ากันนี่นะครับ ไม่มีใครเข้าไปนั่งแหงนหน้าฟังได้ รู้ไว้ด้วยนะครับ เวลาที่ท่านสนทนาธรรมกันนี่ ไม่ว่าองค์ไหนก็ตามเราต้องถอยหลังออกมาแล้วปล่อยท่านเท่านั้นครับ แล้วสมัยนั้นไมโครโฟนก็ไม่ได้ไวเหมือนสมัยนี้ด้วย (ยิ้ม) เพราะฉะนั้นไม่มีใครทราบ"

อย่างไรก็ตาม จากหลักฐานที่แสดงว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสนพระราชหฤทัยในหลักธรรมข้อใดนั้น พิจารณาได้จากหนังสือ *สัมมาทิฏฐิ ตามพระเถราธิบายของท่านพระสารีบุตรเถระ* อันเป็นหนังสือที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้จัดพิมพ์ขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๘ พระราชทานถวายสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ขณะเมื่อทรงดำรงสมณศักดิ์ที่สมเด็จพระญาณสังวร เนื่องในโอกาสทรงบำเพ็ญพระกุศลฉลองพระชันษาครบ ๖ รอบ เมื่อวันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๘ ในคำนำของการพิมพ์ครั้งที่สองระบุว่า

"หลังจากพิมพ์ครั้งแรกแล้ว ยังไม่มีการจัดพิมพ์ขึ้นใหม่อีก ต่อมาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้มีพระราชปรารภกับสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ถึงหนังสือ สัมมาทิฏฐิฉบับพิมพ์ครั้งแรกว่ายังมีที่บกพร่องอยู่หลายแห่ง **ได้ทรงพระราชอุตสาหะตรวจทานต้นฉบับใหม่ตลอดทั้งเรื่อง** แล้วพระราชทานมาที่สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช เพื่อจัดพิมพ์ขึ้นใหม่อีกครั้งหนึ่ง พร้อมทั้งพระราชทานพระราชทรัพย์สำหรับการพิมพ์ครั้งนี้ด้วย"

เนื้อหาในหนังสือ *สัมมาทิฏฐิ* รวบรวมจากการแสดงธรรมของสมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวัฑฒนมหาเถระ) ในการปฏิบัติอบรมจิต ทุกวันธรรมสวนะและวันหลังวันธรรมสวนะ ณ ตึก สว วัดบวรนิเวศวิหาร ระหว่างเดือนตุลาคม พ.ศ.๒๕๒๗ ถึงเดือนกรกฎาคม พ.ศ.๒๕๒๘ รวม ๔๒ ครั้ง

พระธรรมเทศนาชุดนี้แสดงข้อธรรมะสำคัญๆ อันเป็นแก่นคำสอนของพระพุทธศาสนา ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ อริยสัจ ๔ ความรู้จักชาติ ภพ อุปาทาน และปฏิจจสมุปบาท เป็นต้น

[ข้อมูลจาก สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒนมหาเถระ) *สัมมาทิฏฺฐิ.* พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐]

คำถามที่ ๗

กระผมได้ทราบว่าในบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ที่ทรงมีความรู้แตกฉานยิ่งในพระพุทธศาสนา คือ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เนื่องจากได้ทรงศึกษาภาษาบาลี และสันสกฤต จึงทรงศึกษาพระไตรปิฎกได้อย่างลึกซึ้ง ต่อมาได้ทรงงานกับฝ่าพระบาท ในการจัดทำรายการวิทยุ อส.พระราชวังดุสิต เรื่องความรู้ทางพุทธศาสนา เป็นต้น จึงขอถามถึงความใฝ่พระทัยและความแตกฉานของพระองค์ท่าน เท่าที่ฝ่าพระบาทได้ทรงประสบมา ในฐานะผู้ร่วมทรงงาน

คำตอบ - สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เคยมีพระราชดำริที่จะจัดทำปทานุกรมบาลี-ไทยขึ้นด้วยพระองค์เอง เพื่อจะได้ใช้เป็นเครื่องมือในการศึกษาพระพุทธศาสนาสำหรับคนทั่วไปได้กว้างขวางยิ่งขึ้น พระราชดำรินี้เป็นผลมาจากประสบการณ์ส่วนพระองค์ กล่าวคือ สมเด็จฯ ทรงสนพระราชหฤทัยศึกษาพระพุทธศาสนาโดยการทรงหนังสือทุกประเภททางพระพุทธศาสนาเท่าที่จะทรงหามาศึกษาได้ แล้วพระองค์ก็ทรงประจักษ์ว่าหนังสือต่างๆ ทางพระพุทธศาสนานั้นมักมีคำภาษาบาลีปะปนอยู่จำนวนมาก จนบางทีทำให้ผู้อ่านเกิดความเบื่อหน่ายที่จะอ่านต่อไป เพราะสะดุดคำภาษาบาลีที่ไม่รู้จักความหมายบ้าง เพราะรู้สึกว่าสำนวนยืดยาวรุงรังไปด้วยคำบาลีจนยากที่จะอ่านบ้าง ฉะนั้นเมื่อทรงมีโอกาสจึงได้ทรงศึกษาภาษาบาลีเมื่อราว พ.ศ. ๒๔๙๐ (ค.ศ. ๑๙๔๗) ขณะประทับ ณ เมืองโลซาน ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ และหลังจากได้ทรงศึกษาแล้ว จึงมีพระราชดำริว่า การเรียนภาษาบาลีนั้นมีประโยชน์ต่อการศึกษาพระพุทธศาสนามาก เพราะนอกจากจะทำให้อ่านหนังสือทางพระพุทธศาสนาได้สะดวกและง่ายขึ้นแล้ว ก็ยังจะช่วยให้ผู้ศึกษาสามารถค้นคว้าคัมภีร์อันเป็นแหล่งที่มาของ

ประวัติการณ์และคำสอนของพระพุทธศาสนาได้อย่างลุ่มลึกกว้างขวางด้วย ทำให้ผู้ศึกษารู้และเข้าใจพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้องกว้างขวางยิ่งขึ้น จนกระทั่งปี พ.ศ. ๒๕๑๑ ได้ทรงทราบว่า ปทานุกรมบาลี-ไทย ในลักษณะที่ทรงตั้งพระราชหฤทัยที่จะจัดทำนั้น ได้มีผู้จัดทำขึ้นแล้ว จึงทรงคลายพระราชดำริในเรื่องนี้ลง แต่ดูเพียงแต่ทรงสบายพระราชหฤทัยขึ้นที่มีผู้อื่นช่วยทำสิ่งที่ทรงตั้งพระราชหฤทัยจะทำพระราชทานแก่ประชาชน จึงไม่ทรงรีบด่วนทำในเรื่องนี้ต่อไป แต่ยังมิได้ทรงเลิกล้มพระราชดำริที่จะจัดทำปทานุกรมดังกล่าวนี้โดยสิ้นเชิง

สมเด็จฯ ยังได้ทรงอาราธนาเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร แต่ครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่พระสาสนโสภณ ให้เรียบเรียงหนังสือแสดงคำสอนที่เป็นหลักสำคัญทางพระพุทธศาสนาขึ้นหลายเรื่องคือ เรื่องพระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนอะไร ศีล อวิชชา สันโดษ เพื่อพระราชทานแจกแก่ประชาชนทั่วไป และทุกเรื่องทรงตรวจแก้ด้วยพระองค์เอง เพื่อให้กะทัดรัด อ่านง่าย และไม่ละเอียดจนเกินจำเป็น ดังที่ตรัสเล่าแก่ท่านผู้หนึ่งว่า “ฉันได้อ่านหนังสือเรื่องอวิชชา และสันโดษแล้วเห็นว่าดีมาก พิมพ์ได้”

นอกจากนี้ ยังโปรดให้พิมพ์หนังสือธรรมะอื่นๆ ที่ทรงพอพระราชหฤทัย เพื่อพระราชทานแจกในโอกาสต่างๆ อีก เช่น เรื่องอปัสเสนธรรม ธรรมเหมือนพนักอิง มิลินทปัญหา เป็นต้น

[ข้อมูลจาก สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒนมหาเถร) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก และคณะ *สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี* น. ๓๒-๔๑ ธนาคารออมสินจัดพิมพ์เพื่อเฉลิมพระเกียรติ เนื่องในโอกาสมหามงคล ทรงเจริญพระชนมายุ ๙๐ พรรษา ๒๑ ตุลาคม ๒๕๓๓]

คำถามที่ ๘

ขอโอกาสทราบชีวิตประจำวันของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เพื่อไว้เป็นแนวทางชีวิต

คำตอบ - กิจวัตรของภิกษุสามเณรในวัดบวรนิเวศวิหารตามประเพณีปฏิบัติที่สืบเนื่องมาแต่ครั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังทรงผนวชและทรงครองวัดบวรนิเวศวิหาร คือ ตอนเช้าเมื่อเสร็จกิจวัตรส่วนตัวแล้ว บิณฑบาต เมื่อเสร็จภัตตกิจเช้าก็ลงพระอุโบสถ ทำวัตรเช้า จากนั้นเป็นเวลาของการศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรม ภาคค่ำลงพระอุโบสถทำวัดค่ำ สวดมนต์ หากเป็นวันธรรมสวนะคือวันฟังธรรมหรือวันพระ ภาคเช้าลงพระอุโบสถทำวัตรเช้า แล้วฟังพระธรรมเทศนา ภาคบ่ายมีลงพระอุโบสถทำวัตรสวดมนต์ ฟังเทศนา ๑ กัณฑ์

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เมื่อยังเป็นพระอันดับอยู่ในวัดบวรนิเวศวิหารก็ทรงปฏิบัติกิจวัตรตามธรรมเนียมของวัด เมื่อทรงดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสก็ทรงมีภารกิจหรือกิจวัตรเพิ่มมากขึ้นจากกิจวัตรตามธรรมเนียม คือ วันใดว่างภารกิจอื่นก็เสด็จออกบิณฑบาต เมื่อกลับจากบิณฑบาตแล้ว ก็เปิดโอกาสให้สาธุชนได้เข้านมัสการ ตั้งแต่เวลา ๐๗.๓๐-๑๐.๐๐ น. แล้วเสวยมื้อเดียว ภาคบ่ายทรงอบรมพระภิกษุบวชใหม่ในฐานะพระอุปัชฌาย์ เป็นประจำวันละ ๑ ชั่วโมง ถ้าไม่มีศาสนกิจภายนอก ในช่วงกลางวันจะใช้เวลาในการพักผ่อนค้นคว้าหนังสือและเขียน ตอนเย็นถ้ามีสาธุชนเข้าเฝ้าก็เปิดให้เข้าเฝ้าได้อีกเวลาหนึ่ง ถ้าเป็นวันพระ ตอนค่ำ ระหว่าง ๑๙.๐๐-๒๐.๐๐ น. จะสอนสมาธิกรรมฐาน ซึ่งเรียกว่า "ธรรมบรรยายในการปฏิบัติฝึกอบรมจิต" ในวันพระและหลังวันพระ (สัปดาห์ละ ๒ วัน) ภาคกลางคืนหากไม่มีภารกิจอื่นก็จะลงพระอุโบสถทำวัตรค่ำและสวดมนต์ร่วมกับภิกษุสามเณร เวลา ๒๐.๐๐ น.

จากนั้นก็เป็นเวลาทำภารกิจส่วนพระองค์ตามพระอัธยาศัย จนกระทั่งใกล้เวลาพักผ่อนหรือบรรทม ก็จะทรงเดินจงกรมบริเวณหน้าตำหนัก เป็นเวลาไม่น้อยกว่าครึ่งชั่วโมง บางวันหากเป็นโอกาสสะดวกก็จะเสด็จตรวจบริเวณวัด หลังจากนั้นทำภารกิจส่วนพระองค์แล้วทำวัตรสวดมนต์นั่งสมาธิประจำวันส่วนพระองค์ แล้วจึงเข้าที่บรรทม ทรงปฏิบัติพระองค์แบบพระวัดป่าโดยทรงตื่นบรรทมเวลา ๐๓.๓๐ น. เมื่อทรงทำภารกิจส่วนพระองค์เสร็จเรียบร้อยแล้วก็ทรงสวดมนต์หรือทบทวนพระปาฏิโมกข์ (เป็นตอนๆ) แล้วทรงนั่งสมาธิจนกระทั่งถึงรุ่งอรุณ แล้วเสด็จออกบิณฑบาต (หากไม่มีภารกิจอื่น) นี้เป็นพระจริยวัตรประจำวันของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ

อนึ่ง ในช่วงหนึ่ง นับแต่ครั้งยังทรงสมณศักดิ์ที่พระสาสนโสภณ ได้ทรงเริ่มกิจกรรมสอนธรรมะ และสอนสมาธิกรรมฐานแก่ชาวต่างประเทศขึ้น ณ ตำหนักที่ประทับ ในตอนเย็นของทุกวันจันทร์ พุธ ศุกร์ (เวลา ๑๘.๐๐-๒๐.๐๐ น.) ซึ่งเรียกกิจกรรมนี้ว่า “ธรรมคลาส” (Dhamma Class) นับเป็นกิจวัตรพิเศษซึ่งพระองค์ได้ปฏิบัติมาเป็นเวลาต่อเนื่องหลายปีจึงได้หยุดไป

คำถามที่ ๙

เมื่อครั้งที่ท่านยังออกบิณฑบาตได้ **เส้นทางการออกบิณฑบาต**ของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ในแต่ละวันนั้นเป็นอย่างไร กล่าวคือไปในเส้นทางเดิมซ้ำกันทุกวันหรือไม่

คำตอบ - ไม่มีเส้นทางประจำไม่ซ้ำเส้นทาง แล้วแต่วันใดโปรดเสด็จไปเส้นไหนก็เสด็จ ส่วนมากบิณฑบาตแถวบริเวณรอบวัด

แต่มีอยู่ช่วงหนึ่งหลังจากที่ได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชแล้ว เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๐ เกิดกรณีวิกฤตต้มยำกุ้ง ในช่วงนั้นเพื่อให้กำลังใจแก่พุทธศาสนิกชน พระองค์ได้เสด็จออกบิณฑบาตในย่านต่างๆ ในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล เพื่อโปรดชาวกรุงเทพมหานครและปริมณฑล โดยพระองค์เสด็จโดยรถพระประเทียบไปยังสถานที่ที่กำหนดว่าจะเสด็จ แล้วก็เสด็จออกบิณฑบาตในย่านนั้นๆ จนทำให้พุทธศาสนิกชนในย่านนั้นเกิดความประหลาดใจและปลื้มใจที่เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช เสด็จมาโปรดพุทธศาสนิกชนอย่างไม่คาดคิด

เมื่อเสด็จออกบิณฑบาต พระองค์ทรงห่วงสามเณร หรือพระภิกษุรูปอื่นเสมอ ถ้ามีพระหรือสามเณรเดินบิณฑบาตตามหลังมา เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชจะทรงชะลอและมีรับสั่งให้พระเณรเหล่านั้นเดินนำหน้าไปก่อน

เมื่อเสด็จกลับจากบิณฑบาต พระองค์ก็มักจะนำอาหารบิณฑบาตที่พระองค์ได้รับมา ใส่บาตรสามเณรเป็นประจำ เพราะทรงเป็นห่วงว่าสามเณรอาจได้อาหารบิณฑบาตไม่เพียงพอ เมื่อเสวย พระองค์ก็โปรดให้จัดอาหารบิณฑบาตที่ทรงรับบิณฑบาตนั้นมาเสวยด้วยเป็นนิตย์

คำถามที่ ๑๐

แม้ว่าสมเด็จฯ จะเป็นพระภิกษุ เป็น “ผู้ขอ” ซึ่งต้องรับเฉพาะภัตตาหารที่มีผู้ถวาย แต่มีอาหารชนิดใดที่จะไม่โปรดบ้างหรือไม่? ด้วยเหตุใด?

คำตอบ - โดยปกติไม่ทรงเลือกอาหารใดๆ เสวยมื้อเดียว และรับอาหารทุกอย่างที่คณะญาติโยมนำมาถวาย ต่อมาในระยะหลังไม่โปรดภัตตาหารที่เป็นสัตว์ใหญ่และสัตว์ปีก แต่ยังเสวยอาหารจำพวกปลา ไม่ได้บอกเหตุผลที่ไม่เสวย ส่วนภัตตาหารที่โปรดนั้นมักจะเป็นอาหารพื้นเมืองของเมืองกาญจน์ เช่น แกงป่า แกงส้มผักกระเฉด เห็ดโคน และของว่างกรอบๆ อย่างข้าวตัง เป็นต้น อาหารจากบิณฑบาตก็โปรดเสวยทั้งนั้น เสวยในบาตรแบบพระกรรมฐาน เมื่อเสวยอาหารหลักแล้ว เสวยข้าวต้มและของหวาน

คำถามที่ ๑๑

จากที่รับรู้พระประวัติจากหนังสือว่า**พระองค์ทรงรักและดูแลพระมารดา จนกระทั่งเสียชีวิต ต้องการทราบจากคนใกล้ชิดว่า พระองค์ทรงเป็นอย่างไรบ้างในช่วงเวลานั้น**

คำตอบ - ในยามที่พระชนนีชราภาพ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงรับมาอยู่ด้วยที่วัดเพื่อจะได้ดูแลอย่างใกล้ชิด โดยมีเรือนไม้หลังเล็กอยู่ข้างตำหนักคอยท่าปราโมช เข้าใจว่าคงทูลขอสมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ เป็นการพิเศษ เนื่องจากทางวัดบวรนิเวศวิหารไม่ได้มีที่พักสำหรับอุบาสิกา

ในโอกาสเดียวกันพระชนนีมักทำอะไรถวายเล็กๆ น้อยๆ อย่างที่ทำทุกวันคือ จีบหมากถวาย เมื่อพระชนนีถึงแก่กรรมที่บ้านเมืองกาญจน์ ก็เลิกเสวยหมาก และยังคงทรงเก็บรักษาสิ่งของที่พระชนนีทำถวายไว้โดยตลอด เช่น ตู้หนังสือที่พระชนนีถวายเมื่อครั้งสอบได้เปรียญ ๗ หรืออาสนะสำหรับนั่งที่พระชนนีเย็บถวาย ก็ยังเก็บไว้นั่งมาตลอด เก่าแค่ไหนก็ยังใช้อยู่ โดยเอาอาสนะอื่นทับ เพื่อแสดงความระลึกถึง

พระชนนีได้มาอยู่ในความอุปถัมภ์ดูแลของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ที่วัดบวรนิเวศวิหารเป็นเวลากว่า ๑๐ ปี ในระหว่างที่พระชนนีพำนักอยู่ด้วย พระองค์ทรงแสดงความรักความห่วงใยต่อพระชนนีอย่างเสมอต้นเสมอปลาย กิจวัตรประจำวันของพระองค์ที่ทรงมีต่อพระชนนีก็คือ ในตอนเย็นของทุกวัน พระองค์จะเสด็จไปดูพระชนนีที่เรือนพักและทุกครั้งจะทรงเริ่มการสนทนากับพระชนนีด้วยประโยคว่า

"โยมวันนี้เป็นอย่างไรบ้าง..."

พระชนนีเป็นคนขยัน ไม่อยู่นิ่ง จึงมักทำโน่นทำนี่ทั้งวัน บางครั้งจึงเกิดอารมณ์เสียกับพวก

เด็กๆ ศิษย์วัดที่มักทำอะไรไม่เรียบร้อย เป็นเหตุให้พระชนนีต้องคอยเก็บคอยว่า บางทีก็มีเสียงดังกับเด็กๆ ศิษย์วัด เมื่อเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ยินเสียงแสดงอารมณ์เสียของพระชนนีก็จะต้องเสด็จมาหาพร้อมตรัสปลอบประโลมพระชนนีว่า

“เป็นอย่างไรโยม! ช่างมันเถอะ ปล่อยวางเสียบ้าง”

พระชนนีก็มักตอบกลับว่า

“เรื่องของอิฉัน เจ้าคุณไม่เกี่ยว”

แล้วเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็จะทรงยิ้มกลับไป

เมื่อพระชนนีถึงแก่กรรมแล้วเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ได้ทรงตั้งกองทุนเพื่อการศึกษาของเยาวชนไว้เป็นที่ระลึกชื่อว่า “นิธิน้อย คชวัตร” และทรงบำเพ็ญกุศลอุทิศพระชนนีเป็นประจำทุกปี

คำถามที่ ๑๒

พระองค์ทรงเป็นผู้มัธยัสถ์ ประหยัดมากๆ อยากทราบว่า **ข้อดีของการใช้ชีวิตอย่างประหยัดมัธยัสถ์**ทำให้ชีวิตเราเจริญได้อย่างไร

คำตอบ - ต้องเข้าใจว่า "มัธยัสถ์" ไม่ได้หมายความว่าอยู่อย่างจนๆ มัธยัสถ์คือมัธยม กลางๆ ความหมายโดยรวมคือไม่ฟุ่มเฟือย แต่ชาวบ้านทั่วไปมักเข้าใจแคบว่าใช้แต่น้อยๆ ซึ่งอาจกลายเป็นความตระหนี่ถี่เหนี่ยว ความหมายของมัธยัสถ์คือใช้แต่พอดี ก็คือ มัตตัญญุตา รู้จักประมาณ ตามสถานะของแต่ละคน เป็นความหมายในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งจะโยงไปยังเรื่องสันโดษ แต่ในแบบของพระองค์คือการปฏิบัติธรรม ถ้ามองจากประเด็นว่าใช้เท่าที่จำเป็น ก็คือทำให้ทรัพย์สินไม่หมดไปโดยเปล่าประโยชน์ พระองค์ไม่ได้ใช้แบบประหยัดมากๆ แต่ใช้โดยสมควรแก่สมณสารูป (เหมาะสมแก่ความเป็นพระ) พระองค์ตรัสอยู่เสมอว่า **"เป็นพระต้องไม่ฟุ่มเฟือย เป็นพระต้องจน เพราะพระไม่มีหน้าที่การงาน ไม่มีรายได้ แล้วแต่ญาติโยมเขาจะให้"** ไม่หรูหรา ไม่สวยไม่งาม อันเป็นลักษณะของความสำรวม หมายถึงระมัดระวัง ไม่ใช้สิ่งเกินจำเป็น ใช้ข้าวของอย่างคุ้มค่า ไม่ใช่เก่าแล้วทิ้ง อย่างดินสอเมื่อใช้จนสั้นแล้วก็มีที่ต่อดินสอเพื่อให้ใช้งานได้นานขึ้น

ตัวอย่างของความมัธยัสถ์ที่พระองค์ทรงปฏิบัติเสมออย่างหนึ่งก็คือ ทรงใช้กระดาษทิชชูอย่างคุ้มค่า ปกติกระดาษทิชชูแผ่นหนึ่ง ทรงพับอย่างน้อย ๓ ทบ และค่อยๆ ใช้จนหมดทุกด้านกว่าจะทิ้งลงไป ถ้ายังใช้ไม่ครบด้าน พระองค์ก็ยังเก็บไว้ในย่ามจนใช้ทุกด้านจริงๆ ในทำนองเดียวกันดินสอที่ทรงเขียนก็เช่นกัน ถ้าสั้นมาก ทรงต่อด้วยที่ต่อดินสอจนไม่สามารถใช้อีกต่อไปได้

คำถามที่ ๑๓

พระองค์ทรงเป็นพระผู้รักการศึกษา ประสบความสำเร็จในการศึกษา อยากทราบถึง**เทคนิควิธีเรียนอย่างไรให้ "เก่ง" และสำเร็จ**

คำตอบ - ผู้เรียนต้องมีความตั้งใจขยันอดทน ต่อเนื่อง ไม่ทิ้ง ซึ่งก็คือหลักสุ-จิ-ปุ-ลิ **สุ** – คือ สุตะ ได้แก่ ศึกษาเล่าเรียน โดยการฟังการอ่าน **จิ** – คือจินตะ คิดวิเคราะห์ทำความเข้าใจ **ปุ** – คือ ปุจฉา ได้แก่ สนทนาสอบถามผู้รู้ **ลิ** – คือลิขิต ได้แก่ จดบันทึก เจ้าพระคุณสมเด็จฯ โปรดการบันทึกตั้งแต่ยังทรงเป็นสามเณร มีทั้งบันทึกประจำเดือน ประจำปี และบันทึกอื่นๆ บันทึกตอนที่มาอยู่วัดบวรนิเวศวิหาร แม้กระทั่งญาติโยมที่ถวายปัจจัยช่วยในการเดินทางเข้ามาอยู่วัดบวรนิเวศวิหาร เพื่อศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรม ก็ทรงจดบันทึกรายชื่อและจำนวนปัจจัยที่แต่ละคนถวายไว้อย่างละเอียด อันแสดงถึงพระอุปนิสัยที่ละเอียดลออของพระองค์ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ไม่ถือพระองค์ในการถาม หากใครรู้อะไรก็จะไปถาม แม้ว่าท่านผู้นั้นจะอ่อนอาวุโสกว่าก็ตาม หรือใครที่มาเข้าเฝ้าพระองค์ก็จะรับฟัง ในชีวิตของพระองค์จึงทรงเป็นนักคิดนักถาม

โดยส่วนพระองค์โปรดการอ่านหนังสือและการเขียนบันทึก นับว่าเป็นปัจจัยอย่างหนึ่งของความสำเร็จในการศึกษาของพระองค์

จากการสังเกตของผู้ถวายงานใกล้ชิดพบว่า ในการศึกษาพระพุทธศาสนา เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงอ่านพระไตรปิฎกทั้งบาลีและไทยอยู่เสมอ เมื่อทรงพบคำสอนใดที่สำคัญหรือน่าจดจำไว้ใช้ ก็ทรงบันทึกไว้ในสมุดบันทึก ลักษณะสำคัญในการศึกษาของพระองค์คือเป็นนักอ่าน

คำถามที่ ๑๔

สมเด็จพระสังฆราชมิได้ไปศึกษาต่างประเทศ **พระองค์เชี่ยวชาญภาษาต่างประเทศ**หลายภาษา และทรงนิพนธ์หนังสือเกี่ยวกับพุทธศาสนาเป็นภาษาต่างประเทศด้วย แสดงถึงพระปรีชาสามารถของพระองค์ที่**ทรงศึกษาด้วยพระองค์เองเช่นนั้นหรืออย่างไร**

คำตอบ - เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงศึกษาภาษาต่างประเทศด้วยตนเองหลายภาษา ทรงเริ่มการเรียนภาษาต่างประเทศคือภาษาอังกฤษกับครูชาวอินเดีย คือสวามี สัตยานันทปุรี เวทานตประทีป นักบวชฮินดู ซึ่งเข้ามาพำนักอยู่ในประเทศเป็นเวลา ๙ ปี ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๕-๒๔๘๔ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเรียนภาษาอังกฤษและสันสกฤตกับสวามีระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๗-๒๔๗๘ เป็นเวลา ๒ ปี ต่อแต่นั้นก็ทรงศึกษาเอง โดยมีครูคนไทยมาช่วยสอนบ้างเป็นครั้งคราว มีช่วงหนึ่งสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นางโจเซฟิน สแตนตัน ภรรยาอดีตเอกอัครราชทูตสหรัฐอเมริกาประจำประเทศไทย มาศึกษาธรรมกับเจ้าพระคุณสมเด็จฯ พระองค์จึงทรงถือโอกาสเรียนภาษาอังกฤษกับนางสแตนตันไปด้วย

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงนิพนธ์หนังสือเกี่ยวกับพุทธศาสนาเป็นภาษาต่างประเทศ คือ *Kayanupassana* (กายานุปัสสนา) *Vedananupassana – The Contemplation of Feelings* (เวทนานุปัสสนา) *Practical Buddhadhamma, A Dhamma Talk on Meditation* ทรงนิพนธ์เป็นภาษาอังกฤษสำหรับสอนชาวต่างชาติ นอกจากนี้ยังมีพระนิพนธ์อื่นที่เป็นภาษาไทยและมีผู้แปลเป็นภาษาอังกฤษ เช่น *What Did the Buddha Teach?, Sila-Moral Conduct, Rudiments of Samadhi or Mental-Collectedness, The Government of the Thai Sangha.*

คำถามที่ ๑๕

บทความที่ทรงเขียนลงนิตยสารศรีสัปดาห์ มีรวบรวมเป็นเล่มหรือไม่

คำตอบ - ศรีสัปดาห์ เป็นนิตยสารที่มียอดจำหน่ายสูงสุดในยุค ๒๔๙๐ เริ่มดำเนินการตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๙๓ นิตยสารฉบับนี้สร้างนักเขียนนามอุโฆษไว้ประดับบรรณพิภพเมืองไทยหลายคน เช่น สุภาว์ เทวกุล กฤษณา อโศกสิน ทมยันตี ชูวงศ์ ฉายะจินดา และรวมไปถึงพระธรรมวราภรณ์ หรือสมเด็จพระสังฆราช องค์ปัจจุบันด้วย พระนิพนธ์ของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ที่เคยตีพิมพ์ในศรีสัปดาห์ ต่อมามีรวมเป็นเล่มในชื่อ *๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า หลักพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ*

พระนิพนธ์ที่ลงพิมพ์ในนิตยสารศรีสัปดาห์เป็นตอนๆ นั้น เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงทำต้นฉบับโดยทรงพิมพ์ดีดด้วยพระองค์เอง ในระยะแรกๆ ทรงใช้พิมพ์ดีดธรรมดา มาในช่วงหลังทรงใช้พิมพ์ดีดไฟฟ้า แม้แต่กัณฑ์เทศน์ที่ถวายในพระราชพิธีต่างๆ ก็ทรงทำต้นฉบับโดยการพิมพ์ดีดด้วยพระองค์เองเป็นส่วนมาก

คำถามที่ ๑๖

เวลาที่ทรงแต่งพระนิพนธ์ธรรมะ อยากทราบว่า **ทรงมีวิธีการเลือกหัวข้อและค้นคว้าเรียบเรียงอย่างไร**

คำตอบ - เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงถือแนวจากสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ซึ่งทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ เป็นหลัก และโดยที่พระองค์เป็นคนชอบรู้ ชอบคิด ชอบค้น เป็นคนช่างคิดช่างสังเกต นิยมวิเคราะห์ข้อธรรมต่างๆ จากรากศัพท์ของคำนั้นๆ ฉะนั้น พระองค์จึงสังเกตว่าเรื่องนี้น่าคิด น่าทำ จึงทำให้เห็นประเด็นที่จะเขียนและเรียบเรียง

โดยภาพรวม การทำงานของพระองค์คือยึดหลักเกณฑ์ ดูแบบแผนครูบาอาจารย์ว่าคนรุ่นก่อนทำกันมาอย่างไร อันเป็นการแสดงถึงความรอบคอบ แต่ถ้าเป็นเรื่องการสอนธรรมะ ก่อนที่จะทรงแสดงหรือทรงสอนที่ไหน จะทรงคิดถึงสภาพสิ่งแวดล้อม ชุมชนสังคม แล้วจึงหาข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์และข้อธรรมให้สอดคล้องกับประชุมชนท้องถิ่นนั้น แล้วจะทรงบันทึกว่าวันนี้จะพูดอะไร ธรรมะข้อนี้เป็นอย่างไร เนื้อหาเป็นอย่างไร สามารถประยุกต์เข้ากับอะไรได้อย่างไร แสดงให้เห็นว่าไม่ทรงทำอะไรแบบมักง่าย แต่ทรงทำแบบมีหลัก มีขั้นตอน มีการเตรียมตัวเตรียมพร้อม ไม่ใช่สักแต่พูดไป แม้แต่ที่จะทรงสอนพระใหม่แต่ละปี จะทรงคิดว่าปีนี้จะสอนเรื่องอะไร ปีถัดไปจะสอนอะไร บางทีก็ทรงถามผู้ใกล้ชิดว่าการเทศน์การสอนปีที่แล้วสอนเรื่องนี้ ปีนี้จะสอนอะไรดี แสดงว่าพระองค์ไม่ทรงถือว่ารู้เองไปหมดทุกอย่าง ทรงรับฟังคนอื่น

วิธีเขียนกับวิธีเทศน์ทรงทำคล้ายกัน ดังนั้นคำเทศน์กับข้อเขียนของพระองค์สำนวนไม่ต่างกัน เวลาเทศน์ทรงคิดแล้วพูด จึงเทศน์ช้าๆ เวลาเขียนหนังสือก็เหมือนกัน ศิษย์ผู้เคยสนองงานใกล้ชิดเล่าว่า เวลาทรงนิพนธ์เรื่องใดเรื่องหนึ่ง จะประทับนั่งหลับพระเนตร กล่าวบอกให้ศิษย์เขียนตามคำบอกไปทีละตอนๆ ช้าๆ บางครั้งก็ทรงดำเนินไปมาในตำหนัก แล้วก็บอกให้ศิษย์เขียนตามคำบอกทีละตอนๆ ช้าๆ เช่นกัน ด้วยวิธีดังกล่าว ข้อเขียนของพระองค์เขียนแล้วใช้ได้เลย ไม่มีการแก้ไข เพราะทรงไตร่ตรองอย่างดีแล้ว จึงทรงบอกให้เขียน ข้อความชัดเจน กะทัดรัด ไม่ใช้ภาษาฟุ่มเฟือย พูดเหมือนเขียน เขียนเหมือนพูด

คำถามที่ ๑๗

ข้าพเจ้าเคยอ่านหนังสือธรรมะเรื่อง "ชีวิตนี้น้อยนัก" ที่สมเด็จพระสังฆราชทรงนิพนธ์ไว้ หนังสือนี้ดีมากๆ ข้าพเจ้าอยากมีโอกาสอ่านหนังสือเล่มอื่นๆ ที่ท่านได้ทรงนิพนธ์ไว้ จึงอยากทราบว่า สมเด็จพระสังฆราชได้ทรงนิพนธ์หนังสือธรรมะทั้งหมดกี่เรื่อง กี่เล่ม หนังสือชื่ออะไรบ้าง ชื่อเรื่องอะไรบ้าง แล้วจะหาอ่านได้จากที่ใดได้ทั้งหมดทุกเรื่อง ทุกเล่มคะ

คำตอบ - เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเริ่มสร้างผลงานทางวิชาการมาตั้งแต่ยังทรงเป็นพระเปรียญ โดยการทรงนิพนธ์เรื่องทางพระพุทธศาสนาในลักษณะต่างๆ ลงพิมพ์เผยแพร่ในนิตยสารธรรมจักษุ ซึ่งเป็นนิตยสารเผยแผ่พระพุทธศาสนาของมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์บ้าง ตีพิมพ์เผยแพร่ในโอกาสต่างๆ บ้าง และได้ทรงสร้างผลงานด้านนี้มาอย่างต่อเนื่องจวบจนปัจจุบัน ฉะนั้นผลงานวิชาการด้านพระพุทธศาสนาของพระองค์จึงมีเป็นจำนวนมาก ไม่น้อยกว่า ๑๕๐ เรื่อง พระนิพนธ์เรื่องสำคัญที่ควรกล่าวถึงในที่นี้ มีดังนี้

ประเภทเรียงความ

๑. กรรม ๒. กรรม อักโกสกสูตร ขันติ ๓. การนับถือพระพุทธศาสนา ๔. การบริหารทางจิตสำหรับผู้ใหญ่ ๕. การบริหารทางจิต ๖. บวชดี ๗. การปกครองคณะสงฆ์ (๒๕๐๙) สังคมศาสตร์ปริทัศน์ ๘. กิเลส ๙. เกิดมาทำไม ๑๐. ขันติ-เมตตา ๑๑. คติชีวิต ๑๒. ความเข้าใจเรื่องชีวิต ๑๓. ความเข้าใจเรื่องพระพุทธศาสนา ๑๔. ความดีของชีวิต ๑๕. ความรู้กับความฉลาด ๑๖. ความรู้ประมาณอาหารการบริโภค ๑๗. ความสุขหาได้ไม่ยาก ๑๘. ความสุขอันไพบูลย์ ๑๙. คำกลอนนิราศสังขาร ๒๐. คำสัจจ์ ๒๑. คุณศีล ๒๒. จิตตนคร นครหลวงแห่งโลก ๒๓. ใจความสำคัญแห่งพระพุทธศาสนา ๒๔. ชีวิตกับความจริง ๒๕. ตำนานวัดบวรนิเวศ (เล่ม ๒) ๒๖. ทศพิธราชธรรมและพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ศาสนากับการพัฒนาจิตใจ ๒๗. ทศพิธราชธรรมและหลักพระพุทธศาสนา ๒๘. เทคโนโลยีแห่งปัญญา ๒๙. ธรรมคือดวงตาของชีวิต ๓๐. ธรรมบริหารจิต ๓๑. ธรรมปฏิบัติ ๓๒. ธรรมเพื่อชีวิต-คติชีวิต ชีวิตอันอุดม อัปปมาทธรรม ๓๓. ธรรมประดับใจ (อันดับ ๓) ๓๔. ธัมมะประทับใจ ๓๕. นิทานสุภาษิต : คุณแห่งมิตรภาพ ๓๖. นิทานสุภาษิต : ศีลยังภรรยาให้สำเร็จ ๓๗. แนวความเชื่อ : ตอนที่ ๑ ว่าด้วยความเชื่อ ๓ ประเภท ๓๘. บทความของสมเด็จพระญาณสังวร ๓๙. บทความเรียงพิเศษ : ทางศรัทธา ๔๐. บ่วงจิต ๔๑. บวชดี ๔๒. บัณฑิตกับโลกธรรม ๔๓. ปกติภาพปกติสุข ๔๔. ผู้ทำความดีย่อมได้ที่พึ่ง ๔๕. พ้นมือมาร ๔๖. พรหมวิหารธรรม ๔๗. พรหมวิหาร ๔ ๔๘. พระธรรมจักร เราช่วยกันสร้างเมืองด้วยธรรมประทีป ๔๙. พระพุทธเจ้าของเรานั้น ท่านเลิศล้ำ ปี

๒๕๐๙, ๒๕๑๐, ๒๕๑๑, ๒๕๑๒, ๒๕๑๓, ๒๕๑๔ ๕๐. พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนอะไร ๕๑. พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนอะไร ศีล สันโดษ ๕๒. ศาสนากับสังคมไทย ๕๓. พระพุทธเจ้ากับสังคมไทยและพระพุทธศาสนาในประเทศไทย ๕๔. พระพุทธศาสนาและการนับถือพระพุทธศาสนา ๕๕. พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์แปล ๕๖. พุทธศาสนธรรมและเห็นประโยชน์อย่างไรจึงนับถือศาสนา ๕๗. พุทธศาสนวงศ์ ๕๘. พุทธศาสนสุภาษิต ๕๙. พุทธศาสนสุภาษิต (ไทย-อังกฤษ) ๖๐. มงคลวัจนะ ๖๑. มงคล ๕ ข้อ ๖๒. มนุษยธรรม หลักแห่งปกติภาพของชีวิตและสังคม ๖๓. มองเมืองไทยทางพุทธบัญชร (ไทย-อังกฤษ) ๖๔. มูลเหตุธรรมเนียมการถวายผ้ากฐินและผ้าป่า ๖๕. ราชธรรมกับการพัฒนาสังคม ๖๖. เรื่องบัวสี่เหล่า ๖๗. ลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ไทยโดยสังเขป ๖๘. โลกและชีวิตในพุทธธรรม ๖๙. วิธีการของพระพุทธเจ้า ๗๐. วิธีปฏิบัติตนให้ถูกต้องทางธรรม ๗๑. ศาสนากับชีวิต ๗๒. ศีล (ไทย-อังกฤษ) ๗๓. ศึกษา ๗๔. สวดมนต์บรรยาย ๗๕. สวัสดีปีใหม่พุทธศักราช ๒๕๓๔ ๗๖. สังคหวัตถุ ๗๗. สันโดษ ๗๘. สันโดษ กรรม อักโกสกสูตร ๗๙. สิริมงคลของชีวิต ๘๐. ศีลและทิฏฐิที่ดี ๘๑. ๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า เล่ม ๑ ๘๒. ๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า เล่ม ๒ ตอน ๑, ๒ พรรษาที่ ๖-๙ ๘๓. สุขุบายธรรม ๘๔. เส้นทางสร้างสุข ๘๕. แสงส่องใจ (ไทย-อังกฤษ) ๘๖. แสงส่องใจ อันดับ ๑-๔ ๘๗. แสงส่องใจให้เพียงพรหม ๘๘. โสพสธรรม ๘๙. หลักการทำสมาธิเบื้องต้น (ไทย-อังกฤษ) ๙๐. หลักการทำสมาธิเบื้องต้น ปัญญา นิวรณ์และกัมมัฏฐาน สำหรับแก้การหลง ลืมตัว ของฝาก-ขวัญปีใหม่ศาสนาและทศพิธราชธรรม ๙๑. หลักธรรมสำหรับการปฏิบัติอบรมทางจิต ๙๒. หลักพระพุทธศาสนา ๙๓. ทศพิธราชธรรม และหลักพระพุทธศาสนา ๙๔. ห้องสมุด ๙๕. เหตุแห่งความสุข ๙๖. อธิบายวากยสัมพันธ์ภาค ๑, ๒ ๑๐๑. อวิชชา ๙๗. อัฏฐารสธรรม ๙๘. อัปปมาทธรรม

ข. ภาษาต่างประเทศ

1. Betrachung des korpress (Germany) 2. Contemplation of the Body Kayanupassana 3. The Contemplation of Feelings Vedananupassana 4. A Guide to Awareness 5.

His Majesty The King of Thailand Ten Thousand Days on the Throne 6. The Maxims of the Sanggharaja of the Thai Sangha and the Government of the Thai Sangha 7. Rudiments of Mental-Collectedness 8. Selected Articles on Buddhism 9. Ten Thousand Days on the Throne 10. Wat Bovornnives Vihara 11. What Did the Buddha Teach? (English, Deutch, French), 12. Practical Buddhadhamma

ประเภทคำบรรยายและโอวาท

๑. การนับถือพระพุทธศาสนา ๒. การปฏิบัติทางจิต ๓. การอบรมวิปัสสนากรรมฐาน ๔. คำบรรยายพิเศษเรื่อง บทบาทของพระวิทยากรแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง และพุทธธรรมกับการพัฒนาชนบท ๕. คำบรรยายพิเศษเรื่อง ศาสนากับการพัฒนาจิตใจ และเรื่องธรรมะในการพัฒนาตนและครอบครัว ๖. คำบรรยายวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย เรื่องพระพุทธศาสนากับสังคมไทย ๗. จิตตนครนครหลวงแห่งโลก และแนวปฏิบัติในโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ๘. จิตตภาวนา ๙. ทศบารมี ทศพิธราชธรรม ๑๐. ธรรมกถาในการปฏิบัติอบรมจิต ๑๑. ธรรมกถาในการปฏิบัติอบรมทางจิต ๑๒. ธรรมกถาในการอบรมกรรมฐาน ๑๓. ธรรมกถาในพิธีบำเพ็ญจิตตภาวนาพุทโธ ๑๔. ธรรมบรรยายพิเศษ จตุสติปัฏฐาน ๑๕. ธรรมบรรยายอบรมจิต ๑๖. ธรรมปฏิบัติเบื้องต้น : หลักการทำสมาธิเบื้องต้น อย่างไรที่เรียกว่าปฏิบัติธรรม ๑๗. ธรรมประดับใจ ๑๘. ธรรมปาฐกถา ๑๙. ธรรมปาฐกถา เรื่องหน้าที่ ๒๐. ธรรโมวาท ๒๑. นวกานุสาสน์ จิตตภาวนาธรรมบรรยาย ๒๒. เนกขัมมะ ๒๓. แนวปฏิบัติทางจิตและธรรมปฏิบัติ ๒๔. แนวปฏิบัติในโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ๒๕. แนวปฏิบัติในสติปัฏฐาน ๒๖. บันทึกกัมมัฏฐาน ๒๗. ปาฐกถาธรรมเรื่องความตาย ๒๘. ปาฐกถาพิเศษ เรื่องทศพิธราชธรรมและพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๒๙. ปาฐกถาเรื่องการนับถือพระพุทธศาสนา ๓๐. พรหมธรรมและนาถกรณธรรม ๓๑. พระบรมราโชวาทเรื่องคุณธรรม ๔ ประการ ๓๒. พระบรมราโชวาทเรื่องคุณธรรม ๔ ประการ ศาสนาและทศพิธราชธรรม ๓๓. พระโอวาทวันลาสิกขา ๓๔. พระโอวาท

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก สมเด็จพระอุปัชฌาย์ ประทานแก่นวกภูมิภิกษุวัดบวรนิเวศวิหารพรรษากาล ๒๕๓๒ ๓๕. ลักษณะพระพุทธศาสนา ๓๖. สัมมาทิฏฐิ ๓๗. สัมโมทนียกถา ๓๘. สี่รอบพระนักษัตร ๓๙. อนุโมทนากถา ๔๐. อนุสสติและสติปัฏฐาน ๔๑. อานาปานสติ ๔๒. อารัมภพจนแห่งรายการพระพุทธศาสนา ๔๓. โอวาทานุศาสน์ ๔๔. โอวาทพระธรรมเทศนา ๔๕. โอวาทและเทศนาต่างรส

ประเภทเทศนา

๑. จตุธรรมสำคัญ ๒. ญาณสังวรเทศนา ๓. เถรธรรมกถา ๔. ทศพิธราชธรรม ๕. ทศพลญาณ ๖. ทุลลภกถา ๗. บารมี : บารมีและคู่มือปฏิบัติงานศาสนพิธี ๘. ประชุมพระธรรมเทศนาหน้าพระศพพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิภาวดีรังสิต ๙. ปัญจคุณ ๑๐. ปัญจพลกถา ๑๑. ปิยมหาราชานุสรณกถา ๑๒. พระธรรมเทวาธิราช ๑๓. พระธรรมเทศนา ๑๔. พระธรรมเทศนา พระธรรมเทศนาและบันทึกคติธรรม ๑๕. พระธรรมเทศนาทุลลภกถา ในการทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุปาทานพระราชพิธีสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี พระธรรมเทศนาในการสมโภชพระนครครบ ๑๐๐ ปี ๑๕๐ ปี และ ๒๐๐ ปี ๑๖. พระธรรมเทศนาในพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก พ.ศ. ๒๔๕๐-๒๔๕๑ และ พ.ศ. ๒๕๓๑ ๑๗. พระธรรมเทศนา พรหมวิหารกถา ๑๘. พระธรรมเทศนา พุทธปทีปกถา ๑๙. พระธรรมเทศนา โลกธรรมคาถา ๒๐. พระธรรมเทศนา ศราทธพรตเทศนา ๒๑. พระธรรมเทศนา สัจจธรรมกถา ๒๒. พระมงคลวิเสสกถา ๒๓. พระมงคลวิเสสกถา : รับพระราชทานถวายในพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา พ.ศ. ๒๕๑๗ ๒๔. พระมงคลวิเสสกถาและพระธรรมเทศนาพิเศษ ๒๕. พุทธุปปาทาทิสุขกถา ๒๖. มงคลเทศนา ๒๗. รวมบทพระธรรมเทศนา ๒๘. ลกุฏิชาดกสาธกธรรมเทศนา ๒๙. ลักษณะตัดสินพระธรรมวินัย ๓๐. โลก-เหนือโลก ๓๑. พระมงคลวิเสสกถา ๓๒. สังฆคุณและโอวาทปาติโมกขเทศนา ๓๓. อนุสติฐานกถา ๓๔. อาหุเนยโย

หนังสือใหม่

๑. ความเข้าใจเรื่องชีวิตและวิธีสร้างบุญบารมี (๒๕๔๘) ๒. คู่มือปัญญา (๒๕๔๙) ๓. พระพุทธศาสนากับสังคมไทย (๒๕๕๐) ๔. วิธีสร้างบุญบารมี (๒๕๕๐) ๕. ชีวิตลิขิตได้ (๒๕๕๐) ๖. การศึกษาเพื่อความเป็นคนที่สมบูรณ์ (๒๕๕๐) ๗. หลักพื้นฐานของพระพุทธศาสนา (๒๕๕๑) ๘. นรกในคำสอนของพระพุทธศาสนา (๒๕๕๑) ๙. สวรรค์ในคำสอนของพระพุทธศาสนา (๒๕๕๑) ๑๐. พุทธานุสรณีย์ พระพุทธปฏิมา (๒๕๕๒) ๑๑. พุทธานุสรณีย์ พระสถูปเจดีย์ (๒๕๕๒) ๑๒. ความเข้าใจเรื่องพระพุทธศาสนา (๒๕๕๒) ๑๓. คู่มือกรรมฐาน (๒๕๕๓) ๑๔. โอวาทปาติโมกข์ (๒๕๕๓) ๑๕. จิตตนคร (๒๕๕๓) ๑๖. จิตตศึกษา (๒๕๕๔) ๑๗. จิตตภาวนา (๒๕๕๔) ๑๘. หลักธรรมสำหรับการปฏิบัติอบรมจิต (๒๕๕๔) ๑๙. รู้จักพระพุทธศาสนา (๒๕๕๔)

คำถามที่ ๑๘

อยากฟังเสียงที่ทรงเทศนา หรือสอนปฏิบัติสมาธิ จะหาฟังได้ที่ไหน

คำตอบ - อาจฟังออนไลน์ได้ที่บางเว็บไซต์ และมีโครงการที่จะจัดทำหอจดหมายเหตุวชิรญาณ ซึ่งเก็บรักษาและรวบรวมผลงานของเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหารทุกพระองค์ ทั้งเอกสาร หนังสือ และไฟล์เสียง วีดิทัศน์ เป็นต้น และให้เป็นแหล่งรวบรวมข้อมูลทางพระพุทธศาสนาของไทยในอนาคต ซึ่งโครงการนี้จะตั้งขึ้นในวาระฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปีของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ในปี พ.ศ. ๒๕๕๖ นี้

คำถามที่ ๑๙

ในภารกิจมากมายของพระองค์ อยากทราบว่า งานใด ภารกิจใด เป็น**งานที่พระองค์ทรงพอพระทัยมากเป็นพิเศษ**

คำตอบ - เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงวางท่าทีต่อการทำงานในลักษณะที่ว่าไม่ว่างานอันใดไม่ควรอ้างว่าไม่เป็นหรือไม่ชอบ แต่เมื่องานนั้นมาถึงตามหน้าที่ ต้องทำและฝึกฝนตนเองให้สามารถทำงานนั้นได้อย่างดีที่สุด ยกตัวอย่างงานเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อครั้งที่ทรงเริ่มเข้ามารับตำแหน่งนั้น งานที่เข้ามาล้วนแต่เป็นงานที่ไม่ถนัด เช่น งานพูด งานสอนกรรมฐาน แต่เมื่อหน้าที่มาถึง ทั้งในฐานะเจ้าอาวาสและอาจารย์ ก็ต้องทำหน้าที่อย่างดีที่สุดและพัฒนาตัวเองให้สามารถทำหน้าที่ให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้

ฉะนั้นคงกล่าวไม่ได้ว่า ทรงชอบงานใดมากที่สุด แต่คงกล่าวได้ว่า ทรงทำงานทุกอย่างตามหน้าที่ให้ดีที่สุด

คำถามที่ ๒๐

บุคลิกของสมเด็จพระสังฆราชเป็นอย่างไร ทรงเคร่งขรึมหรือเป็นกันเอง ทรงเคยดุหรือไม่พอใจใครบ้างไหม และทรงทำอย่างไร

คำตอบ - เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชทรงเป็นผู้ที่มีอัธยาศัยสงบนิ่ง ตรัสแต่น้อยและเท่าที่จำเป็น ไม่นิยมพูดเล่น ไม่ว่าจะอยู่ในอิริยาบถใด ทรงอยู่ในอาการสำรวม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเวลาอยู่ในอิริยาบถนั่ง แม้แต่ในงานพระราชพิธีก็จะประทับหลับตา แต่รู้เวลาที่จะทรงปฏิบัติกิจ เป็นที่รู้กันในหมู่ผู้ที่เกี่ยวข้องจนเป็นที่มาของคำกล่าวว่า "นั่งเหมือนสมเด็จญาณ" คล้ายกับสมัญญานามที่คนทั่วไปถวายสมเด็จพระสังฆราช (สุก ญาณสังวร) ว่า "พระสังฆราชไก่เถื่อน" ฉะนั้น

ส่วนเรื่องติหรือดุใครนั้น ถ้าถึงคราวติก็ติ ถึงคราวชมก็ชม ในเวลาอันสมควร แต่ทรงเก็บอารมณ์ ไม่ค่อยแสดงพระอาการ ไม่ทรงนิยมดุหรือตำหนิใครต่อหน้าผู้อื่น แต่จะทรงเรียกมาดุหรือตำหนิเป็นการส่วนตัวในที่อันควร

คำถามที่ ๒๑

พระองค์มีวิธีอบรมสั่งสอนลูกศิษย์อย่างไร

คำตอบ - คำว่า "ศิษย์" นั้นกว้างขวาง อาจต้องแบ่งว่า ศิษย์ฆราวาส หรือศิษย์รับใช้ที่เป็นพวกเด็กๆ (กัปปิยการก) กับศิษย์ที่เป็นสัทธิวิหาริก ที่เป็นพระเณรในความดูแลปกครอง

สมัยก่อนพวกเด็กที่อยู่กับเจ้าพระคุณสมเด็จฯ มีการอบรมเป็นครั้งคราวด้วยการเรียกประชุม ถือว่าเป็นระเบียบของวัด เนื่องจากมีเด็กอยู่กับวัดจำนวนมากจนต้องมีระเบียบเกี่ยวกับการอยู่วัด อันหนึ่งที่ต้องมีคือ เด็กทุกคณะต้องรวมกันสวดมนต์ตอนเย็น ถ้าเป็นวันพระใหญ่ต้องรวมตัวที่โบสถ์ มีพระเทศน์สอนโดยมีพระรูปหนึ่งควบคุมดูแลในการทำวัตรสวดมนต์เย็น เพื่อสอนเท่าที่สอนได้ แต่ตอนหลังจางหายไป จนไม่มีเลยในบัดนี้

พูดถึงเด็กที่อยู่ในความดูแลของพระองค์ จะมีการสอนและอบรมเป็นครั้งคราว สมัยก่อนมีเด็ก โตๆ ที่เรียนวิทยาลัย มหาวิทยาลัย พระองค์ก็จะทรงมอบให้เด็กตัวโตคุมตัวเล็กๆ มีเรื่องอะไรมาก็จะบอกให้เด็กโตไปบอกเด็กเล็ก

สำหรับพระเณร เจ้าพระคุณสมเด็จฯ บอกสอนตามโอกาส และจะทรงสอนประจำหลังการฟังปาฏิโมกข์ ในฐานะเจ้าอาวาส สำหรับพระเณรที่เป็นศิษย์ส่วนพระองค์ทรงเรียกไปสอน เวลาที่ทำอะไรผิดบางรายก็อาจตักเตือนและลงโทษก็มี

สำหรับสัทธิวิหาริก (คือผู้ที่ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์บวชให้) จะมีการสอนเป็นระบบในช่วงเข้าพรรษา ในตอนบ่ายโมงถึงบ่ายสองโมงทุกวัน

คำถามที่ ๒๒

พระองค์ทรงคิดอย่างไรในการสะสมพระพุทธรูปหลายๆ องค์

คำตอบ - เรื่องนี้ต้องมองว่าเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นผู้มีจริตไปในทางนี้ คือเป็นผู้นิยมชมชอบพุทธลักษณะ พุทธศิลป์ หรือเป็นผู้ที่ระลึกอะไรก็น้อมไปในทางธรรมะ ทางศาสนา เป็นเหตุให้ทรงชอบพระพุทธรูป แต่มิได้ชอบเพราะเป็นของมีค่ามีราคาเป็นของเก่า เคยมีผู้รู้จักมักคุ้นต่อว่าหรือเตือนพระองค์ว่าน่าจะถูกเขาหลอกเอาของปลอมมาขาย เอาพระใหม่มาให้โดยหลอกว่าเก่า ก็ทรงตอบว่า “ที่นี่ไม่ได้นิยมของเก่า แต่นิยมพุทธศิลป์ พุทธลักษณะ” (ที่นี่ เป็นคำเรียกแทนตัวพระองค์ ในเวลาที่ตรัสกับผู้ใกล้ชิด)

พระองค์ไม่ต้องการให้พระพุทธรูปต่างๆ ของประเทศไทยตกไปในมือที่ไม่ดีในต่างประเทศ ทรงเห็นว่าเป็นมรดกของไทย การที่ทรงเก็บหรือสะสมนั้นคือ เก็บไว้เป็นสมบัติของวัด ส่วนที่ไว้ในตำหนักก็เพราะทำให้เห็นแล้วเจริญพุทธานุสติ ไม่ได้เก็บเพื่ออวด หรือสะสมของเก่า ของมีค่า แต่อย่างใด ทรงเก็บพระพุทธรูปลักษณะต่างๆ ทุกรูปแบบ ทั้งเก่าและใหม่ เพื่อชื่นชมพุทธลักษณะ เท่ากับเจริญพุทธานุสติ

ครั้งหนึ่งมีผู้นำพระพุทธรูปของเก่าซึ่งเป็นมรดกจากบรรพชนมาถวายและทูลว่า “ตั้งใจถวายเป็นส่วนพระองค์ ไม่ใช่ถวายวัดเจ้าค่ะ” ทรงตอบว่า “ก็เป็นของวัดนั่นแหละ แต่เวลานี้ขอไว้บูชาก่อน”

คำถามที่ ๒๓

ไม่ทราบว่าเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ติดตามข่าวสารบ้านเมืองจากช่องทางใดมากกว่ากัน ระหว่างโทรทัศน์ วิทยุ หรือหนังสือพิมพ์

คำตอบ - เจ้าพระคุณสมเด็จฯ **ไม่ดูโทรทัศน์ ส่วนใหญ่ฟังวิทยุกรมประชาสัมพันธ์** เพื่อฟังข่าว**และวิทยุภาษาอังกฤษ อย่างบีบีซี** เพื่อเรียนภาษาอังกฤษในตอนกลางคืน ในช่วงเช้าๆ ทรงเคยฟังวิทยุรายการ “หญิงไทยไขข่าว” เป็นประจำอยู่ช่วงหนึ่ง

การติดตามข่าวสารบ้านเมืองและของโลกนั้น เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงนิยมอ่านหนังสือพิมพ์ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษเป็นประจำวัน หนังสือพิมพ์ภาษาไทยที่ทรงอ่านประจำคือสยามรัฐ ซึ่งทางสยามรัฐจัดมาถวายเป็นประจำ ส่วนหนังสือพิมพ์ภาษาอังกฤษนั้น ทรงอ่าน Bangkok Post เป็นประจำ ทั้งเพื่อติดตามข่าวสารและฝึกฝนภาษาอังกฤษ เมื่อทรงพบคำภาษาอังกฤษใหม่ๆ ที่ไม่ทรงรู้จัก ก็จะทรงจดลงในสมุดบันทึก แล้วทรงค้นหาความหมายจาก Dictionary บางครั้งก็โปรดให้พระหรือเณรฝรั่งที่ทรงคุ้นเคยใกล้ชิดอ่านหนังสือพิมพ์ภาษาอังกฤษให้ฟัง เพื่อฝึกฝนการฟังภาษาอังกฤษ

นอกจากหนังสือพิมพ์รายวันภาษาอังกฤษแล้ว ยังทรงอ่านแมกกาซีนภาษาอังกฤษ เช่น Reader’s Digest, Time, Life และอ่านหนังสือเชิงสารคดี เช่น Inside Asia ของ John Gunther เป็นต้นด้วย

คำถามที่ ๒๔

ทราบว่าสมเด็จพระสังฆราชทรงศึกษาการใช้คอมพิวเตอร์เมื่อเจริญพระชันษามากแล้ว ใคร่ขอทราบเหตุผลที่ท่านตัดสินใจเรียน และใช้เวลาในการเรียนนานเพียงใด

คำตอบ - เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงสนพระทัยในเทคโนโลยีใหม่ๆ อยู่เสมอ ในระยะแรกทรงศึกษาการใช้คอมพิวเตอร์โปรแกรม DOS (ดอส) วันละ ๑ ชั่วโมงตอนเย็น หลังจากศึกษาคำสั่งพื้นฐานของดอสได้ไม่นานพระองค์ก็ทรงใช้คอมพิวเตอร์ได้เป็นปกติ เพราะทรงมีพื้นฐานการใช้พิมพ์ดีดเป็นทุนเดิม และมีความรู้ด้านภาษาอังกฤษอยู่แล้ว หลังจากนั้นไม่นาน พอดีกับเกิดมี “บุดเซอร์” (Buddhist Scripture Information Retrieval – BUDSIR) โปรแกรมพระไตรปิฎกฉบับคอมพิวเตอร์ ภาษาบาลีอักษรไทยและโรมัน ซึ่งมหาวิทยาลัยมหิดลจัดทำขึ้นสำเร็จเป็นครั้งแรกของโลก (พ.ศ.๒๕๓๑) พระองค์จึงสามารถใช้งานโปรแกรมดังกล่าวสืบค้นพระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ ที่มีมากกว่า ๒๔ ล้านตัวอักษรได้อย่างสะดวก

ในระยะหลังเวลาร่างเอกสารต่างๆ ก็ทรงร่างในคอมพิวเตอร์ แล้วให้พระที่สนองงานไปก๊อบปี้ไฟล์จากคอมพิวเตอร์

คำถามที่ ๒๕

คอมพิวเตอร์เครื่องแรกที่สมเด็จพระสังฆราชทรงใช้ในการทำงาน เป็นคอมพิวเตอร์ยี่ห้อใด มีคุณสมบัติอย่างไร

คำตอบ - คอมพิวเตอร์เครื่องแรกที่สมเด็จพระสังฆราชทรงใช้ในการทำงานเป็นคอมพิวเตอร์ยี่ห้อคอมแพ็ค คุณสมบัติ ๑๖ เคบี แผ่นดิสก์ขนาด ๕ นิ้ว ส่วนเครื่องพรินเตอร์นั้นเป็นพรินเตอร์แบบดอตเมตริกซ์ (หัวเข็ม) ยี่ห้อเอพสัน

คำถามที่ ๒๖

สมเด็จพระสังฆราชเคยแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการใช้โทรศัพท์มือถือหรืออุปกรณ์เคลื่อนที่อื่นๆ ของพระภิกษุหรือไม่ อย่างไร

คำตอบ - แม้ว่าเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเป็นคนโบราณ แต่ในแง่เทคโนโลยีทรงเห็นว่ามีประโยชน์ ถ้ารู้จักนำมาใช้ในทางที่ถูกต้อง เพราะฉะนั้น เครื่องอุปกรณ์สื่อสารเหล่านี้ถ้าใช้เพื่อประโยชน์ทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา หรือใช้โดยไม่ผิดพระวินัย ไม่ทรงห้าม เพราะสำหรับพระองค์เองก็เคยทรงใช้เครื่องโทรศัพท์มือถือตั้งแต่รุ่นแรกที่มีขนาดใหญ่มากๆ เท่ากับกระเป๋าเจมส์บอนด์ เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานถวาย เพื่อติดต่อได้สะดวกในเวลาที่เสด็จต่างจังหวัด การใช้ส่วนใหญ่พระองค์ไม่ทรงใช้ด้วยพระองค์เอง โปรดให้ลูกศิษย์เป็นคนติดต่อ นอกเสียจากมีเรื่องด่วนจริงๆ พระองค์จึงรับสั่งทางโทรศัพท์

คำถามที่ ๒๗

สมเด็จพระสังฆราชเคยสูบบุหรี่หรือไม่ และเคยมีความเห็นต่อการสูบบุหรี่อย่างไร

คำตอบ - เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ไม่เคยสูบบุหรี่ แต่ทรงเคยใช้ยาฉุนสีฟันซึ่งคงเนื่องมาจากเสวยหมาก และห้ามพระเณรสูบบุหรี่ในที่สาธารณะ เนื่องจากเรื่องบุหรี่ในวัฒนธรรมไทยนั้น ถือว่าบุหรี่กับหมากเป็นของประเภทเดียวกัน ดังนั้นในสังคมไทยสมัยก่อนจึงถือเป็นธรรมเนียมต้อนรับแขกด้วยหมากพลูบุหรี่ รวมถึงมีธรรมเนียมถวายหมากกับบุหรี่แก่พระสงฆ์ในพิธีต่างๆ มาในปัจจุบันนี้บุหรี่มีสถานภาพที่แตกต่างไปจากเดิมที่เคยเป็นมาในวัฒนธรรมไทย เพราะมีเรื่องการรณรงค์สุขภาพเข้ามา แม้ไม่มีวินัยห้ามเรื่องพวกนี้ แต่เรื่องนี้ก็กลายเป็นเรื่องโลกวัชชะ (คือชาวโลกตำหนิ) ไป

คำถามที่ ๒๘

ในฐานะที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นพระนักวิชาการผู้หนึ่ง ท่านเคยไปร้านหนังสือหรือเลือกหาซื้อหนังสือที่ต้องการอ่านเพื่อศึกษาหาความรู้อย่างไร ใครเป็นผู้จัดถวาย มีห้องสมุดส่วนพระองค์หรือไม่

คำตอบ - เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเป็นคนรักหนังสือ ทรงเคยเล่าให้ฟังว่าสมัยเป็นสามเณรและพระหนุ่ม เคยไปเวิ้งนครเขษมเพื่อหาซื้อหนังสือ แต่มาช่วงหลังมีผู้นำมาถวายเป็นส่วนใหญ่ ส่วนเรื่องห้องสมุดนั้น ในตำหนักเต็มไปด้วยหนังสือ และในวัดก็ส่งเสริมให้มีห้องสมุดต่างๆ หลายรูปแบบ คือห้องสมุดหนังสืออนุสรณ์งานศพ ห้องสมุดสำนักเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร ห้องสมุดหนังสือพระพุทธศาสนาภาษาต่างประเทศ เป็นต้น

คำถามที่ ๒๙

ในฐานะเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ท่านเจ้าพระคุณให้การสนับสนุนการศึกษาแก่พระเณรในวัดอย่างไร

คำตอบ - เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงกำชับพระเณรให้ศึกษาพระปริยัติธรรม ทั้งแผนกธรรมและแผนกบาลี พร้อมกับสายสามัญด้วย นอกจากนี้ ยังประทานทุนการศึกษาสำหรับภิกษุที่ไปศึกษาต่อระดับปริญญาโทและปริญญาเอกในต่างประเทศด้วย ทรงตั้งกองทุนนิธิน้อย คชวัตร เพื่อประทานทุนการศึกษาแก่พระภิกษุสามเณรและเด็กนักเรียนที่มาขอประทานพระเมตตาช่วยเหลือ พระองค์มักจะต่อว่าคนที่ไม่ชอบเรียน

คำถามที่ ๓๐

หนังสือเล่มใดเป็นหนังสือเล่มโปรดของสมเด็จพระสังฆราช

คำตอบ - น่าจะไม่มี แต่ที่ทรงอ่านเป็นประจำคือพระไตรปิฎกและหนังสือเกี่ยวกับกรรมฐาน ทั้งที่เป็นภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ที่เป็นหนังสือภาษาอังกฤษ คือหนังสือเกี่ยวกับเรื่องสมาธิกรรมฐาน และหนังสือเกี่ยวกับพระอภิธรรมและพุทธปรัชญา เช่น หนังสือของท่านโสมะเถระ (Soma Thera) ท่านนารทเถระ (Narada Thera) ชาวลังกา ท่านกาศยัปปะเถระ (Jagdish Kasyappa Thera) ชาวอินเดีย ครุปาหนะ (David Karupahana) ชาวลังกา เป็นต้น ที่ให้แนวคิดในการตีความธรรมะ บางเรื่องการอ่านหนังสือภาษาอังกฤษอาจช่วยให้เข้าใจง่ายกว่าภาษาไทย ส่วนหนังสือภาษาไทยก็ทรงอ่านทุกประเภท เช่น วรรณคดีจีนที่แปลเป็นไทย หนังสือของเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป และหลวงวิจิตวาทการ เป็นต้น

คำถามที่ ๓๑

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เคยอ่านนิยายหรือไม่

คำตอบ - ทรงเคยอ่านนิยายและเรื่องสั้นที่ตีพิมพ์ในศรีสัปดาห์ รวมไปถึงสามก๊ก เลียดก๊ก พงศาวดารจีนคลาสสิก และพระองค์เองได้ทรงนิพนธ์ สร้างสรรค์นิยายอิงธรรมะไว้บางเรื่องด้วย คือ *จิตตนคร* และ *กตัญญูกตเวที*

คำถามที่ ๓๒

หลายคนบอกว่า**ทรงสื่อสารทางจิต**ได้

คำตอบ - มีบางคนเข้าใจเช่นนั้น ก็อาจเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ แต่ผู้ที่จะตอบเรื่องนี้ได้ก็ต้องมีจิตที่ได้รับการฝึกฝนอบรมในระดับเดียวกันกับเจ้าพระคุณสมเด็จฯ

คำถามที่ ๓๓

อยากทราบว่าตำแหน่งพระสังฆราชถูกเลือกโดยผู้ใด

คำตอบ - การสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชนั้น เป็นไปตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ มาตรา ๗ ความว่า

"พระมหากษัตริย์ทรงสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชองค์หนึ่ง ในกรณีที่ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชว่างลง ให้นายกรัฐมนตรี โดยความเห็นชอบของมหาเถรสมาคมเสนอนามสมเด็จพระราชาคณะผู้มีอาวุโสสูงสุดโดยสมณศักดิ์ขึ้นทูลเกล้าฯ เพื่อทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช

ในกรณีที่สมเด็จพระราชาคณะผู้มีอาวุโสสูงสุดโดยสมณศักดิ์ไม่อาจปฏิบัติหน้าที่ได้ ให้นายกรัฐมนตรีโดยความเห็นชอบของมหาเถรสมาคมเสนอนามสมเด็จพระราชาคณะรูปอื่น ผู้มีอาวุโสโดยสมณศักดิ์รองลงมาตามลำดับ และสามารถปฏิบัติหน้าที่ได้ขึ้นทูลเกล้าฯ เพื่อทรงสถาปนาเป็น สมเด็จพระสังฆราช"

ดังนั้นการสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชจึงเป็นพระราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และย่อมแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาตามพระราชอัธยาศัย

คำถามที่ ๓๔

เมื่อคราวที่พระอาจารย์พุทธทาสอาพาธหนักนั้น ฝ่าพระบาทได้เคยไปเยี่ยมอาจารย์พุทธทาสที่ได้ขอละสังขาร โดยท่านอาจารย์ให้เหตุผลว่า อายุเกินพระพุทธเจ้ามาแล้ว แต่ฝ่าพระบาทได้ขอไว้ หลังจากนั้นอาการของอาจารย์พุทธทาสก็ฟื้นขึ้นมา และมีชีวิตอยู่ต่อมาอีกหลายปี ขอกราบทูลฝ่าพระบาทเล่าเหตุการณ์ในครั้งนั้น

คำตอบ - เหตุการณ์ครั้งนั้นเกิดขึ้นในระหว่างวันที่ ๑๒-๑๔ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๒ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช เสด็จเยี่ยมภิกษุสามเณรและประชาชนในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ๕ จังหวัด คือ สงขลา สตูล ปัตตานี นราธิวาส และยะลา ตามคำกราบทูลอาราธนาของศูนย์อำนวยการบริหารจังหวัดชายแดนภาคใต้ (ศอ.บต.)

เมื่อเดินทางผ่านวัดหรือจังหวัดในเส้นทางที่มีพระผู้ใหญ่ที่ทรงเคารพนับถือ ก็จะทรงแวะแสดงสามีจิกรรมต่อพระผู้ใหญ่ สวนโมกขพลาราม อ. ไชยา จ. สุราษฎร์ธานี อยู่ในหมายกำหนดการที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จะต้องแวะเพื่อไปถวายสักการะท่านอาจารย์พุทธทาส เนื่องจากทรงคุ้นเคยตั้งแต่คราวอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๙ ซึ่งท่านพุทธทาสเป็นอาจารย์กรรมฐานของสำนักฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศด้วยรูปหนึ่ง และพระนักศึกษาธรรมทูตไปต่างประเทศได้เคยมารับการฝึกอบรม ณ สวนโมกขพลาราม

พระ ดร. อนิลมาน ธมฺมสากิโย หนึ่งในคณะผู้ติดตาม เล่าว่า ตอนที่เสด็จไปเยี่ยมนั้นท่านพุทธทาสยังไม่ได้อาพาธหนัก ยังไม่ล้มหมอนนอนเสื่อ เป็นแต่เพียงเจ็บออดแอด ยังออกมารับเสด็จได้เป็นชั่วโมง ท่านพาไปดูโรงมหรสพทางวิญญาณ ลานหินโค้ง แล้วก็นำเสด็จมาประทับที่ม้าหินหน้ากุฏิที่ปกติเก้าอี้ม้าหินนั้นท่านอาจารย์พุทธทาสนั่งประจำ ท่านอาจารย์พุทธทาสทูลสมเด็จพระสังฆราชให้ประทับแล้วท่านก็ไม่ยอมนั่ง ท่านพุทธทาสทูลว่า “ขอประทานกราบสมเด็จพระสังฆราชหน่อยที่อุตส่าห์เสด็จมาเยี่ยมถึงวัด” เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงพยายามห้าม แต่ท่านไม่ยอม แล้วต่างคนก็ต่างกราบ พอท่านพุทธทาสกราบ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็บอกไม่ได้ๆ ก็ต้องกราบกลับ

ส่วนคำถามที่ว่านั้น ตอบได้ว่า เหมือนกับเวลาไปเยี่ยมคนที่รู้จักกันแล้วระหว่างคุยก็ปรารภเรื่องสังขารว่าไม่ไหวแล้ว แล้วเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็รับสั่งว่าขออาราธนาให้เท้าอยู่ก่อนอย่าเพิ่งไป แต่ว่าคนก็ชอบอธิบายในเชิงอภินิหารไปสักหน่อย ในวันนั้นมีการคุยเรื่องหนังสือ และวิธีสอนของท่านพุทธทาส มีการคุยเรื่องธรรมะลึกๆ หลายเรื่อง เช่น เรื่องหนังสือมหาสติปัฏฐานสูตร ซึ่งเจ้าพระคุณสมเด็จฯ รับสั่งว่าเป็นหนังสือที่ดีมาก และทรงใช้บ่อย

คำถามที่ ๓๕

ศาสนกิจและภารกิจมากมายที่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ต้องปฏิบัติเป็นประจำ **ทำไมพระองค์จึงทรงดูไม่เหนื่อย** อีกทั้งพุทธศาสนิกชนที่ได้มีโอกาสเข้าเฝ้าอย่างใกล้ชิดยังได้รับความเมตตาอย่างสม่ำเสมอ

คำตอบ - เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงเหนื่อยเหมือนกับคนชราทั่วไป แต่พระองค์ทรงนึกอยู่เสมอว่าเมื่อคนมาขอพึ่งพระองค์ พระองค์ก็ประทานเมตตาให้เสมอ เหมือนกับที่ทรงเคยรับสั่งว่า "ที่นี่เป็นพระของประชาชน" ดังนั้นจึงทรงมีพลังให้กับผู้ที่มาพึ่งพระเมตตาเสมอ ตัวอย่างเช่นคราวหนึ่งพระองค์รับกิจนิมนต์เช้า ยังไม่ทันพักต้องไปเพล ศิษย์คนหนึ่งทักว่าอย่างนี้เจ้าพระคุณคงเหนื่อยแย่ พระองค์รับสั่งว่า "ทำไงได้ เราเป็นพระของประชาชน"

มีเหตุการณ์น่าสนใจเรื่องหนึ่ง คือในระยะแรกๆ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงรับแขกที่ห้องรับแขกใต้กุฏิไม้หลังใหญ่ หน้าตำหนักคอยท่าปราโมช แต่ละวันจึงมีคนมากราบนมัสการจำนวนมาก ทรงสังเกตเห็นชายหนุ่มคนหนึ่งมานั่งอยู่กับกลุ่มของแขกที่มาเฝ้าโดยไม่พูดไม่จาอะไร เมื่อกลุ่มผู้มาเฝ้ากลับเขาก็กลับด้วย เป็นเช่นนั้นอยู่หลายวัน จนวันหนึ่งเมื่อโอกาสอำนวย เพราะมีคนน้อย เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จึงถามเขาว่า "เออ! มีธุระอะไรหรือเปล่า" ทั้งนี้เพราะเห็นเขามานั่งอยู่หลายวัน ชายหนุ่มคนนั้นจึงเล่าถวายว่า

เขาทำงานอยู่ท่าเรือแล้วตกงานเพราะภาวะวิกฤต IMF กลุ้มใจมากไม่รู้จะทำอย่างไร บางวันก็เดินโต๋เต๋อย่างล่องลอย วันหนึ่งผ่านมาทางวัดบวรนิเวศวิหาร เห็นคนเขาเดินเข้ามาทางนี้ ก็เลยเดินตามเขามา เห็นพวกคนเข้ามากราบนมัสการเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็เลยตามเข้ามานั่งอยู่ท้ายกลุ่ม มองดูพระพักตร์เจ้าพระคุณสมเด็จฯ แล้วรู้สึกสบายใจ กระทั่งพวกคนกลับ ก็กลับ นับแต่วันนั้นมา ก็รู้สึกว่าสบายใจขึ้น จึงมานั่งอยู่หลายวัน แล้วต่อมาก็ได้งานทำ ก็มีเท่านี้ละครับ เขาเล่าจบก็กราบลาเจ้าพระคุณสมเด็จฯ หลังจากชายหนุ่มคนนั้นกลับไปแล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ทรงยิ้ม แล้วตรัสกับศิษย์ผู้สนองงานอยู่ขณะนั้นว่า "เออ! ไม่ได้ทำอะไรก็ช่วยคนได้" แล้วก็ทรงพระสรวลเบาๆ

คำถามที่ ๓๖

ท่านเจ้าพระคุณสมเด็จฯ **วางพระทัยอย่างไร**กับงานการปกครองพระสงฆ์ทั้งประเทศ เพราะย่อมมีสิ่งมากมายที่มิอาจแก้ไขได้

คำตอบ - เกี่ยวกับงานปกครองคณะสงฆ์นั้น เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เคยกล่าวสัมโมทนียกถาแสดงความเป็นมาแห่งการปกครองสงฆ์ ที่วัดศรีธรรมาราม จ. ยโสธร เมื่อวันที่ ๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๖ ความว่า

"การพระศาสนาของเรานั้น ต้องอาศัยภิกษุบริษัทเป็นหัวหน้า และพุทธบริษัทฝ่ายฆราวาสเป็นผู้อุปถัมภ์ สำหรับฝ่ายภิกษุนั้น ปฏิบัติตามกฎหมาย ๓ ฉบับ คือ พระธรรมวินัย ๑ กฎหมายบ้านเมือง ๑ จารีตประเพณี ๑

พระธรรมวินัยนั้น เป็นกฎหมายฉบับแรกของคณะสงฆ์ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ทั้งส่วนที่เป็นข้อห้ามและส่วนที่เป็นข้ออนุญาต รวมทั้งวิธีการปกครองด้วย

กฎหมายบ้านเมืองนั้น ก็เช่นในประเทศไทยเรานี้ เนื่องจากมีพระภิกษุสามเณรมากขึ้น จึงจำเป็นต้องมีกฎหมายคณะสงฆ์ เพื่อช่วยการปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นไปเรียบร้อยตามพระวินัยอีกแรงหนึ่ง ซึ่งก็ได้มีมาแล้วแต่โบราณ ต่อมาจึงได้มีการตราเป็นกฎหมายขึ้น ดังที่มีมาแล้ว ๓ ฉบับ คือ พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔ และฉบับที่ใช้อยู่ในปัจจุบันนี้คือ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕

สำหรับ**จารีตประเพณีนั้น** ก็เห็นได้ชัดในการปกครองคณะธรรมยุตนั้นเอง เริ่มแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา ก็ได้ปกครองคณะธรรมยุตมาด้วยพระองค์เองในสมัยที่พระองค์ยังทรงพระผนวชเป็นพระภิกษุอยู่ แม้ว่าโดยนิตินัยคณะธรรมยุตจะขึ้นอยู่กับคณะกลางก็ตาม ต่อมาในสมัยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ คณะธรรมยุตมีจำนวนมากขึ้นจึงได้แยกออกมาเป็นคณะใหญ่อีกคณะหนึ่ง มีเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุตปกครอง

แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่า เมื่อแยกกันปกครองตามนิกายแล้ว ก็ต่างดำรงอยู่โดยไม่อาศัยกัน อันที่จริงแล้วทั้งสองฝ่ายดำรงอยู่ได้ก็โดยที่ต่างช่วยเหลือสนับสนุนกันและกัน"

[หน้า ๘๗ *รายงานการเยี่ยมวัดและพุทธศาสนิกชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือของสมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒนมหาเถร)* วัดบวรนิเวศวิหาร ๑-๑๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๖ กรุงเทพฯ : คณะธรรมยุต ๒๕๕๒]

คำถามที่ ๓๗

คิดถึงตอนที่ในหลวงขึ้นครองราชย์ พระองค์มีพระราชดำรัสว่า "เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม" แล้วตอนที่ท่านรับตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช พระองค์มีรับสั่งอย่างไรในฐานะประธานสถาบันสงฆ์

คำตอบ - ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชมีลักษณะที่แตกต่างจากตำแหน่งในทางปกครองบ้านเมือง ที่มีการสั่งการ ใช้อำนาจ แต่ตำแหน่งผู้นำสงฆ์เป็นลักษณะที่เปรียบเสมือนพ่อแม่อันเป็นที่อาศัยของลูกมากกว่า

พระโอวาทสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก แก่คณะสงฆ์ในเขตกรุงเทพมหานคร เข้าเฝ้าถวายสักการะ เมื่อวันที่ ๒๒ เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๒ เป็นพระโอวาทแรกต่อสาธารณชนหลังการรับพระราชทานสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช มีเนื้อหาให้ทุกฝ่ายร่วมมือกัน ดังใจความตอนหนึ่งว่า

"...ขอแสดงความสำนึกในกุศลเจตนาของท่านทั้งหลาย และเมื่อท่านทั้งหลายได้ให้ความสนับสนุนในการสถาปนาครั้งนี้ร่วมกัน ก็ขอได้โปรดให้ความสนับสนุนในการบริหารคณะสงฆ์ตามหน้าที่ของตน เป็นอันว่าเราทุกฝ่ายต่างได้ร่วมมือกัน บริหารงานคณะสงฆ์ให้เป็นไปด้วยดี และวงการคณะสงฆ์เป็นไปด้วยดี ก็ย่อมเป็นที่ตั้งแห่งศรัทธาปสาทะของประชาชน เป็นหลักใจของประชาชน เป็นนาบุญของประชาชน เป็นนาธรรมของประชาชน ประชาชนยึดถือเป็นที่พึ่งทางใจได้ และเมื่อเป็นดังนี้แล้วพระพุทธศาสนาซึ่งมีคณะสงฆ์เป็นองค์กรสำคัญ ก็ได้เป็นหลักประโยชน์ของชาติไทย ทำให้สถาบันทั้งปวงเป็นไปได้โดยเรียบร้อย และคณะสงฆ์เรานั้นย่อมเป็นผู้สืบต่อพระพุทธศาสนา เป็นพุทธบริษัทที่เป็นตัวหลักในบริษัททั้ง ๔"

[หน้า ๓๕ ครบรอบสถาปนาสมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒนมหาเถร) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๒๑ เมษายน ๒๕๓๓]

คำถามที่ ๓๘

เมื่อครั้งที่ดิฉันรับราชการอยู่ ได้ยินข้าราชการกระทรวงการต่างประเทศกล่าวถึงการมาเยือนประเทศไทยของสมเด็จพระสันตะปาปา (ต่างประเทศ) ว่าเมื่อจะเข้าเฝ้าสมเด็จพระสังฆราช ใครจะประทับที่นั่งสูงกว่ากัน แต่ปรากฏว่าทั้งสองพระองค์ยืนปฏิสันถารกัน ข้อเท็จจริงมีอย่างไร

คำตอบ - ข้อเท็จจริงคือเมื่อวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๗ สมเด็จพระสันตะปาปา จอห์น ปอลที่สองเข้าเฝ้าสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (วาสน์ วาสโน) ณ พระอุโบสถวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม โดยทั้งสมเด็จพระสังฆราชและสมเด็จพระสันตะปาปามีอาสนะจัดไว้ให้นั่งในระดับที่เท่ากัน

การเสด็จมาเฝ้าสมเด็จพระสังฆราชของสมเด็จพระสันตะปาปา จอห์น ปอลที่สองครั้งนี้ เป็นการเยือนตอบแทนที่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (ปุ่น ปุณณสิริมหาเถระ) พระองค์ที่ ๑๗ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เสด็จไปเยือนและเฝ้าสมเด็จพระสันตะปาปา เปาโลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕

คำถามที่ ๓๙

อยากทราบแนวทางใน**การบริหารงานพระพุทธศาสนา**ของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ พระองค์ทรงมีหลักอย่างไร เช่น **ถ้ามีคนไม่ดี ไม่ทำงาน สร้างปัญหา แต่อยู่ในคณะทำงาน** พระองค์ทรงบริหารจัดการอย่างไร

คำตอบ - ในการทำงานของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ นั้น มีทั้งใช้พระเดชและพระคุณ แต่บางกรณีก็มีบ้างที่จำเป็นต้องตัดทิ้งหรือไล่ออกคนที่ทำตัวไม่ดี ทั้งนี้ทรงยึดหลักพุทธภาษิตว่า **"นิคฺคณฺเห นิคฺคหารหํ ปคฺคณฺเห ปคฺคหารหํ"** พึงชมคนที่ควรชม พึงข่มคนที่ควรข่ม

คำถามที่ ๔๐

ในงานที่พระองค์ทรงรับผิดชอบมากมาย พระองค์มีวิถีบริหารจัดการอย่างไรให้งานได้ตามวัตถุประสงค์ และรักษาใจให้เป็นกุศลอยู่เสมอ

คำตอบ - เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงมองงานเป็นงาน ทรงวางใจเป็นกลาง บางครั้งสั่งงานแล้วไม่ได้ตามสั่ง ก็ทรงวางใจเป็นกลาง

คำถามที่ ๔๑

พระองค์มี**แนวทางและวิธีคิดในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา**อย่างไร

คำตอบ - หากเป็นการเผยแผ่**พระพุทธศาสนาในประเทศ** เจ้าพระคุณสมเด็จฯ จะเน้นสนับสนุนเรื่องการศึกษาเล่าเรียน และการปฏิบัติสมาธิกรรมฐาน ส่วน**การเผยแผ่ต่างประเทศ** เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เคยตรัสกับศิษย์ผู้สนองงานใกล้ชิดเกี่ยวกับงานพระธรรมทูตไปต่างประเทศ ว่าการที่พระไทยจะไปเผยแผ่ต่างประเทศนั้นในทางปริยัติเราสู้ฝรั่งไม่ได้ **สิ่งที่พระไทยจะไปเป็นครูฝรั่งได้มีทางเดียวคือในทางปฏิบัติ** เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ให้ความสำคัญกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอย่างมาก ไม่ว่าจะด้านปริยัติ หรือทฤษฎี และด้านปฏิบัติ นอกจากนั้นยังเคยทรงจัดธรรมคลาสสอนสมาธิกรรมฐานแก่ชาวต่างประเทศ และทรงนำปฏิบัติแก่ชาวต่างชาติที่มาศึกษาด้วยพระองค์เอง

คำถามที่ ๔๒

เวลาที่มีคนทำให้พระองค์เสื่อมเสียชื่อเสียง พระองค์ทรงจัดการอย่างไร เนื่องจากเคยอ่านพบว่าพระองค์เคยตรัสว่า ชื่อเสียงเป็นสิ่งที่เราต้องรักษาไว้

คำตอบ - เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชได้ทรงนิพนธ์ไว้ในเรื่องหนึ่งว่า

"พึงนิ่งในคราวหรือในเรื่องที่ควรนิ่ง พึงพูดในคราวหรือในเรื่องที่ควรพูด และพึงมีความอดกลั้นทนทานในคราวเผชิญถ้อยคำจ้วงจาบหยาบช้า เหมือนช้างออกศึกทนการโจมตีของฝ่ายปรปักษ์"

(ข้อมูลจาก สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. *พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ.* เล่ม ๓ หน้า ๓๕๗ กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ร่มธรรม, ๒๕๕๒)

พระนิพนธ์นี้ ย่อมสะท้อนถึงท่าทีและพระทัยของพระองค์เมื่อทรงประสบเหตุการณ์ที่ทำให้พระองค์เสื่อมเสียได้เป็นอย่างดี พร้อมทั้งเป็นคติที่ประทานแก่คนทั่วไปด้วย

คำถามที่ ๔๓

ในกรณีที่พระองค์ทรงเป็นสมเด็จพระสังฆราชฯ เมื่อมีคนที่ต้องการให้พระองค์เอื้อประโยชน์ให้ตนเองสมประสงค์ในความต้องการต่างๆ ถ้าเป็นไปในทางที่ไม่ดี พระองค์ทรง**บริหารจัดการ**เรื่องเหล่านี้อย่างไร

คำตอบ - เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ถือหลักว่าเมื่อเขามาขอความช่วยเหลือก็จะแนะนำไปในทางที่ถูกที่ควร แต่เขาจะทำได้หรือไม่เป็นอีกเรื่องหนึ่ง แต่ไม่ช่วยในทางที่ผิด

คำถามที่ ๔๔

ตามที่สมเด็จพระสังฆราช ทรงพระประชวรและได้ประทับรักษาพระองค์ที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์นั้น ท่านประชวรด้วยโรคอะไร ปัจจุบันนี้มีพระอาการเป็นอย่างไรบ้าง

คำตอบ - สมเด็จพระสังฆราชประชวรด้วยโรคชราภาพ ตามพระอายุขัย ซึ่งแทรกซ้อนตามมาด้วยเบาหวาน ไต เป็นต้น เข้าประทับรักษาพระองค์ที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ ตั้งแต่เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๓ ปัจจุบันนี้มีพระอาการเป็นปกติตามพระอัตภาพ

คำถามที่ ๔๕

สมเด็จพระสังฆราชประทับที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ตลอดเวลา แสดงถึงอาการประชวรของพระองค์เป็นที่น่าวิตก แต่เมื่อมีวันสำคัญทางศาสนา พระองค์จะเสด็จมาวัดบวรนิเวศวิหารทุกครั้ง ทรงสามารถสนทนาปราศรัยกับผู้ที่ไปเฝ้าเสมอ พระองค์สามารถปฏิบัติธรรมได้เสมอมาโดยตลอด ฉะนั้น จะอนุญาตให้พุทธศาสนิกชนเข้าเฝ้าเยี่ยมพระองค์ที่โรงพยาบาลได้หรือไม่

คำตอบ - ในระยะแรกที่เข้าประทับรักษาพระองค์ที่โรงพยาบาลเมื่อราว ๑๐ ปีก่อน เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เสด็จกลับมาที่วัดเป็นครั้งคราว แต่ระยะหลังนี้ไม่สามารถเสด็จออกจากโรงพยาบาล เนื่องจากคณะแพทย์เห็นว่าต้องได้รับการรักษาพระองค์อย่างใกล้ชิดจากคณะแพทย์ ปัจจุบันนี้ทรงไม่สามารถสนทนาได้ เพราะเจาะพระศอ พุทธศาสนิกชนที่ประสงค์เข้าเฝ้าเยี่ยมพระองค์ที่โรงพยาบาลสามารถทำได้แต่ต้องติดตามวันที่โรงพยาบาลอนุญาตให้เข้าเฝ้า โดยติดตามข่าวที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ อาคารสามัคคีพยาบาร

คำถามที่ ๔๖

คณะแพทย์ที่ถวายการรักษาสมเด็จพระสังฆราชมีการแบ่งหน้าที่การทำงานอย่างไร

คำตอบ - โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ได้ตั้งคณะกรรมการคณะแพทย์พร้อมคณะพยาบาลเฉพาะเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชครอบคลุมทุกด้าน แต่ทั้งนี้ก่อนตัดสินใจที่จะรักษาในรูปแบบใดต้องได้รับความเห็นชอบจากหัวหน้าแพทย์หลวงเสียก่อน และต้องแจ้งคณะกรรมการวัดบวรนิเวศวิหารทราบด้วย

คำถามที่ ๔๗

ระหว่างที่สมเด็จพระสังฆราชประทับอยู่ที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์มีการจัดเวรสำหรับลูกศิษย์ที่ดูแลท่านอย่างไร

คำตอบ - ทางวัดบวรนิเวศวิหารมีการจัดพระภิกษุสามเณรอยู่เวรถวายการอุปัฏฐาก โดยแบ่งเวรเป็นสองกะ หมุนเวียนไปประหว่างพระภิกษุสามเณรทุกรูปในวัด

คำถามที่ ๔๘

เกี่ยวกับการดำเนินงานในระหว่างที่สมเด็จพระสังฆราชประชวรมีการจัดแบ่งงานของคณะผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราชอย่างไร

คำตอบ - มติมหาเถรสมาคม ครั้งที่ ๒๐/๒๕๔๗ เมื่อวันที่ ๒๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๗ มีมติเลือกคณะผู้ปฏิบัติหน้าที่แทนสมเด็จพระสังฆราชโดยอาศัยอำนาจตามวรรค ๕ ของมาตรา ๑๐ แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชกำหนดแก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ พ.ศ. ๒๕๔๗ มีพระราชาคณะชั้นสมเด็จทั้งหมด ๘ รูป เป็นผู้ปฏิบัติหน้าที่ งานทางคณะสงฆ์ทั้งหมดจะจัดแบ่งหน้าที่การปฏิบัติงานกันไป ประกอบด้วย

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (เกี่ยว อุปเสโณ ป.ธ.๙) วัดสระเกศ เป็นประธานคณะกรรมการผู้ปฏิบัติหน้าที่ **สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์** (ช่วง วรปุญฺโญ ป.ธ.๙) วัดปากน้ำ **สมเด็จพระมหาวีรวงศ์** (มานิต ถาวโร ป.ธ.๙) วัดสัมพันธวงศาราม **สมเด็จพระมหามุนีวงศ์** (อัมพร อมฺพโร ป.ธ.๖) วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม **สมเด็จพระวันรัต** (จุนท์ พฺรหฺมคุตฺโต ป.ธ.๙) วัดบวรนิเวศวิหาร **สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์** (วีระ ภทฺทจารี ป.ธ.๙) วัดสุทัศนเทพวราราม **สมเด็จพระธีรญาณมุนี** (สมชาย วรชาโย ป.ธ.๘) วัดเทพศิรินทราวาส **สมเด็จพระพุทธชินวงศ์** (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙) วัดพิชยญาติการาม

ในส่วนพระองค์ของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เอง ผู้ปฏิบัติหน้าที่เลขานุการสมเด็จพระสังฆราชเป็นผู้สนองงานถวาย

คำถามที่ ๔๙

หลังจากที่สมเด็จพระสังฆราชอาพาธแล้ว ยังมีวรธรรมคติของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ออกมาทุกเทศกาล ได้แก่ วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา และวันอาสาฬหบูชา มีเนื้อหาข้อความเป็นที่ประทับใจ ใคร่ขอเรียนถามว่ามีกระบวนการทำงานอย่างไร

คำตอบ - สำนักเลขานุการสมเด็จพระสังฆราชเรียบเรียงขึ้นโดยอาศัยพระนิพนธ์ของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ทั้งนี้ โดยถือว่าตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชมิใช่ตัวบุคคล แต่เป็นสถาบัน เพราะฉะนั้นแม้ตัวบุคคลจะอาพาธ แต่จุดยืนของสถาบันสมเด็จพระสังฆราชต้องดำเนินไปตามปกติ เพราะฉะนั้นวรธรรมคติต่างๆ นั้น ก็นำเสนอสู่สายตาประชาชนเพื่อเป็นขวัญและกำลังใจของพุทธศาสนิกชนพร้อมทั้งเป็นการรักษาสถาบันสมเด็จพระสังฆราชด้วย

คำถามที่ ๕๐

รัฐบาลจัดถวายงบแก่สมเด็จพระสังฆราชหรือไม่ ปีละประมาณเท่าไร

คำตอบ - รัฐบาลจัดงบประมาณเงินอุดหนุนการปฏิบัติศาสนกิจของสมเด็จพระสังฆราชปีละ ๒๓ ล้านบาท ถวายสมเด็จพระสังฆราชเพื่อทรงใช้ในกิจการคณะสงฆ์

เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชทรงนำงบประมาณดังกล่าวไปใช้ในกิจการเพื่อพระศาสนาและสาธารณประโยชน์ เช่น โรงเรียนและโรงพยาบาลที่ทรงสร้างขึ้นเพื่อเป็นพระอนุสรณ์และอุทิศพระกุศลถวายแด่สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทุกพระองค์ รวม ๑๘ แห่ง โดยใช้ชื่อว่า "ตึกสกลมหาสังฆปริณายก"

คำถามที่ ๕๑

ในประเทศอื่นมีตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชหรือไม่ เหตุใดจึงมีหรือไม่มี

คำตอบ - ในประเทศศรีลังกา บังกลาเทศ กัมพูชา พม่า และลาวก็เคยมีตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช โดยในกัมพูชาเรียกว่า**สังฆเรียช** พม่าเมื่อก่อนยุคอาณานิคม เรียกตำแหน่งนี้ว่า **"ตาตานะบาอิง"** ที่แปลว่าผู้รักษาพระศาสนา หรือมหาสังฆราชา ส่วนลาวเรียกว่า **"สมเด็จพระยอดแก้ว"** มาช่วงหลังเมื่อประเทศเหล่านั้นไม่มีกษัตริย์ ตำแหน่งที่เรียกว่าสังฆราชก็หายไป มาเรียกว่า "สังฆนายก" แทน

ปัจจุบันมีเพียงประเทศไทย และกัมพูชาเท่านั้น ที่มีตำแหน่ง **"สมเด็จพระสังฆราช"** ซึ่งในกัมพูชามี ๒ องค์ คือฝ่ายธรรมยุต และฝ่ายมหานิกาย ต่อมาเมื่อปี พ.ศ.๒๕๔๙ ได้เพิ่มตำแหน่งสูงสุดที่เรียกว่า อัคคสังฆราชา ขึ้นมา โดยมีชื่อตำแหน่งว่า **สมเด็จพระอัคคมหาสังฆราชาธิบดี** มีอำนาจเหนือสมเด็จพระสังฆราชทั้งสองฝ่าย

อนึ่ง ประเทศเนปาลมีตำแหน่งสูงสุดที่เรียกว่า **สังฆนายก** ประเทศอินโดนีเซีย เรียกตำแหน่งสูงสุดทางฝ่ายสงฆ์ว่า **สังฆปาโมกข์**

คำถามที่ ๕๒

ในต่างประเทศมีการถวายพระเกียรติยศอย่างไรบ้าง

คำตอบ - รัฐบาลแห่งเมียนมาร์ (พม่า) ได้ถวายสมณศักดิ์ที่อภิธชมหารัฏฐคุรุ อันเป็นตำแหน่งสมณศักดิ์สูงสุดแห่งคณะสงฆ์เมียนมาร์แด่สมเด็จพระสังฆราชตามอย่างที่รัฐบาลแห่งประเทศนั้นได้เคยถวายแด่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ แต่ครั้งนี้ไม่เป็นโอกาสสะดวกที่รัฐบาลแห่งเมียนมาร์จะเชิญมาถวายด้วยตนเอง จึงได้เชิญมามอบไว้ที่กระทรวงมหาดไทย แล้วรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย (พลเอก อิสระพงศ์ หนุนภักดี) ได้เชิญมาถวาย เมื่อวันที่ ๑๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๔

[หน้า ๕๓๔ *ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร* กรุงเทพฯ : วัดบวรนิเวศวิหาร, ๒๕๔๖]

พระเกียรติคุณดีเด่นซึ่งเป็นที่ยอมรับด้านวิชาการอีกอย่างหนึ่งคือพระองค์ทรงได้รับเลือกเป็นกรรมการในคณะกรรมการรจนาพจนานุกรมภาษาบาลีที่มีชื่อว่า *A Critical Pali Dictionary* จาก The Royal Danish Academy of Sciences and Letters ของราชบัณฑิตสมาคมทางวิทยาศาสตร์และอักษรศาสตร์แห่งประเทศเดนมาร์ก

ล่าสุด เมื่อวันที่ ๑ กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๕ การประชุมผู้นำสุดยอดพระพุทธศาสนาแห่งโลก (World Buddhist Supreme Conference Buddhist Summit) สำนักงานใหญ่ที่นครเกียวโต ประเทศญี่ปุ่น ถวายตำแหน่ง Supreme Holiness of World Buddhism (ผู้นำสูงสุดแห่งโลกพระพุทธศาสนา) ตามมติเห็นชอบของสุดยอดผู้นำพระพุทธศาสนาจาก ๓๒ ประเทศทั่วโลก ในนามของพุทธศาสนิกชน ๓๗๐ ล้านคนทั่วโลก

World Buddhist Supreme Conference

: Buddhist Summit

His Holiness Somdet Phra Nyanasamvara
Supreme Patriarch of the Kingdom of Thailand

Honorary Title

"Supreme Holiness of World Buddhism"

His Holiness Somdet Phra Nyanasamvara,
Supreme Patriarch of the Kingdom of Thailand,
who has long been highly revered and deeply trusted by
the pious Thai people as the Supreme Patriarch of the land of smiles,
has taught the practice of wisdom and compassion, the teachings of Lord Buddha, and
has led the Kingdom toward the peaceful and prosperous country,
which serves as a model to the entire world.

The highest virtue of His Holiness extends throughout the Kingdom of Thailand and to
the Buddhist countries of the world and all human beings.
His Holiness's sincere devotion to Lord Buddha for many decades is
genuinely praised and admired from all the Buddhists throughout the world.

In appreciation of the glorious achievements of His Holiness Somdet Phra Nyanasamvara,
along with the supreme Buddhist leaders of 32 countries of the world,
I hereby humbly dedicate this supreme honorary title to
His Holiness with great pleasure
on behalf of the 370 million Buddhists in the world.

September 1, 2012

Most Ven. Dr. Kyuse Enshinjoh
President of Buddhist Summit
World Buddhist Supreme Conference

คำถามที่ ๕๓

โรงเรียนสมเด็จพระญาณสังวร จังหวัดยโสธร มีความเกี่ยวข้องกับสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายกในทางใด

คำตอบ - เป็นโรงเรียนที่คณะศิษยานุศิษย์ได้ร่วมกันคิดสร้างขึ้นเพื่อจะเชิดชูพระเกียรติของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เป็นแห่งแรก เมื่อครั้งได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระราชาคณะที่สมเด็จพระญาณสังวรและขอประทานอนุญาตใช้ราชทินนามไปใช้เป็นชื่อโรงเรียนเพื่อความเป็นสิริมงคล

คำถามที่ ๕๔

เจ้าประคุณสมเด็จฯ ทรงผนวชเป็นสามเณรมาตั้งแต่อายุยังน้อย ถือครองสมณเพศมาโดยตลอด พระองค์ดำรงตนท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของสังคม วัฒนธรรม การเมือง ที่เปลี่ยนไปได้อย่างไร พระองค์ทรงเป็นพระปฏิบัติที่อยู่ในเมืองที่มีความเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา มิใช่วัดป่าที่มีความสงบ แต่ทรงมีพระปฏิปทาแน่วแน่ ทรงดำรงพระองค์อย่างไร ไม่ให้หลงไปกับสิ่งยั่วยุต่างๆ ที่เข้ามา

คำตอบ - เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชเคยตรัสว่าเป็นพระต้องทำกรรมฐาน เพื่อหางานให้จิตทำ ไม่เช่นนั้นจิตจะฟุ้งซ่าน อย่างไรก็ตาม พระองค์ก็ทรงอยู่กับความเปลี่ยนแปลงของโลก ไม่ได้หนีโลก เมื่อโลกเปลี่ยนไป ความคิดของพระองค์ก็เปลี่ยนไปด้วย แต่เปลี่ยนไปในทางประยุกต์คำสอนของพระพุทธศาสนาให้เหมาะแก่การเปลี่ยนแปลงของโลก ดังจะเห็นได้จากพระนิพนธ์เรื่องต่างๆ ของพระองค์ ซึ่งมีมากมายหลายด้าน

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ยึดหลักในการทำใจให้มั่นคงเพื่ออยู่กับความเปลี่ยนแปลง พร้อมกันนั้นก็ให้ยึดตามหลักพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด ปฏิปทาคือทรงทำสมาธิทุกวันตั้งแต่ตื่นบรรทมตอนตีสามครึ่ง ทรงแนะนำพระภิกษุสามเณรในการปฏิบัติสมาธิกรรมฐานอยู่เสมอว่า แม้อยู่ท่ามกลางบ้านก็หาความสงบได้โดย “เจริญวนสัญญา” คือทำความรู้สึกเหมือนอยู่กลางป่า และต้องเรียนรู้โลกสังคมที่เปลี่ยนแปลง แต่ว่าต้องมีหลัก โดยหลักนั้นคือ การทำสมาธิกรรมฐาน

คำถามที่ ๕๕

มีสถานที่แห่งใดที่พระองค์ทรงพอพระทัยเป็นพิเศษ ในการไปปฏิบัติธรรมเจริญจิตกรรมฐาน

คำตอบ - เจ้าพระคุณสมเด็จฯ มีพระอัธยาศัยน้อมไปในทางวิเวก เมื่อมีโอกาสจึงเสด็จไปในสำนักวัดป่าทางภาคอีสานเพื่อปฏิบัติสมาธิกรรมฐานเสมอๆ แม้วัดญาณสังวรารามที่ทรงอำนวยการให้สร้างขึ้นที่บางละมุง จ. ชลบุรี ก็ทรงจัดให้มีเสนาสนะบริเวณภูเขาชีจรรย์สำหรับเป็นที่สงัดให้ภิกษุสามเณรได้พำนักปฏิบัติธรรม และพระองค์เองก็ได้เสด็จไปพำนักเป็นระยะๆ ตลอดมา แม้ในวัดบวรนิเวศวิหาร เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็โปรดให้ปลูกต้นไม้เพิ่มเติมในที่ที่เหมาะสมเพื่อให้เกิดความร่มรื่นและสงบเย็น สำหรับภิกษุสามเณรที่อยู่อาศัยและสาธุชนที่เข้าประกอบกิจทางศาสนา

คำถามที่ ๕๖

What is His Holiness perception & interpretation on the Art of Positive Thinking & Motivation in the Buddhist Context? (เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ตีความเรื่องศิลปะแห่งการคิดบวกและการสร้างแรงจูงใจในบริบทของพุทธศาสนาอย่างไร)

คำตอบ - การคิดเชิงบวกนี้มีในคำสอนของพระพุทธเจ้าอยู่แล้ว เช่น เวลาคนมานินทาหรือมาตินั้น ควรจะนำมาพิจารณาว่าเขาติถูกหรือผิด **ถ้าติถูกก็แก้ไข ติผิดก็ชี้แจง** โดยใช้สิ่งที่ดูเหมือนชั่วร้ายมาทำให้ดีเป็นประโยชน์ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เคยมีพระโอวาทเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

"อันคนที่ทำงานที่เป็นคุณให้เกิดประโยชน์ย่อมจะต้องประสบถ้อยคำถากถาง หรือการขัดขวางน้อยหรือมาก ผู้มีใจอ่อนแอก็จะเกิดความย่อท้อไม่อยากที่จะทำดีต่อไป แต่ผู้ที่มีกำลังใจย่อมจะไม่ท้อถอย ยิ่งถูกค่อนแคะก็ยิ่งจะเกิดกำลังใจมากขึ้น คำค่อนแคะกลายเป็นพาหนะที่มีเดชะแห่งการทำความดี แม้พระพุทธเจ้าก็ยังถูกคนที่ริษยามุ่งร้ายจ้างคนให้ตามด่าว่าในบางครั้ง"

ตัวอย่างหนึ่งที่แสดงว่าเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงคิดเชิงบวกคือเมื่อครั้งที่กำลังก่อสร้างวัดญาณสังวราราม เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงต้องการอนุรักษ์เขาชีจรรย์ ไม่ให้ถูกระเบิดเพิ่ม โดยดำริจะให้แกะสลักพระพุทธรูปบนหน้าผาเขาชีจรรย์เพื่อรักษาเขานั้นไว้ ในขณะที่ทุกฝ่ายเห็นว่าเป็นไปไม่ได้ เนื่องจากไม่ใช่ที่ดินของวัด แต่เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็ทรงคิดหาวิธีจนสามารถเอาชนะอุปสรรคต่างๆ ได้ ในภายหลังช่างที่จะแกะสลักเขาไปตรวจดูก็พบว่าไม่สามารถแกะได้เพราะเนื้อหินแตกร้าว จึงทรงคิดค้นหาวิธีต่างๆ จนได้พบวิธีในการแกะสลักหินด้วยเลเซอร์

[ข้อมูลจาก หน้า ๑๑๗ *พระโอวาท* สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ฉลองพระชันษา ๙๐ ปี วันที่ ๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๔๖]

คำถามที่ ๕๗

พระองค์มีวิธี**ฝึกใจ**และการวางท่าทีความคิดอย่างไรให้มีความกล้าหาญ เพื่อที่จะยืนอยู่ข้างความดี สนับสนุนความดี เพื่อเชิดชูความดีให้ปรากฏ

คำตอบ - ทรงอธิบายไว้ในพระโอวาทคราวหนึ่งว่า "ภาวะทางใจที่เกิดขึ้นทุกๆ อย่าง เกี่ยวแก่วิธีคิด หรือทางที่คิดเป็นสำคัญ คือสุดแต่จะใช้ความคิดไปในทางไหน หรือดังคำที่พูดกันว่าสุดแต่จะมองในแง่ไหน ในแง่ดีหรือในแง่ร้าย พฤติการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นแก่ตนเองและแก่ผู้อื่นย่อมมองไปได้หลายแง่

"ทางพระพุทธศาสนากล่าวได้ว่า สอนให้มองในแง่ของความจริงเป็นอย่างไร ผิด ถูก ชั่ว ดี มีโทษ มีคุณ อย่างไร ตามที่เป็นจริง เมื่อพบความจริงแล้ว ก็ถึงวาระว่าจะใช้ความคิดอย่างไรจึงจะเป็นประโยชน์ขึ้นมา"

[ข้อมูลจาก หน้า ๑๑๖ *พระโอวาท* สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ฉลองพระชันษา ๙๐ ปี วันที่ ๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๔๖]

คำถามที่ ๕๘

ขอคำแนะนำว่า มีวิธี**สังเกตใจ**ตนเองอย่างไรว่า ตอนไหนเรากำลังแข่งดี ไม่ใช่ทำความดี

คำตอบ - การแข่งดีเป็นที่มาของความหายนะของโลก วิธีสังเกตคือถ้าจิตใจที่ก่อให้เกิดโลภ โกรธ หลง ถือเป็นการแข่งดี ถ้าจิตใจที่มุ่งสู่การขจัดความโลภ โกรธ หลง ถือเป็นการทำดี การทำดีเป็นการสละ การแข่งดี เป็นการเรียกร้องต้องการให้เข้ามาเป็นของตัว คือเป็นการยึด อยากให้ดีเหนือคนอื่น ถ้าแข่งดีก็จะมีลักษณะใกล้ไปทางริษยา

ดังพุทธสุภาษิต ในพระไตรปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกนิบาต ๓๕/๑๙๓/๔๘๑ ความว่า

"ดูกร ภัททิยะ...บุคคลผู้แข่งดี ถูกความแข่งดีครอบงำย่ำยีจิต ย่อมฆ่าสัตว์ก็ได้ ลักทรัพย์ก็ได้ คบชู้ก็ได้ พูดเท็จก็ได้ ชักชวนผู้อื่นเพื่อความเป็นอย่างนั้นก็ได้ ข้อนี้ย่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์ เพื่อทุกข์ตลอดกาลนาน"

คำถามที่ ๕๙

ขอโอกาสทราบวิธี**อบรมจิตเพื่อยกระดับจิตให้สูงขึ้น** เช่น ถ้าเรามีนิสัยไม่ดี โกรธง่าย แล้วจะมีวิธีอบรมจิตตนเองอย่างไร

[จาก หน้า ๙๙-๑๐๐ *การบริหารทางจิตสำหรับผู้ใหญ่* พิมพ์พระราชทานในการพระราชพิธีฉลองพระชนมายุ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ครบ ๖ รอบ. ๒๕๑๕]

คำตอบ - เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชตรัสถึงเรื่องการฝึกใจไม่ให้โกรธว่า

"ผู้มีธรรมถือเหตุผลเป็นสำคัญเสมอ ไม่ว่าใครจะผิดมาแล้วมากน้อยเพียงไหน หากเห็นเหตุผลที่กระทำไปเช่นนั้น จักอภัยให้ได้อย่างง่ายดาย

"การตั้งใจจริงที่จะไม่โกรธ พร้อมกับใช้ปัญญาหาเหตุผลมาประกอบเพื่อไม่ให้เกิดความโกรธ ก็คือการตั้งใจจริงที่จะเข้าใจหาเหตุผลความจำเป็นของคนอื่นที่ทำสิ่งอันชวนให้โกรธ และเมื่อเห็นเหตุผลความจำเป็นของเขาแล้วก็จะให้อภัยให้ได้ไม่โกรธ

"การฝึกใจไม่ให้โกรธ จึงเท่ากับเป็นการฝึกให้อภัยในความผิดของผู้อื่น ไม่ว่าจะเป็นผู้ที่รู้จักหรือไม่รู้จักก็ตาม"

[จาก หน้า ๑๔๐ *พระโอวาท* สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ฉลองพระชันษา ๙๐ ปี วันที่ ๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๔๖]

"วิธีที่จะแก้ความโกรธให้เกิดผลรวดเร็ว ไม่ชักช้า มีอยู่ว่า ให้พยายามทำสติให้รู้ตัวเมื่อความโกรธเกิดขึ้น คือเมื่อโกรธ ก็ให้รู้ว่าโกรธ และเมื่อรู้ว่าโกรธแล้วก็ให้พิจารณารูปร่างหน้าตาของความโกรธ ให้เห็นว่าเป็นความร้อน เป็นความทุกข์ จนกระทั่งถึงให้รู้ว่าเป็นอารมณ์ที่ไม่พึงปรารถนา ให้มีสติพิจารณาอยู่เช่นนั้น อย่าให้ขาดสติ เพราะเมื่อขาดสติ เวลาโกรธจะไม่พิจารณาดังกล่าว แต่จะต้องออกไปพิจารณาเรื่องหรือผู้ที่ทำให้มีความโกรธ และก็จะไม่เป็นการพิจารณาเพื่อให้ความโกรธลดน้อยแต่จะกลับเป็นการพิจารณาให้ความโกรธมากขึ้น เหมือนเป็นการเพิ่มเชื้อให้แก่ไฟ จึงต้องพยายามทำสติ ควบคุมสติให้พิจารณาเข้ามาแต่ภายในใจเท่านั้น ให้เห็นความโกรธเท่านั้น ดูอยู่แต่รูปร่างหน้าตาของความโกรธเท่านั้น การทำเช่นนั้น ท่านเปรียบว่าเหมือนขโมยที่ซุกซ่อนอยู่ เมื่อมีผู้มาดูหน้าตาก็จะซุกซ่อนอยู่ต่อไปไม่ได้ จะหนีไป ความโกรธก็เช่นกัน เมื่อเกิดขึ้นแล้วถูกต้องมองดูอยู่ ก็เหมือนขโมยที่มีผู้มาดูหน้า จะต้องหลบไป เมื่อความโกรธหลบไป หรือระงับลงความร้อนก็จะไม่มี ใจก็จะสบายได้โดยควร การพิจารณาดูหน้าตาของความโกรธจึงเป็นวิธีแก้ที่ตรงที่สุด และจะให้ผลรวดเร็วที่สุด เป็นการบริหารจิตที่ควรปฏิบัติอย่างยิ่งประการหนึ่ง"

คำถามที่ ๖๐

ขอ**แนวคิดการใช้ชีวิตและมุมมองวิธีคิดในการใช้ชีวิต เวลาต้องอยู่ในสถานการณ์เมืองไทยไม่สงบสุข** / ในยุคสมัยบ้านเมืองไม่สงบสุขด้วยภัยร้ายรอบด้าน พุทธศาสนิกชนควรฝึกธรรมะข้อไหนเป็นพิเศษ เพื่อให้จิตที่ยังไม่แข็งแรง ไม่มัวหมองเกินเหตุ / ในขณะที่บ้านเมืองมีการแตกแยกความคิดสูงเป็นอย่างมาก... **เราควรครองตน ท่ามกลางความคิดที่แตกแยกอย่างมากเช่นนี้...ด้วยธรรมะข้อใด**

คำตอบ - สถานการณ์บ้านเมืองที่รู้สึกกันว่าไม่สงบแบ่งแยกฝักฝ่ายนั้น ไม่ใช่เรื่องใหม่ในเมืองไทย เมื่อครั้งเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๑๖ ที่นิสิตนักศึกษาและประชาชนต่อต้านผู้ปกครองในครั้งนั้น เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เคยออกแถลงการณ์ในนามคณะสงฆ์ไทย ทำเป็นใบปลิวให้ลูกศิษย์นำไปแจกในที่ชุมนุม เพื่อเตือนให้ผู้ชุมนุมมีสัมมาสติ ความว่า

"จากคณะสงฆ์ไทย

สัมมาสติ แปลว่า ความระลึกชอบ อันความระลึกนั้น มักพูดกันเช่นว่า ระลึกถึง คือนึกขึ้นมาได้ถึงบุคคล เหตุการณ์ หรือแม้วัตถุสิ่งใดสิ่งหนึ่ง บางทีความระลึกถึงเป็นไปในทางไม่สงบต่างๆ เพราะก่อให้เกิดภาวะเป็นต้นว่า ความโกรธแค้นขึ้งเคียดจนถึงใช้กำลังประหัตประหารกันให้ย่อยยับลงไป บางทีความระลึกถึงเป็นไปในทางสงบต่างๆ เพราะก่อให้เกิดภาวะ เป็นต้นว่า ความมีมิตรภาพไมตรีจิตความประนีประนอมผ่อนปรนกันและกัน ความช่วยเหลือกันและกันให้เกิดความสุขความเจริญ ความระลึกถึงอย่างแรกมิใช่เป็นสัมมาสติแต่เป็นมิจฉาสติ ส่วนความระลึกถึงอย่างหลังเป็นสัมมาสติ ความระลึกชอบ ในฐานที่เราทั้งหลาย ทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ ต่างก็เกิดมาเป็นมนุษย์ ซึ่งเป็นสัตว์โลกชนิดที่มีปัญญาสูงมาโดยกำเนิด ทั้งยังได้รับการศึกษาส่งเสริมปัญญาให้เจริญเติบโตยิ่งขึ้นไปอีก ก็ควรที่จะมีความระลึกชอบ คือใช้ปัญญาระลึกโดยรอบคอบ ไม่ลุอำนาจหรือดึงดันไปด้วยอำนาจความโกรธหลง ซึ่งจะเป็นเหตุให้พบเหตุผลเป็นเครื่องแก้ไขเหตุการณ์ต่างๆ ทั้งที่เป็นส่วนตัวทั้งที่เป็นส่วนรวมได้ดียิ่ง ความพบเหตุผลที่ถูกต้องดังนี้และเป็นตัวปัญญา ซึ่งเป็นผลที่มุ่งหมายสำหรับแก้เหตุการณ์ทั้งหลาย ตามที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า สัมมาสติและปัญญา ต่างก็ต้องอาศัยกันและกัน ในที่นี้ยกสัมมาสติขึ้นเป็นประธาน เพราะมุ่งหมายว่าเป็นข้อสำคัญในหน้าที่เตือนใจให้ใช้ปัญญาแทนที่จะใช้อารมณ์และกิเลสแก่กันและกัน ทุกๆ คนต่างก็มีปัญญาอยู่ด้วยกันแล้ว แต่อาจยังเผลอปัญญาไปบ้างเพราะขาดสัมมาสติเท่านั้น จะควรระลึกอย่างไรจึงจะเป็นสัมมาสติ และจะระลึกอย่างนั้นได้หรือ

ขอแถลงข้อหลังก่อนว่า ทุกคนระลึกให้เป็นสัมมาสติได้ เพราะเป็นเรื่องของจิตใจที่อาจน้อมจิตใจให้คิดไปได้ จึงขอแต่เพียงว่า ขอให้น้อมจิตใจคิดไปในทางสงบเท่านั้น โดยพยายามระงับดับจิต

ใจเร่าร้อนไม่สงบลงเสีย ดังจะลงแนะแนวคิดดู ที่จะนำไปสู่สัมมาสติ

๑. **เราทั้งหลายเป็นอะไรกัน** ถ้าคิดด้วยความโกรธ ก็จะได้คำตอบว่า เป็นศัตรูกัน โกรธเกลียดกัน ซึ่งจะต้องเอาชนะกันให้ได้แม้ด้วยการใช้กำลังประหัตประหารกัน ถ้าคิดด้วยจิตใจที่สงบก็จะได้คำตอบว่า เราเป็นพี่น้องกัน ร่วมชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์เดียวกัน หรือแม้ร่วมเกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกัน บรรพบุรุษสตรีของเราได้เสียสละทุกอย่างรักษาสถาบันต่างๆ ของชาติไทยไว้ให้แก่เรา เราทั้งหลายจึงเหมือนอยู่ในครอบครัวเดียวกัน ผู้ที่เป็นผู้ใหญ่ก็เป็นเหมือนเป็นพ่อเป็นแม่ เป็นตาเป็นยาย เป็นปู่ เป็นย่า เป็นน้า เป็นอา ผู้ที่เป็นเด็กกว่าก็เหมือนอย่างเป็นลูกเป็นหลาน ที่เป็นชั้นเดียวกันก็เป็นเหมือนอย่างเป็นพี่เป็นน้องกันทั้งนั้น ไม่ใช่ใครที่ไหน ความระลึกได้อย่างนี้จะทำให้จิตใจอ่อนโยนลง จะทำให้เกิดความคิดที่จะปรองดองกัน สมัครสมานกันขึ้น

๒. **เราทั้งหลายกำลังจะทำอะไรให้แก่กัน** ถ้าตอบด้วยความโกรธก็จะได้คำตอบว่าเราจะต้องไม่ยอมกันเด็ดขาด จะต้องบังคับเอาสิ่งที่เราต้องการ หรือไม่ยอมให้ทุกอย่างตามที่ได้รับการเรียกร้องแม้ด้วยการใช้กำลัง แต่ถ้าคิดด้วยใจที่สงบ ก็จะมองเห็นว่า เราทั้งหลายต่างก็เป็นญาติกันทั้งหมด มิใช่ใครอื่นที่ไหน ควรที่จะผ่อนปรนกัน สมมุติว่าผ่อนความต้องการของตนบ้าง เหมือนอย่างว่าคนละครึ่งหนึ่ง ทุกฝ่ายต่างได้ต่างเสียด้วยกัน เพราะการที่ดึงดันเอาแต่ใจของตนฝ่ายเดียวนั้นยากที่จะตกลงกันได้ หลักของความสามัคคีประการหนึ่งก็คือ ความที่รู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา หรือเอาใจเราไปใส่ใจเขา แต่จะต้องทำใจให้สงบเสียก่อนจึงจะเกิดความคิดผ่อนปรนประนีประนอมดังกล่าวได้

๓. **เราทั้งหลายกำลังมุ่งอะไรเพื่ออะไร** สิ่งที่มุ่งนั้น ถ้าไม่ขัดกันก็ไม่เกิดปัญหาขัดแย้ง แต่ถ้าขัดกันก็เกิดปัญหาขัดแย้ง แต่ก็จะต้องมีจุดที่มุ่งหมายว่าเพื่ออะไร เมื่อมีจุดที่มุ่งหมายเป็นอันเดียวกันเช่นเพื่อชาติ ก็น่าที่ทุกฝ่ายจะพากันเสียประโยชน์สุขส่วนตนเพื่อส่วนรวมคือชาติ อันหมายถึงประชาชนทั้งหมดพร้อมทั้งสถาบันทั้งหลายของชาติ ด้วยสันติวิธี พยายามหาทางปฏิบัติโดยสันติที่จะให้บรรลุถึงจุดมุ่งหมายทุกๆ คนย่อมรวมอยู่ในชาติ ต่างเป็นกำลังของชาติดังที่เรียกกันว่า **"พลเมือง"** จึงต้องรักษาตนเองไว้ให้ดีด้วยกัน การที่จะมาทำลายกันเองลงไป เท่ากับเป็นการทำลายกำลังของชาตินั้น

เอง ทำให้ชาติอ่อนกำลังลง และเราทั้งหลายต่างก็มีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวผู้ทรงเป็นประมุขของชาติ ผู้ทรงดำรงอยู่ในทศพิธราชธรรมเป็นที่เคารพนับถืออย่างสูงสุด ปรากฏว่าพระองค์มีพระราชวิตกห่วงใยเป็นอันมาก มีพระมหากรุณาแผ่ไปอย่างยิ่ง เมื่อเกิดเหตุการณ์ที่รุนแรงขึ้นเพียงใด ความทุกข์อย่างหนักก็ย่อมจะเกิดขึ้นในพระราชหฤทัยเพียงนั้น จึงน่าที่ทุกๆ ฝ่ายจะรำลึกถึงพระมหากรุณา และปฏิบัติอย่างผ่อนปรนแก้กันด้วยมุ่งประโยชน์แก่ประเทศชาติอันเป็นส่วนรวมเป็นที่ตั้ง และระลึกถึงพระศาสนาซึ่งสอนให้ใช้สัมมาสติ กล่าวได้ว่า ทุกศาสนาย่อมสอนให้ใช้สัมมาสติทั้งนั้น

แนวคิดทั้ง ๓ ประการนี้ เป็นแนวคิดที่ขอเสนอแนะแก่ทุกๆ คน ทุกๆ ฝ่าย ขอให้ทุกคนทุกฝ่ายพากันยับยั้ง คิดรำลึก ถึงจะต้องใช้เวลาสักหน่อย ก็ยังดีกว่าการทำอะไรลงไปด้วยความผลุนผลันพอให้อารมณ์ที่ตึงเครียดผ่อนคลาย พอให้จิตใจสงบและคิดรำลึกตามแนวที่เสนอแนะ หรือแม้แนวอื่นที่จะนำไปสู่ความพบเหตุผลที่ดีกว่าย่อมจะได้สัมมาสติและปัญญา ในอันที่จะแก้ไขผ่อนปรนนำไปสู่วัตถุประสงค์ที่ต้องการร่วมกัน โดยสวัสดี.

๑๖ ตุลาคม ๒๕๑๖”

คำถามที่ ๖๑

ถ้าพระองค์รับรู้ได้ด้วยญาณอันใด นักการเมืองที่ผิดศีล ๕ ทุกข้อ และที่สำคัญโกงกินชาติบ้านเมือง มุ่งร้ายต่อสถาบันพระมหากษัตริย์มาเข้าเฝ้าพระองค์ ในโอกาสนี้พระองค์ท่านจะโปรดนักการเมืองท่านนี้ด้วยธรรมะข้อใด

คำตอบ - นักการเมืองก็คือข้าราชการประเภทหนึ่งที่จะต้องปฏิบัติงานเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เคยแสดงธรรมกถาเรื่อง **"ศาสนากับข้าราชการ"** ที่ศาลากลางจังหวัดลำปาง เมื่อวันที่ ๒๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๔ สรุปใจความได้ว่า

ข้าราชการนั้นก็แปลว่าเป็นผู้ปฏิบัติการงานของพระราชา พระราชาเองทางพุทธศาสนาก็ได้สอนไว้ให้ทรงตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม ธรรมของพระราชาผู้ครองพระนคร ๑๐ ประการ อันได้แก่ ๑. ทานํ การให้ ๒. สีลํ ศีลความประพฤติ เว้นจากความเบียดเบียน ๓. ปริจาคํ บริจาคะ การบริจาค คือการสรรได้ซึ่งวัตถุก็ดี ซึ่งความสุขต่างๆ ก็ดี เพื่อประเทศชาติประชาชน ๔. อาชฺชวํ ความซื่อตรง ๕. มทฺทวํ ความอ่อนโยน ๖. ตปํ ความเพียร ๗. อกฺโกธํ ไม่โกรธ ๘. อวิหึสา ไม่เบียดเบียน ๙. ขนฺติ อดทน ๑๐. อวิโรธนํ ยุติธรรม ความที่มีใจเที่ยงธรรมเป็นกลาง ไม่กระทำให้สิ่งผิด

เหล่านี้เป็นทศพิธราชธรรม บรรดาข้าราชการทั้งหลายซึ่งเป็นผู้ปฏิบัติการงานของพระราชาก็สมควรที่จะมีธรรมสำหรับปฏิบัติจริยวัตรตามพระราชา ธรรมสำหรับผู้ปฏิบัติอนุวัตรตามพระราชานั้น ก็คือหลักธรรมในทศพิธราชธรรมทั้ง ๑๐ ประการ เมื่อข้าราชการทั้งหลาย ผู้ที่ปฏิบัติการงานของพระราชามาประพฤติปฏิบัติธรรม อนุวัตรตามพระราชาด้วยแล้ว ก็จะเป็นการที่ช่วยทำให้บังเกิดความสงบสุขแก่ประชาราษฎร์ทั้งหลายโดยทั่วไป

[หน้า ๑๙ *บันทึกการเยี่ยมวัดและพุทธศาสนิกชนภาคพายัพของสมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒนมหาเถร)* วัดบวรนิเวศวิหาร ๒๒-๒๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๔ กรุงเทพฯ : คณะศิษยานุศิษย์ ๒๕๕๒]

คำถามที่ ๖๒

มีวิธีอย่างไรในการให้อภัยตนเองเมื่อทำบาปกรรมไปแล้ว

คำตอบ - เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชเคยตรัสถึงเรื่องการให้อภัยว่า

"ผู้ให้อภัยง่าย ก็คือ ไม่โกรธง่ายนั่นเอง ดังนั้น ผู้ที่ปรารถนาจะฝึกจิตให้ไม่โกรธง่าย จึงควรต้องฝึกตนให้เป็นผู้มีเหตุผล เคารพเหตุผล นั่นคือ ให้คิดหาเหตุผลเพื่อให้เกิดความเห็นอกเห็นใจผู้ที่ตนอยากจะโกรธ เมื่อเห็นอกเห็นใจด้วยเหตุผลแล้วจะได้ไม่โกรธ จะได้อภัยให้ในความผิดพลาดหรือบกพร่องของเขา กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ ให้คิดหาเหตุผลเพื่อให้เกิดเมตตาในผู้ที่ตนอยากจะโกรธนั่นเอง"

ในกรณีของการให้อภัยแก่ตนเองก็นัยเดียวกันคือเป็นการให้โอกาสแก่ตนเองที่ผิดพลาดแล้วรู้สึกตัวว่าผิดพลาด แล้วตั้งใจกลับตัวกลับใจเริ่มต้นทำดีใหม่

[จาก หน้า ๑๔๑ *พระโอวาท* สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ฉลองพระชันษา ๙๐ ปี วันที่ ๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๔๖]

คำถามที่ ๖๓

จากประสบการณ์ของพระองค์ที่ผ่านมา **อะไรเป็นคุณสมบัติสำคัญในการทำให้ "คน" สามารถพัฒนาตนเองให้สู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้**

คำตอบ - เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชตรัสถึงหลักพัฒนาคนไว้ว่า

"หลักพัฒนาคนของพระพุทธเจ้าคือธรรมะเหล่านี้ เป็นเครื่องพัฒนาคนให้เป็นอริยบุคคลหรืออารยชนคือคนเจริญ

"คิดดูง่ายๆ คนที่ไม่มีสมบัติผู้ดี ไม่มีหิริโอตตัปปะ มีจิตใจที่ทรามจะเป็นคนเจริญได้อย่างไร

"ธรรมะเป็นเครื่องอบรมจิตให้มีมนุษยธรรม รู้จักเคารพในสิทธิแห่งมนุษยชนทั่วไป ให้ประกอบด้วยเมตตาธรรมตลอดถึงในสัตว์เดรัจฉาน และให้มีหิริ (ความละอายใจต่อความชั่ว) โอตตัปปะ (ความเกรงกลัวต่อความชั่ว) ทำให้รู้จักรักษาจิตใจ รู้จักทำความสงบใจให้แก่จิตใจ รู้จักทำให้เป็นสมาธิ

"นอกจากนี้ ธรรมะยังเป็นเครื่องอบรมปัญญา คือ รู้จักบาปบุญคุณโทษ ให้รู้จักตนเองไม่หลงตนลืมตน เพราะมัวเมาไปในโลกียสมบัติต่างๆ ตลอดถึงให้มีความรู้ยิ่งขึ้นไปกว่านั้น"

[จาก หน้า ๙๘-๙๙ *พระโอวาท* สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ฉลองพระชันษา ๙๐ ปี วันที่ ๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๔๖]

คำถามที่ ๖๔

มีวิธีปฏิบัติอย่างไร เพื่อฝึกปฏิบัติเพื่อแยกแยะความดีความชั่ว (ดีชั่วตามความหมายของพระธรรมคำสอน)

คำตอบ - น ตํ กมฺมํ กตํ สาธุ ยํ กตฺวา อนุตปฺปติ ทำกรรมใดแล้วร้อนใจภายหลัง กรรมที่ทำแล้วนั้นไม่ดี ตญฺจ กมฺมํ กตํ สาธุ ยํ กตฺวา นานุตปฺปติ ทำกรรมใดแล้วไม่ร้อนใจภายหลัง กรรมที่ทำแล้วนั้นแลดี (สํ. ส. ๑๕/๘๑ ขุ. ธ. ๒๕/๒๓) พุทธศาสนสุภาษิต สิ่งใดทำแล้วเดือดร้อนตามมาภายหลัง สิ่งนั้นไม่ดี สิ่งใดทำแล้วไม่เดือดร้อนตามมาภายหลัง สิ่งนั้นดี ถือเป็นหลักการทั่วไปกว้างๆ หรืออีกอันคือ สิ่งใดทำแล้วทำให้ตนเองและผู้อื่นเดือดร้อน สิ่งนั้นไม่ดี สิ่งใดทำแล้วไม่ทำให้ตนเองและผู้อื่นเดือดร้อน สิ่งนั้นดี ดีแค่ไหนเพียงไรเป็นเรื่องรายละเอียด

คำถามที่ ๖๕

อยากทราบว่า เรามีที่ดินว่างเปล่าผืนใหญ่ แล้วมีคนมาขอเช่าที่ดิน เพื่อขุดบ่อ เลี้ยงปลา เลี้ยงกุ้งขาย ถามว่า เราจะบาปด้วยไหม เพราะเรารู้ว่าเขาเช่าเพื่อการนั้น ถ้าบาปจะทำอย่างไร (นอกจากให้ยกเลิกการเช่า เมื่อหมดสัญญาแล้ว)

คำตอบ - เรื่องนี้ต้องพิจารณาเป็น ๒ เหตุการณ์ที่แยกกัน ว่าเมื่อเขาเช่าแล้ว เราไม่ต้องตามไปรับผิดชอบด้วย ดังจะขอยกพระสูตร จูฬสัจจกสูตร ที่ ๕ พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ ข้อ ๔๐๔ มีใจความว่า

สัจจกะนิครนถ์หันมานับถือพระพุทธศาสนา นิมนต์พระพุทธเจ้าไปฉันภัตตาหารที่บ้าน ในวันก่อนที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จไป ลูกศิษย์ลูกหาของสัจจกะนิครนถ์นำเอาสิ่งของมาให้สัจจกะนิครนถ์ สัจจกะนิครนถ์ก็ถวายสิ่งของเหล่านั้นแด่พระพุทธเจ้า แล้วกราบทูลพระพุทธองค์ว่าขอให้ลูกศิษย์ของตนได้รับผลบุญส่วนนี้ด้วย พระพุทธเจ้าตรัสว่า เรื่องนี้ตัดตอนกัน คือส่วนที่ลูกศิษย์ให้ท่าน นั่นคือส่วนที่ลูกศิษย์จะได้รับ ส่วนที่ท่านถวายเรา นั่นคือส่วนที่ท่านจะได้รับ

ดังนั้นในฐานะเจ้าของที่ดินก็รับผิดชอบแค่การเช่า การให้เขาเช่าก็เท่ากับยกกรรมสิทธิ์ให้เขาชั่วคราว เขาจะไปทำดีทำชั่วก็เป็นเรื่องที่เขาจะต้องรับผิดชอบไม่เกี่ยวกับเรา

คำถามที่ ๖๖

พระองค์มีคำแนะนำอย่างไรบ้าง **หากพุทธศาสนิกชนพบพระสงฆ์ที่ไม่ปฏิบัติตามพระวินัย แต่ไม่ถึงขั้นปาราชิก ในฐานะพุทธศาสนิกชน เราควรปฏิบัติตนอย่างไร** และถ้าถึงขั้นปาราชิก เราควรทำอย่างไร เมื่อเราได้รับรู้เรื่อง

คำตอบ - การประพฤติผิดศีลมีการลงโทษทางวินัยอยู่แล้ว แต่ถ้าพระสงฆ์ยังประพฤติทุศีลไม่ว่าระดับไหน ในฐานะอุบาสกอุบาสิกา สามารถแนะนำพระได้ว่าข้อนี้ไม่ถูกไม่ควร แต่ถ้าไม่อยู่ในฐานะ ก็ควรให้ข้อมูลบอกกล่าวแก่ผู้ปกครองหรือครูบาอาจารย์ การบอกกล่าวตามจริงไม่ผิดไม่บาป เป็นหน้าที่ที่พุทธศาสนิกชนช่วยจรรโลงพระสัทธรรมหรือพระศาสนา ไม่ว่าขั้นใดก็ปฏิบัติดุจเดียวกัน

ดังความใน กิมพิลสูตร อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต เล่มที่ ๓๖ ข้อ ๒๐๑ ว่า

“ดูก่อนกิมพิละ เมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว พวกภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ในธรรมวินัยนี้ **เป็นผู้มีความเคารพ มีความยำเกรงในศาสดา เป็นผู้มีความเคารพ มีความยำเกรงในธรรม เป็นผู้มีความเคารพมีความยำเกรงในสงฆ์ เป็นผู้มีความเคารพ มีความยำเกรงในสิกขา เป็นผู้มีความเคารพ มีความยำเกรงกันและกัน** ดูก่อนกิมพิละ นี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัยเครื่องให้พระสัทธรรมดำรงอยู่ได้นาน ในเมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว”

คำถามที่ ๖๗

เนื่องจากสังคมปัจจุบันมีความสับสนอลหม่านเหลือเกินจึงใคร่อยากได้แง่คิดคำสอนและมุมมองจากท่านสมเด็จฯ เพื่อให้เกิดประโยชน์ว่า **อะไรคือปัญหาของชีวิต?** และใคร**เป็นผู้สร้างปัญหาชีวิต**

คำตอบ - เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชตรัสเกี่ยวกับเรื่องชีวิตไว้ว่า

"คำว่า **ชีวิต** มิได้มีความหมายเพียงแค่ความเป็นอยู่แห่งร่างกาย แต่หมายถึงความสุข ความทุกข์ ความเจริญ ความเสื่อม ของบุคคลในทางต่างๆ ด้วย บางคนมีปัญหาว่าจะวาดภาพชีวิตของตนอย่างไรในอนาคต หรืออะไรควรจะเป็นจุดมุ่งหมายของชีวิต และจะไปถึงจุดมุ่งหมายนั้นหรือที่นึกที่วาดภาพไว้นั้นด้วยอะไร ปัญหาที่ถามคลุมไปดังนี้ น่าจะตอบให้ตรงจุดเฉพาะบุคคลได้ยาก เพราะไม่รู้ว่าทางแห่งชีวิตของแต่ละบุคคลตามที่กรรมกำหนดไว้เป็นอย่างไร และถ้าวาดภาพของชีวิตอนาคตไว้เกินวิสัยของตนที่จะพึงถึงแบบที่เรียกว่าสร้างวิมานบนอากาศ ก็จะเกิดความสำเร็จขึ้นมาไม่ได้แน่ หรือแม้วาดภาพชีวิตไว้ในวิสัยที่พึงได้พึงถึงแต่ขาดเหตุที่จะอุปการะให้ไปถึงจุดหมายนั้น ก็ยากอีกเหมือนกันที่จะเกิดเป็นความจริงขึ้นมา"

[หน้า ๓๗ *สุวฑฒโนวาท* กรุงเทพฯ : ศูนย์ส่งเสริมพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย ๒๕๔๖]

คำถามที่ ๖๘

การดำเนินชีวิตโดยยึดหลักสายกลาง หมายถึงการไม่ต้องทำสิ่งใดให้ดีที่สุดใช่หรือไม่

คำตอบ - ***มัชฌิมาปฏิปทา*** แปลว่า ข้อปฏิบัติหรือทางปฏิบัติ หรือทางดำเนินสายกลาง มีข้อที่ควรซ้อมความเข้าใจไว้ก่อน คือหนทางนี้เรียกว่าสายกลาง หมายความ ว่าอยู่ในระหว่างหนทางทั้งสอง คือความประกอบพัวพันอยู่ด้วยความสุขสดชื่นในทางกาม และความประกอบการทรมานตนให้ลำบากเดือดร้อน เช่น วิธีทรมานตนของพวกโยคีต่างๆ คือเมื่อรวมกันเข้าทั้งหมดก็เหมือน เป็นทางสามสาย หนทางทั้งสองดังกล่าวแล้วอยู่สุดโต่งสองข้าง ส่วนทางนี้อยู่ตรงกลาง ขาดตอนกันไม่เกี่ยวกันกับทางทั้งสองนั้น ไม่มีทางซอยหรือทางเล็กอะไรที่สัมพันธ์กันได้เลย มิใช่เป็นทางกลางชนิดที่จะสัมพันธ์กับทางโน้นก็ได้ทางนี้ก็ได้อย่างทางการเมือง เพราะทางในทางธรรมเมื่อเป็นทางไหนก็เป็นทางนั้น แยกกันคนละทางทีเดียว และคำว่าหนทางสุดโต่งทั้งสองข้างก็ดี คำว่า ***ทางสายกลาง*** ก็ดี ต้องมีความหมายดังที่กล่าวแล้ว มิใช่เอาชื่อไปอ้างว่าทางสายกลาง แล้วตั้งข้ออธิบายเอาเอง ถ้าอย่างนั้นก็ไม่ใช่ทางสายกลางของพระพุทธเจ้าหรือทางสายกลางในพระพุทธศาสนา แต่เป็นทางสายนอกพระพุทธศาสนา

[หน้า ๓๙๒ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. *ธรรมาภิธาน พจนานุกรมคำสอนพระพุทธศาสนา.* กรุงเทพฯ : สำนักเลขานุการสมเด็จพระสังฆราช, ๒๕๕๓.]

คำถามที่ ๖๙

การใช้ชีวิตในปัจจุบันที่เร่งรีบ ควรดำเนินชีวิตอย่างไรให้มีสติตลอดเวลา

คำตอบ - "คนเราทั้งเด็กและผู้ใหญ่ต้องทำต้องพูดอยู่ทุกๆ วัน เด็กหรือผู้ใหญ่ที่มีสติเมื่อทำอะไรพูดอะไรไปแล้ว ก็ระลึกได้ว่าได้ทำอะไรหรือพูดอะไรผิดหรือถูก เรียบร้อยหรือไม่เรียบร้อยเป็นต้น **จะทำจะพูดอะไรก็มีความระลึกนึกคิดก่อนว่าดีหรือไม่ดี อย่างโบราณสอนให้นับสิบก่อน คือ ให้นึกให้รอบคอบก่อนนั่นเอง** ในขณะที่กำลังทำกำลังพูดก็รู้ตัวอยู่เสมอ ไม่หลงลืมตัว ไม่เผลอตัว บางคนมีปัญญาความรู้ดีแต่ขาดสติ ทำพูดอะไรผิดพลาดได้ อย่างที่พูดกันว่าฉลาดแต่ไม่เฉลียว จึงสมควรให้มี**สติรอบคอบ**"

[หน้า ๙ *สุวฑฒโนวาท* กรุงเทพฯ : ศูนย์ส่งเสริมพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย ๒๕๔๖]

คำถามที่ ๗๐

ทรงสอนพุทธศาสนิกชนเรื่องการทำบุญให้ทานอย่างไร จำเป็นหรือไม่ที่เราต้องทำบุญให้ทานด้วยเงินจำนวนมาก หรือหาของดีๆ มาถวายพระแล้วจะได้บุญมาก (พระบางแห่งมีการให้ประชาชนใส่บาตรด้วยเพชรพลอย)

คำตอบ - ทานเป็นธรรมะข้อหนึ่งใน ทศพิธราชธรรม (ธรรมของพระราชา ๑๐ อย่าง) แต่ก็มิใช่เรื่องของพระราชาเท่านั้น พระพุทธเจ้าได้สอนเรื่องทานนี้แก่คนทุกๆ คนผู้ที่มีทรัพย์สิ่งของจะพึงบริจาคได้แก่ผู้ที่ควรบริจาคให้

องค์สมบัติของทานนั้นตรัสไว้ว่ามี ๓ อย่าง คือ **เจตนาสมบัติ**ถึงพร้อมด้วยเจตนาหมายความว่ามีเจตนาดีในกาลทั้ง ๓ คือ ก่อนให้ กำลังให้ และให้แล้ว **วัตถุสมบัติ** ถึงพร้อมด้วยวัตถุ คือมีวัตถุที่สมควรจะให้ อันจะเป็นประโยชน์แก่ผู้รับ **ปฏิคาหกสมบัติ** ถึงพร้อมด้วยผู้รับ คือมีผู้รับที่สมควร

ในข้อเจตนานั้นมีความสำคัญ เพราะถ้าไม่มีเจตนาให้ การให้ก็เกิดขึ้นไม่ได้ หรือถ้ามีเจตนาให้ แต่มิใช่ให้ในทางเป็นบุญ ให้ในทางสินบน เป็นต้น ก็ไม่เรียกว่าเป็นเจตนาสมบัติ

วัตถุสมบัติก็มีความสำคัญ เพราะจะต้องมีวัตถุอันสมควร หมายถึงวัตถุที่เป็นของตน อันเกิดจากการแสวงหาได้มาในทางที่ชอบ ทั้งเป็นสิ่งที่จะเป็นประโยชน์แก่ผู้รับ สมบัติข้อนี้จึงได้แก่ผู้ที่มีทรัพย์สิ่งของ ถ้าไร้ทรัพย์ ก็ไม่อาจจะทำทานได้

ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงสอนให้แสวงหาทรัพย์ก่อน ดังที่มีในหลักธรรมว่าด้วยประโยชน์ปัจจุบัน และเมื่อแสวงหาได้ทรัพย์มาแล้ว ยังทรงสอนให้แบ่งทรัพย์ออกเป็นส่วนๆ เช่น ตรัสสอนในพระสูตรหนึ่งว่า “พึงแบ่งโภคะออกเป็น ๔ ส่วน คือบริโภคใช้สอยส่วนหนึ่ง ประกอบการงานสองส่วน เก็บไว้ส่วนหนึ่งสำหรับคราวอันตราย”

ส่วนปฏิคาหกสมบัติข้อท้ายก็มีความสำคัญเพราะจะต้องได้ผู้ที่สมควรจะรับ มิใช่ว่าจะควรให้โดยไม่เลือก

ได้มีสุภาษิตกล่าวว่า “ทานที่เลือกให้ พระสุคตทรงสรรเสริญ” ทานที่ประกอบด้วยองค์สมบัติทั้งสามเป็นทานที่ถูกต้องในพระพุทธศาสนา

[ทาน ใน *ส่องโลกส่องธรรม.* สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก กรุงเทพฯ : สำนักเลขานุการสมเด็จพระสังฆราช วัดบวรนิเวศวิหาร ๒๕๔๘]

คำถามที่ ๗๑

การใส่บาตรแก่พระภิกษุ ภิกษุณี และแม่ชีนั้น อย่างใดได้บุญมากกว่ากัน

คำตอบ - "บุญ แปลตามศัพท์ว่า ชำระ ฟอกล้าง ท่านแสดงว่าแบ่งเป็น ๒ ส่วน คือ บุญที่เป็นส่วนของเหตุ ได้แก่ความดีต่างๆ เรียกว่าเป็นบุญ เพราะเป็นเครื่องชำระฟอกล้างความชั่ว บุญส่วนที่เป็นผลคือความสุข

บุญที่เป็นส่วนเหตุ คือความดีเกิดจากการกระทำ ถ้าอยู่เฉยๆ ไม่ทำก็ไม่เกิดเป็นบุญขึ้น การทำบุญนี้เรียกว่าบุญกิริยา จำต้องมีวัตถุ คือ สิ่งเป็นที่ตั้ง และสิ่งเป็นที่ตั้งแห่งการทำบุญ ทางพุทธศาสนาแสดงโดยย่อ ๓ อย่าง คือ

บุญสำเร็จด้วยการบริจาคทาน บุญสำเร็จด้วยการรักษาศีล บุญสำเร็จด้วยการเจริญภาวนา บุญคือความดีทั้ง ๓ ข้อ อันจะเป็นเครื่องชำละล้างความชั่ว ตลอดถึงรากเหง้าของความชั่ว"

[หน้า ๗๐-๗๑ *สุวฑฺฒโนวาท* กรุงเทพฯ : ศูนย์ส่งเสริมพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย ๒๕๔๖]

ดังนั้น ไม่ว่าแม่ชี ภิกษุ ผู้มีศีลบริสุทธิ์ก็ได้บุญเสมอกัน ส่วนถ้าศีลไม่บริสุทธิ์ก็ได้บุญน้อยบุญไม่มากเหมือนกัน เป็นหลักทั่วไปของพระพุทธศาสนา **การจะได้บุญหรือไม่ได้บุญนั้นขึ้นอยู่กับผู้ให้เป็นประการแรก เพราะว่าบุญแปลว่าชำระล้างจิตใจ**

คำถามที่ ๗๒

มีข้อวิจารณ์ว่าวัดเป็นพื้นที่ของผู้ชาย ผู้หญิงถูกกีดกันให้ไปอยู่ในพื้นที่ไม่สำคัญ ไม่ทราบว่าเจ้าพระคุณสมเด็จฯ เคยมีความเห็นเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมของผู้หญิงอย่างไร

คำตอบ - ในวัดบวรนิเวศวิหารเองนั้น แต่เดิมไม่มีเสนาสนะให้อุบาสิกาได้พำนักอยู่ แต่ทั้งนี้ในเรื่องความสำคัญของผู้หญิงกับการปฏิบัติธรรมนั้น เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงให้ความสำคัญมาโดยตลอด ทรงอุปถัมภ์สถาบันแม่ชีไทยให้มีสำนักงานอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหาร จนถึงบัดนี้ หรือว่าสนับสนุนการดำเนินงานของสำนักชีสันติสุข อ. นครชัยศรี จ. นครปฐม ท่านได้ให้ความสนับสนุนด้านทุนทรัพย์ค่าใช้จ่าย และบวชให้สำหรับผู้ที่จะต้องการบวชเรียนในสำนักสันติสุขทรงบวชให้ ส่วนเรื่อง**ภิกษุณี** ไม่ว่าจากนิกายใดก็ให้ความยอมรับตามต้นสังกัดของนิกายนั้น

คำถามที่ ๗๓

ปัจจุบันฆราวาสมีความนิยมในการไปเข้าค่ายอบรมจิต เจริญสติ ภาวนา ตามวัดหรือสถานที่สัปปายะ เป็นระยะเวลาคราวละหลายวัน ๓ วัน ๕ วัน ๗ วัน แล้วแต่โอกาส จนแลดูเหมือนเป็นแฟชั่น ไม่ทราบว่าท่านมีความเห็นกับเรื่องนี้อย่างไร มีความจำเป็นหรือไม่

คำตอบ - **"เมื่อจักถือศีลก็ไม่ต้องไปที่ไหนอื่น ถือที่กาย วาจา จิตนี้แหละ วัดก็ดี ป่าก็ดี เป็นอุปกรณ์ที่ให้ความสะดวกแก่การถือเท่านั้น** เพราะฉะนั้น เมื่อหวังจะถือให้สะดวก จึงสมควรไปวัด เข้าป่า หรือสถานที่อันสมควรอื่นๆ พระพุทธเจ้าทรงแสดงศีลเป็นคำสอน ศีลคือปกติกาย วาจา และจิต ถ้าปล่อยกาย วาจา จิตให้ผิดปกติแม้จะรับสิกขาบท ๕ ข้อก็ตาม ถ้าไม่ปฏิบัติตามสิกขาบทก็ถือศีลไม่ได้ เพราะสิกขาบทหยาบกว่าศีล เมื่อทำดีอย่างหยาบๆ ยังไม่ได้ แล้วจะทำดีอย่างละเอียดได้อย่างไร การรับศีลนั้นแม้จะเป็นการรับจากพระภิกษุ แต่ถ้าเป็นการรับเพียงด้วยปาก ใจไม่ได้คิดงดเว้นอะไร ก็ไม่เกิดเป็นศีลได้ ตรงกันข้าม ถึงแม้มิได้รับศีลจากพระภิกษุ แต่มีใจงดเว้น ก็เกิดเป็นศีลได้ หรือหากผู้ใดทำศีลข้อใดข้อหนึ่งขาดไปเมื่อรับศีลใหม่หรือไม่รับจากใครแต่ตั้งใจถือศีลขึ้นด้วยตัวเอง ศีลก็กลับมีขึ้นใหม่เพราะหลักอยู่ที่วิรัติเจตนา คือความตั้งใจงดเว้นดังกล่าวแล้วตั้งใจงดเว้นขึ้นเมื่อใด ศีลก็เกิดขึ้นเมื่อนั้น"

[หน้า ๓๔ *สุวฑฒโนวาท* กรุงเทพฯ : ศูนย์ส่งเสริมพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย ๒๕๔๖]

คำถามที่ ๗๔

กระผมเคยอ่านพระนิพนธ์ของฝ่าพระบาทเรื่อง “อภัยทาน” ที่ทรงกล่าวว่า “อภัยทาน” คือทานสูงสุดเหนือทานทั้งปวง รู้สึกประทับใจมาก ขอกราบทูลฝ่าพระบาทโปรดขยายความประเด็นนี้

คำตอบ - สมเด็จพระสังฆราชเคยตรัสเกี่ยวกับเรื่องอภัยทานและการไม่ผูกเวรในที่อื่นอีก ซึ่งสรุปรวมความได้ว่า

“ผู้ให้อภัยง่าย ก็คือ ไม่โกรธง่ายนั่นเอง ดังนั้น ผู้ที่ปรารถนาจะฝึกจิตให้ไม่โกรธง่าย จึงควรต้องฝึกตนให้เป็นผู้มีเหตุผล เคารพเหตุผล นั่นคือ ให้คิดหาเหตุผลเพื่อให้เกิดความเห็นอกเห็นใจผู้ที่ตนอยากจะโกรธ เมื่อเห็นอกเห็นใจด้วยเหตุผลแล้วจะได้ไม่โกรธ จะได้อภัยให้ในความผิดพลาดหรือบกพร่องของเขา กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ ให้คิดหาเหตุผลเพื่อให้เกิดเมตตาในผู้ที่ตนอยากจะโกรธนั่นเอง”

และอีกตอนหนึ่งว่า

“การแก้โทสะได้ ก็เท่ากับแก้ความผูกโกรธหรือผูกเวรได้ เป็นการสร้างอภัยทานขึ้นแทน อภัยทานก็คือการยกโทษให้ คือการไม่ถือเอาความผิด หรือการล่วงเกินกระทบกระทั่ง ว่าเป็นโทษ **อันอภัยทานนี้ เป็นคุณแก่ผู้ให้ยิ่งกว่าแก่ผู้รับ**”

[ข้อมูลจาก หน้า ๑๔๑ และ ๑๔๖ *พระโอวาท* สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ฉลองพระชันษา ๙๐ ปี วันที่ ๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๔๖]

คำถามที่ ๗๕

ความเป็นชาวพุทธเริ่มต้นเมื่อไร เมื่อประกาศตนเป็นพุทธมามกะตามพิธีกรรม หรือเมื่อสนใจศึกษาปฏิบัติธรรม

คำตอบ - เกี่ยวกับเรื่องการประกาศตนเป็นพุทธมามกะในประเทศไทย เจ้าพระคุณสมเด็จฯ มีพระนิพนธ์เรื่องพุทธมามกะ ในหนังสือ *ส่องโลก ส่องธรรม* ความว่า

การประกาศตนว่าเป็นชาวพุทธ หรือพุทธมามกะนั้น เริ่มมีขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ เมื่อครั้งจะทรงส่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะทรงเป็นพระราชกุมารไปทรงศึกษา ณ ต่างประเทศ จึงโปรดให้แสดงพระองค์เป็นอุบาสก สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงถวายแบบ และทรงเป็นประธานสงฆ์ ในพระราชพิธีครั้งนั้น แต่ยังไม่ได้ทรงเรียบเรียงไว้เป็นแบบแผน ต่อมาในคราวที่ทรงพระกรุณา โปรดจะส่งพระองค์เจ้า กับหม่อมเจ้าหลายพระองค์ไปทรงศึกษา ณ ต่างประเทศ สมเด็จพระมหาสมณเจ้าจึงได้ทรงเรียบเรียงขึ้นเป็นแบบแผนตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๒ และเปลี่ยนคำว่าอุบาสกเป็นพุทธมามกะหรือพุทธมามิกา ธรรมเนียมนี้ได้มีการทำตามกันขยายออกไปจนถึงนักเรียน เพราะเป็นวิธีที่ให้เด็กได้ความรู้สึกในพระพุทธศาสนาที่ตนนับถือ ด้วยการเปล่งข้อความภาษาบาลีมีใจความสำคัญคือ *ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะกับประกาศตนเป็นพุทธมามกะต่อหน้าพระสงฆ์* ข้อสำคัญควรทำตามความเข้าใจให้ดี เพราะเป็นสัจจปฏิญญาอย่างหนึ่งที่ตนพึงรับปฏิบัติต่อไป

นอกจากการกล่าวปฏิญญาตามพิธีกรรมดังว่าแล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เคยตรัสถึงเรื่องการ

นับถือพระพุทธศาสนาไว้ดังนี้

"**การนับถือพระพุทธศาสนา** อาศัยหลัก ๓ ประการ ประการแรกคือ **การฟัง** หรือการเรียนรู้ให้รู้จักพระพุทธศาสนา ประการที่สองคือ **การปฏิบัติ**พระพุทธศาสนา ประการที่สามคือ **ความรู้ความเห็นธรรม** ในหัวข้อแรกนั้น ถือเป็นข้อสำคัญในเบื้องต้นเป็นอันมาก เพราะในการที่จะทำตนให้เข้าถึงศาสนาในเบื้องต้น จึงจำเป็นที่จะต้องสดับรับฟังหรือต้องเรียนให้รู้ว่าพระพุทธศาสนาสอนอย่างไร พระพุทธศาสนาเมื่อกล่าวโดยย่นย่อแล้ว ย่อมสอนให้ละความชั่ว ให้ประพฤติความดี ชำระจิตใจของตนให้บริสุทธิ์ผุดผ่อง ตามหลักที่ทรงแสดงไว้ในโอวาทปาฏิโมกข์ และยังมีหลักที่เราผู้นับถือพระพุทธศาสนาควรที่จะฟัง จะศึกษาให้รู้ไว้อีกคือ หลักในเรื่องของกรรม หลักในเรื่องอริยสัจ เหล่านี้เป็นข้อใหญ่ใจความ ซึ่งเป็นองค์ประกอบแห่งพระพุทธศาสนา นอกจากนี้พระพุทธศาสนายังจำเป็นที่จะต้องอาศัยภาษาคือคำพูด จะเป็นภาษาบาลีก็ตาม หรือจะเป็นภาษาไทยแล้วก็ตาม เราก็ฟังภาษา ภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเรียกตรงๆ เป็นกลางว่า ภาษาธรรม ถือเป็นข้อที่เราควรต้องทำความเข้าใจ"

[หน้า ๖๓ *สุวฑฒโนวาท* กรุงเทพฯ : ศูนย์ส่งเสริมพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย ๒๕๔๖]

คำถามที่ ๗๖

แต่เดิมในอดีตพระมหากษัตริย์ ย่อมมุ่งดำรงตน เป็น "บรมโพธิสมภาร" ซึ่งแปลว่า "พระผู้มีภาระหน้าที่อย่างใหญ่หลวง สม่ำเสมอเพื่อตรัสรู้" นับแต่โบราณกาล ถือว่าพระมหากษัตริย์คือพระโพธิสัตว์มาเกิดเพื่อบำเพ็ญพระบารมี "พระบรมโพธิสมภาร" จึงเป็นบุญบารมีหรือบุญญาธิการที่พระมหากษัตริย์จะทรงสร้างสมไว้ คติในทางพุทธ เป้าหมายของทุกชีวิตคือการหลุดพ้น พระมหากษัตริย์ในฐานะที่ทรงเป็นผู้นำ จึงเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติ "ภาระหน้าที่อย่างใหญ่หลวง สม่ำเสมอเพื่อตรัสรู้" และหลุดพ้นของทั้งพระองค์และผู้มาขอพึ่งพระบารมี... กระผมขอเรียนถาม บทบาทในปัจจุบันนี้ สมควรเป็นอย่างไร

คำตอบ - อีกความหมายหนึ่ง การที่พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญพระบารมีก็เรียกอย่างหนึ่งว่า ***โพธิสมภาร*** คือบำเพ็ญบารมีเพื่อความตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า สัมภาระนั้นจึงมีความหมายถึงบำเพ็ญให้บริบูรณ์ได้ด้วย และคำว่าสัมภาระนี้มาจาก *ภรธาตุ* ที่แปล ว่าเลี้ยง เช่นว่ามารดาบิดาเลี้ยงบุตรภาระ จึงแปลว่าเลี้ยง และการเลี้ยงนั้นก็คือการที่บำรุงให้อิ่มหนำสำราญ อย่างมารดาบิดาเลี้ยงบุตรธิดาก็บำรุงให้อิ่มหนำสำราญ พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญโพธิสมภาร ก็คือ การที่ทรงบำเพ็ญพระบารมีให้บริบูรณ์ ถ้าเทียบอย่างกับมารดาบิดาเลี้ยงบุตรก็คือว่า ให้อิ่มหนำสำราญ ก็คือให้บริบูรณ์ ***สัมภาระ*** จึงหมายถึง ***บำเพ็ญ*** ได้ บำเพ็ญบารมีนั้น เพื่อพระโพธิญาณ ก็เรียกว่า โพธิสมภาร คือเป็นการที่บำเพ็ญบารมีให้บริบูรณ์ เพื่อ ***โพธิ*** คือความตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เป็นคำที่ใช้สำหรับพระโพธิสัตว์มาในคัมภีร์ และเมื่อนำมาใช้ต่อพระมหากษัตริย์เป็นพระราชสมภารเจ้า จึงมีความหมายเหมือนอย่างทรงเป็นพระโพธิสัตว์สำหรับประชาชน เป็น ***ราชาโพธิสัตว์*** ทรงบำเพ็ญทศพิธราชธรรมให้สมบูรณ์ตามหน้าที่ของพระราชาผู้ปกครองประชาชนพึงปฏิบัติกระทำเพื่อประชาชน

(หน้า ๖๒๑ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. *ธรรมาภิธาน พจนานุกรมคำสอนพระพุทธศาสนา.* กรุงเทพฯ : สำนักเลขานุการสมเด็จพระสังฆราช, ๒๕๕๓.)

คำถามที่ ๗๗

ครูบาอาจารย์ที่เคารพของผมเคยเล่าให้ฟังว่า**สมเด็จพระสังฆราชพระองค์นี้ท่านมีรอย "ยิ้ม" ที่น่ารัก** ท่านยิ้มตลอดเวลาผู้ใดประสบพบเจอมักจะมีความสุขรู้สึกอยากเป็นมิตร ปัจจุบันผมทำงานเกี่ยวกับการบริการต้องยิ้มให้กับลูกค้าตลอดบางทีลูกค้าไม่ถูกใจก็โดนตำหนิได้แต่ยิ้มรับเข้าไว้พอบริการเสร็จใจกลับเศร้าหมองทำให้การทำงานดูไม่มีความสุขเลย พระคุณเจ้าโปรดชี้แนะด้วยขอรับ

คำตอบ - เป็นอำนาจของพระเมตตา เพราะว่าเจ้าพระคุณสมเด็จทรงเจริญเมตตาอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นผู้เข้าใกล้มักจะได้รับอำนาจพระเมตตานั้น จากประสบการณ์ผู้อยู่ใกล้ชิดในระยะเวลายาวนาน ก็พอจะบอกได้ว่าไม่เคยเห็นอาการทรงกริ้วเท่าไร (แต่ไม่ใช่ว่าไม่มีเลย) ดังนั้นการทำงานแบบที่ต้องบริการประชาชน ก็คือ หน้าที่ของพระต้องให้ความช่วยเหลือประชาชน สำหรับคนที่จะมาช่วยเหลือ เราจะหน้าบึ้งใส่ก็ไม่ได้

วิธีปลูกเมตตา คือคิดตั้งปรารถนาให้เขาเป็นสุขและคิดตั้งปรารถนาให้เขาปราศจากทุกข์นั้นเป็นกรุณา ทีแรกท่านแนะนำให้คิดไปในตนเองก่อนแล้วให้คิดเจาะจงไปในคนที่รักนับถือ ซึ่งเป็นที่ใกล้ชิดสนิทใจ อันจะหัดให้เกิดเมตตากรุณาได้ง่าย ครั้นแล้วก็หัดคิดไปในคนที่ห่างใจออกไปโดยลำดับ จนในคนที่ไม่ชอบกันเมื่อหัดคิดโดยเจาะจงได้สะดวกก็หัดคิดแผ่ใจออกไปด้วยสรรพสัตว์ไม่มีประมาณทุกถ้วนหน้า เมื่อหัดได้ดังกล่าวบ่อยๆ เมตตากรุณาจะเกิดขึ้นในจิตใจ

[หน้า ๑๑๑ *สุวฑฺฒโนวาท* กรุงเทพฯ : ศูนย์ส่งเสริมพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย ๒๕๔๖]

คำถามที่ ๗๘

มีข้อสงสัยว่าการสวด**คาถาชินบัญชร** มีความเป็นมาและความสำคัญอย่างไร เนื่องจากทราบว่ามีการตั้งชมรมสวดพระคาถาชินบัญชร และเห็นว่ามีผู้นิยมสวดกันมาก

คำตอบ - สมัยก่อน เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เองก็ไม่ได้สนใจ แต่มาอยู่ช่วงหนึ่งที่มีผู้สนใจกันมากขึ้นและมีคนนำเอาคาถาชินบัญชรที่สวดกันทั่วไป มาขอให้ทรงแปล แล้วพระองค์ท่านก็พบว่ามีคำบางคำในบทคาถานั้นแปลไม่ได้ความ จึงสงสัยว่ามีอะไรคลาดเคลื่อนอย่างไรหรือเปล่า และสงสัยว่าคาถาชินบัญชรที่อื่นมีอยู่หรือเปล่า หรือมีเฉพาะในเมืองไทย เพราะชาวบ้านเล่าว่าเป็นบทสวดที่สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) แต่งขึ้น ต่อมาทรงพบว่าหนังสือสวดมนต์ของลังกา ก็มีบทคาถาชินบัญชรจึงนำมาเทียบเคียงกัน และพบว่าเป็นบทเดียวกัน เพียงแต่ฉบับศรีลังกามีข้อความยาวกว่าฉบับที่นิยมในเมืองไทยที่เชื่อว่าเป็นของสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) จึงทำให้เข้าใจว่าน่าจะมีแหล่งหรือได้มาจากที่เดียวกัน แต่ไม่แน่ใจว่าต้นกำเนิดอยู่ที่ไหน เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงปรับปรุงให้ฉบับที่สวดในเมืองไทยให้ตรงกับเนื้อความภาษาบาลี ตามรูปภาษา และต่อมาทรงได้รับข้อมูลจากพระเถระชาวพม่าคือท่านธัมมานันทะ ถึงได้ทราบว่าจากหลักฐานของฝ่ายพม่า ระบุว่าคาถาชินบัญชรแต่งในเมืองไทยในสมัยอาณาจักรล้านนาอยู่ใต้การปกครองของราชวงศ์พม่า และชาวพม่าเชื่อว่าพระเถระล้านนาแต่งขึ้นตามพระประสงค์ของกษัตริย์พม่าที่ปกครองล้านนาในสมัยนั้น จึงทรงสันนิษฐานว่าสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) น่าจะได้ฉบับเดิมมาตัดทอนให้พอเหมาะพอดีตามที่ท่านต้องการ ใช้เป็นบทสวดประจำจนแพร่หลายสู่ลูกศิษย์ลูกหา (มีหนังสือรวบรวมคาถาชินบัญชรฉบับต่างๆ ชื่อ*ประวัติคาถาชินบัญชร*) เชื่อว่าเป็นบทสวดพระปริตร มีอำนาจคุ้มครองภัยอันตราย

คำถามที่ ๗๙

เคยได้ยินมาว่าหลักสูตรนักธรรมเอกมีวัตถุประสงค์สอนให้พระเป็นเจ้าอาวาสและก็มีสอนเรื่องนี้

คำตอบ - สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงพระดำริจัดตั้งการศึกษานักธรรม ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ เพื่อให้ผู้สอบนักธรรมได้ในชั้นนั้นๆ มีความรู้ธรรมวินัยสมกับภูมิของตน หลักสูตรได้มีการปรับปรุงเนื้อหาวิชาและตำราที่ใช้เป็นหลักสูตรแบบเรียนมาเป็นระยะๆ กล่าวคือ

นักธรรมชั้นตรี เพื่อให้ผู้ศึกษาเล่าเรียนซึ่งยังอยู่ในภูมินวกะ มีพรรษาหย่อน ๕ มีความรู้ธรรมวินัยพอรักษาตัวได้

นักธรรมชั้นโท เพื่อให้ผู้ศึกษาเล่าเรียนซึ่งอยู่ในภูมิมัชฌิมะ มีพรรษาเกิน ๕ มีความรู้ธรรมวินัยละเอียดกว้างขวางออกไปถึงชั้นพอช่วยแนะนำผู้อื่นได้

นักธรรมชั้นเอก เพื่อให้ผู้ศึกษาเล่าเรียนซึ่งอยู่ในภูมิเถระ มีพรรษาเกิน ๑๐ มีความรู้ธรรมวินัยละเอียดลึกซึ้งยิ่งขึ้นถึงชั้นสามารถเป็นหลักในสังฆกรรม และเป็นอุปัชฌาย์อาจารย์ดูแลสั่งสอนผู้อื่นได้

การเป็นเจ้าอาวาสนั้น ต้องมีพรรษา ๕ ขึ้นไป โดยเจตนาของหลักสูตรก็มุ่งให้ความรู้ทางพระพุทธศาสนาทุกด้านแก่ผู้ที่จะอยู่เป็นหลักในพระศาสนา จึงเป็นหลักสูตรเพื่อสร้างคนที่จะมาเป็นหลักทางพระศาสนา

คำถามที่ ๘๐

พระองค์ทรงคิดว่า **เด็กๆ ควรเรียนรู้หลักธรรมในพระบวรพุทธศาสนาประการใดเป็นพิเศษ** เพื่อให้อนาคตของบ้านเมืองเหล่านั้นเติบโตเป็นคนดีมีคุณธรรม นำพาชาติไปสู่ความเจริญอันแท้จริงขอรับ?

คำตอบ - เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เคยแสดงธรรมกถาแก่นักเรียน และพุทธศาสนิกชน ณ โรงเรียนสุรวิทยา อ. เมือง จ. สุรินทร์ เมื่อวันที่ ๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๖ สรุปความว่า หลักธรรมที่จะให้สำหรับเป็นหลักปฏิบัติสำหรับนักเรียนทั้งหลายนั้น ไม่ประสงค์ที่จะให้ธรรมอันลุ่มลึกอย่างอื่น ประสงค์ที่จะให้ "สรณะ และศีล" ที่นักเรียนได้กล่าวถึงและสมาทานมาแล้ว แต่ขอให้นักเรียนทั้งหลายได้มีความรู้ ความเข้าใจในความหมายที่ผู้ใหญ่ได้นำปฏิบัติ โดยในการกล่าวนมัสการพระรัตนตรัย ก็ขอให้รู้เนื้อความย่อๆ แล้วตั้งใจนมัสการ เป็นการไหว้ เป็นการนมัสการ วัตถุที่ควรไหว้ที่ควรนมัสการอย่างสูงสุด ต่อจากนั้นเป็นการขอ**สรณะและศีล**

คำว่าสรณะนั้น แปลว่า ที่พึ่ง หมายถึงที่พึ่งทางใจสำหรับป้องกันภัย ป้องกันอันตราย ภัยอันตรายที่สำคัญนั้น ได้แก่ความชั่ว ความไม่ดี ความชั่วทั้งหลายเป็นภัยอันตรายที่สำคัญเพราะฉะนั้นให้นักเรียนได้ตั้งใจถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ให้เป็นสรณะกันจริงๆ ในเวลาที่จะทำอะไรไม่ดี อยากจะทำก็ให้นึกถึงท่าน ว่าท่านสอนไม่ให้ทำ ท่านเป็นผู้ดี ท่านเป็นผู้บริสุทธิ์ ดังนี้แล้ว พระในใจนี้แหละก็จะห้ามนักเรียนทุกๆ คนได้ จากการกระทำความไม่ดี และจะส่งเสริมให้กระทำความดีโดยส่วนเดียว

ต่อจากนั้นในเรื่องสมาทานศีล คือรับศีล ๕ ให้มีขึ้นในตนจริงๆ ขอให้ทุกๆ คนพิจารณาดูว่าศีลมีอานิสงส์ คือมีผลดีจริงๆ แต่ต้องนึกสักหน่อยหนึ่งว่า เราทุกๆ คนนั้น ต้องการศีล ประชุมชนก็ต้องการศีล แม้ว่าเราจะไปประพฤติเบียดเบียนผู้อื่น ผิดศีลผู้อื่น แต่ก็ไม่ต้องการให้ใครมาประพฤติผิดศีลต่อตนเอง ศีลที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้นี้ จึงตั้งอยู่เป็นหลักแห่งความยุติธรรมนั่นเอง ไม่ใช่อื่นไกล

[หน้า ๓๐-๓๖ *พระโอวาทในการเยี่ยมวัดและพุทธศาสนิกชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือของสมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒนมหาเถร)* วัดบวรนิเวศวิหาร ๑-๑๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๖ กรุงเทพฯ : คณะธรรมยุต ๒๕๕๒]

คำถามที่ ๘๑

เรื่องการสร้างรูปเหรียญ พระเครื่องของหลวงปู่หลวงพ่อดังๆ ที่ทำกันมา รวมถึงการสร้างพระเครื่องหลายรุ่นในวัดบวรนิเวศวิหาร เข้าข่ายสีลัพพตปรามาสหรือไม่ และท่านทรงเคยวินิจฉัยประเด็นสีลัพพตปรามาสไว้บ้างหรือไม่

คำตอบ - คำถามเรื่องสีลัพพตปรามาสที่นำมาถามนี้ น่าจะนำมาใช้ไม่ถูกประเด็น เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้ทรงอธิบายเรื่องสีลัพพตปรามาส ใน*ธรรมาภิธาน* ว่า

"...แต่ว่าสีลัพพตปรามาสนี้ซึ่งมีอาการเป็นความยึดถือเช่นเดียวกับสีลัพพตุปาทานแต่ว่าหยาบกว่าและในการอธิบายสีลัพพตปรามาสก็อธิบายคล้ายคลึงกันกับสีลัพพตุปาทาน คือศีลและวัตรในคำว่าสีลัพพตปรามาสในสังโยชน์ ๑๐ นั้นก็หมายถึงศีลและวัตรในภายนอกพุทธศาสนา ตลอดถึงศีลและวัตรในพุทธศาสนาเอง คือเมื่อละศีลและวัตรในภายนอกพุทธศาสนาแล้วมาปฏิบัติศีลและวัตรในพุทธศาสนาเมื่อปฏิบัติด้วยตัณหาก็ชื่อว่ายังเป็นสีลัพพตปรามาส แต่ว่าใช้คำว่าปรามาสนี้แรงกว่า

คำว่าอุปาทาน คือหมายความว่าต้องลูบคลำ คือต้องจับเอาไว้ ถ้าไม่จับเอาไว้ ศีลและวัตรก็จะขาดเป็นท่อนเป็นช่องด่างพร้อย ดังเช่นศีล ๕ สมาทานศีล ๕ รักษาศีล ๕ ก็จะต้องจับยึดรักษาเอาไว้ ถ้าไม่เช่นนั้นศีล ๕ ก็จะขาดเป็นท่อนเป็นช่องด่างพร้อย คือจะต้องรักษากันอย่างกวดขันต้องจับต้องยึดกันไว้เหมือนอย่างการรักษาศีล ๕ ของสามัญชนทั้งหลาย เพราะยังมีสักกายทิฏฐิความเห็นยึดถือว่าตัวเราของเราเป็นอย่างแรง เพราะฉะนั้นความประพฤติจึงเป็นไปตามอำนาจของตัวเราของเรา ก็คือตามอำนาจของกิเลสตัณหาทั้งหลาย ฉะนั้นจึงปรากฏว่าคนสามัญทั่วไปนั้นไม่อาจที่จะรักษาศีล ๕

ไว้โดยไม่ให้ขาดเป็นท่อน ไม่ให้ทะลุเป็นช่องไม่ให้ด่างไม่ให้พร้อยกันตลอดไปได้ ต้องมีขาดต้องมีต่อกันอยู่เรื่อยๆ ดังจะพึงเห็นได้ว่า ต้องมีการสมาทานกันอยู่เสมอ ทั้งนี้ก็เพราะว่าจิตสามัญยังเป็นไปตามอำนาจของกิเลสตัณหาอยู่เป็นอันมาก จนกว่าจะละสักกายทิฏฐิด้วยการเห็นธรรมะอันเป็นธรรมจักษุได้ จึงจะไม่ต้องคอยยึดศีลและวัตรไว้

...สีลัพพตุปาทานนี้จึงมีใจความที่คลุมอุปาทานคือความยึดถือทั้งหมด แม้ว่าเป็นพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามีซึ่งท่านละมาได้โดยลำดับ แต่ว่าก็ยังละอุปาทานที่เป็นอย่างละเอียดไม่ได้ จนกว่าจะเป็นพระอรหันต์จึงละได้หมด เพราะฉะนั้นสีลัพพตุปาทานนี้จึงมีความที่คลุมไปได้ทั้งหมด คลุมสีลัพพตปรามาสด้วย แต่ว่าสีลัพพตปรามาสนั้นเป็นอย่างหยาบดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ส่วนสีลัพพตุปาทานนี้คลุมได้หมด อันสีลัพพตุปาทานดังกล่าวมานี้ ก็มิใช่ว่าจะเป็นสิ่งที่ทุกคนจะพากันละพากันทิ้งได้ หรือเป็นสิ่งที่เป็นของไม่ดี จำเป็นที่จะต้องแบ่งตามภูมิตามชั้นกล่าวคือถ้าเป็นศีลและวัตรในภายนอกพุทธศาสนา อันเป็นศีลและวัตรที่ผิดต่างๆ นั่นก็เป็นอันว่าผู้นับถือพุทธศาสนาก็ต้องละต้องเว้นไปโดยลำดับ และมาถึงศีลและวัตรในพุทธศาสนาเองก็จะต้องละต้องเว้นเหมือนกัน แต่ว่าก่อนที่จะละเว้นก็ต้องสมาทาน คือต้องรับถือปฏิบัติก่อน และจะต้องอาศัยตัณหาเพื่อละตัณหาดังกล่าวมานั้น คือยังจะต้องมีสีลัพพตปรามาส สีลัพพตุปาทานอยู่ในการปฏิบัติมาโดยลำดับ แต่ว่าก็ยึดและปล่อยไปเป็นขั้นๆ เหมือนอย่างคนเดินขึ้นบันไดซึ่งมีหลายขั้น ก็ต้องขึ้นไปทีละขั้น และขั้นที่กำลังขึ้นอยู่นั้นก็จะต้องเหยียบอยู่บนบันไดทั้ง ๒ เท้าในขั้นนั้น ดั่งนี้เรียกว่ายังมีสีลัพพตปรามาส สีลัพพตุปาทานอยู่ในขั้นนั้น แต่ว่าที่จะก้าวขึ้นขั้นต่อไปนั้น ก็จะต้องละขั้นที่กำลังยืนอยู่นั้นก้าวขึ้นไปอีกขั้นหนึ่ง คือว่าปล่อยขั้นที่กำลังยืนอยู่ทีแรกนั้น ถ้าหากว่าไม่ปล่อยขั้นที่กำลังยืนอยู่ทีแรกนั้นยังคงยืนอยู่ในขั้นเดิมนั่นแหละ ก็แปลว่าก้าวขึ้นไปไม่ได้ เพราะฉะนั้นก็ต้องปล่อยขั้นที่ ๑ ก้าวขึ้นไปสู่ขั้นที่ ๒ ก็จะต้องยึดขั้นที่ ๒ ทรงตัวอยู่ในขั้นที่ ๒ แล้วจึงต้องละขั้นที่ ๒ ก้าวขึ้นสู่ขั้นที่ ๓ ก็แปลว่าต้องรับปฏิบัติคือต้องยึดแล้วก็ปล่อย เดินขึ้นไปเป็นขั้นๆ ดั่งนี้ จึงจะขึ้นสูงขึ้นไปได้โดยลำดับ จนถึงขั้นสุดท้ายแล้วก็เป็นอันว่าปล่อยได้หมด ดังนี้”

(หน้า ๘๒๘-๘๒๙ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

ธรรมาภิธาน พจนานุกรมคำสอนพระพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ : สำนักเลขานุการสมเด็จพระสังฆราช, ๒๕๕๓)

นอกจากนี้เคยมีพระนิพนธ์เกี่ยวกับเรื่อง**ความเชื่อ**ไว้ว่า

"ความเชื่อในเรื่องเครื่องรางของขลัง ที่ทำขึ้นอาศัยคุณพระรัตนตรัยเป็นหัวใจ เพื่อทำใจให้เข้มแข็งเพื่อปฏิบัติหน้าที่ธำรงรักษาไตรรงค์ คือชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ย่อมเป็นประโยชน์ และก็พึงระวังมิให้เชื่อเกินขอบเขตที่ควร มิให้ความเชื่อในวัตถุเหล่านี้ทำให้งมงายจนเป็นผู้ถูกหลอกให้ตายเปล่า จำต้องใช้เหตุผลเพื่อปฏิบัติกิจการทั้งหลายตามหลักวิทยาการและด้วยเครื่องมือเครื่องใช้ทั้งหลายให้เหมาะสมอีกด้วย เหมือนอย่างจะขุดดินก็ต้องใช้เครื่องขุดและใช้ด้วยความไม่ประมาท มิใช่ว่าจะขุดถูกมือเท้าบ้างก็ได้เพราะมีของทำให้เหนียวอยู่แล้ว ...นอกจากนี้ ยังควรทราบอีกด้วยว่า ความเชื่ออันตรงต่อหลักพระพุทธศาสนานั้น คือความเชื่อในกรรมและผลของกรรมเพื่อที่จะได้ละกรรมที่ชั่วที่ผิด ทำกรรมที่ดีที่ชอบ หากจะมีเครื่องรางของขลังอันใด ที่ทำให้ละกรรมชั่วทำกรรมดีได้ ก็จะเป็นยอดของเครื่องรางของขลังทั้งหมด"

[หน้า ๑๔-๑๕ *เรื่องของความเชื่อ.* พระนิพนธ์ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก กรุงเทพฯ : สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๓๕]

คำถามที่ ๘๒

อยากทราบว่า การโกหกเพื่อให้คนที่เรารักสบายใจมันผิดไหมคะ

คำตอบ - การโกหก หรือมุสาวาท ตามคำสอนของพระพุทธศาสนานั้น หมายถึงโกหกเพื่อทำลายประโยชน์ของผู้อื่น หรือว่าเพื่อให้ผู้อื่นหายนะ ฉะนั้นแม้การโกหกเพื่อช่วยเหลือผู้อื่น หรือเพื่อทำให้ผู้อื่นสบายใจ ก็ยังเป็นการโกหก จึงมีโทษหรือบาป แต่เนื่องจากมิใช่โกหกเพื่อทำลายผู้อื่น จึงเป็นการโกหกไม่สมบูรณ์ หรือครบถ้วนตามลักษณะของการโกหก จึงมีโทษน้อย

คำถามที่ ๘๓

อย่างไรจึงจะเรียกว่าเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี เนื่องจากเห็นว่าบางคนชอบทำบุญทำทานกับวัดแต่ยังตระหนี่กับคนทั่วไป และไม่ศึกษาแก่นธรรม ในขณะที่บางคนสนใจเนื้อหาธรรมแต่ก็อาจทำผิดศีลบางข้อในบางเวลา

คำตอบ - ตามหลักว่าผู้ที่ถือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์เป็นสรณะ จึงจะได้ชื่อว่าเป็นพุทธศาสนิกชน ความหมายของพุทธศาสนิกชนคือผู้ยึดถือพระรัตนตรัยเป็นแนวในการดำเนินชีวิต

เมื่อเป็นอุบาสกอุบาสิกาแล้วควรมีหลักธรรมบางประการในการดำเนินชีวิต เช่น **อุบาสกธรรม ๕** คือธรรมของอุบาสกที่ดี ประกอบด้วย ***๑. มีศรัทธา ๒. มีศีล ๓. ไม่ถือมงคลตื่นข่าว เชื่อกรรม ไม่เชื่อมงคล*** คือมุ่งหวังผลจากการกระทำและการงาน มิใช่จากโชคลางและสิ่งที่ตื่นกันว่าขลังศักดิ์สิทธิ์ ***๔. ไม่แสวงหาทักขิไณยภายนอกหลักคำสอนนี้*** คือไม่แสวงหาเขตบุญนอกหลักพระพุทธศาสนา ***๕. กระทำความสนับสนุนในพระศาสนานี้เป็นเบื้องต้น*** คือ ขวนขวายในการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา

ธรรม ๕ อย่างนี้ ในบาลีมีที่มาเรียกว่า *ธรรมของอุบาสกรัตน์* (อุบาสกแก้ว) *หรือ ธรรมของอุบาสกปทุม* (อุบาสกดอกบัว)

[หน้า ๑๘๘ *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ ๒๕๕๐]

อุบาสกอุบาสิกาไม่พึงประกอบอาชีพที่ไม่ชอบธรรม หรือ **มิจฉาวณิชชา** ๕ อย่าง คือ ๑. *สัตถวณิชชา* ค้าขายอาวุธ ๒. *สัตตวณิชชา* ค้าขายมนุษย์ ๓. *มังสวณิชชา* ค้าขายเนื้อสัตว์สำหรับฆ่าเป็นอาหาร ๔. *มัชชวณิชชา* ค้าขายของเมา ๕. *วิสวณิชชา* ค้าขายยาพิษ

[หน้า ๒๓๕ *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ ๒๕๕๐]

คำถามที่ ๘๔

ชาวพุทธควรจะต้องอ่านพระไตรปิฎกให้จบหรือไม่จึงจะเป็นชาวพุทธที่แท้

คำตอบ - ถ้าสามารถอ่านได้ก็เป็นการดียิ่ง เพราะจะทำให้รู้จักพระพุทธศาสนาที่แท้จริง แต่ถ้าไม่สามารถอ่านได้ ก็ควรศึกษาธรรมปฏิบัติธรรม เท่าที่สามารถปฏิบัติได้

คำถามที่ ๘๕

ใคร่ขอเรียนถามว่าหากการเกิดเป็นทุกข์แล้วเหตุใดจึงมีผู้ยินดีกับการเกิด โดยเฉพาะเมื่อครอบครัวได้สมาชิกใหม่ขึ้นมา

คำตอบ - เพราะเขาไม่รู้จักทุกข์ ไม่รู้จักความจริงของชีวิต พระพุทธเจ้าจึงทรงชี้แนะ สอนให้รู้จักความจริงของชีวิต และความจริงหรือธรรมชาติของชีวิตตามที่พระพุทธเจ้าสอนคือชีวิตเป็นทุกข์ ทุกข์ในพุทธศาสนามีความหมายกว้าง ตั้งแต่ทุกข์เล็กน้อย ทุกข์หยาบไปจนถึงละเอียด การเกิดเป็นทุกข์ละเอียดมองเห็นยาก หากคนที่ไม่ศึกษาให้ละเอียดจึงมองไม่เห็นว่าการเกิดเป็นทุกข์ แต่พุทธศาสนาชี้ให้เห็นว่า การเกิดเป็นทุกข์ เพราะถ้าไม่มีเกิดก็ไม่มีทุกข์ และการเกิดไม่ว่าจะเกิดในภพภูมิไหนก็มีทุกข์ทั้งนั้น ต่างกันแต่ว่าจะมีทุกข์มากหรือทุกข์น้อยเท่านั้น

คำถามที่ ๘๖

ผู้นำ ผู้บริหารประเทศควรใช้หลักธรรมอะไรในการปกครองประชาชนทุกคน?

คำตอบ - ผู้นำ ผู้บริหารประเทศ คือข้าราชการประเภทหนึ่งที่จะต้องปฏิบัติงานเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เคยแสดงธรรมกถาเรื่อง **“ศาสนากับข้าราชการ”** ที่ศาลากลางจังหวัดลำปาง เมื่อวันที่ ๒๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๔ สรุปใจความได้ว่า

ข้าราชการนั้นก็แปลว่าเป็นผู้ปฏิบัติการงานของพระราชา พระราชาเองทางพุทธศาสนาก็ได้สอนไว้ให้ทรงตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม ธรรมของพระราชผู้ครองพระนคร ๑๐ ประการ อันได้แก่ ๑. ทานํ การให้ ๒. สีลํ ศีลความประพฤติ เว้นจากความเบียดเบียน ๓. ปริจาคํ บริจาคะ การบริจาค คือการสรรค์ได้ซึ่งวัตถุก็ดี ซึ่งความสุขต่างๆ ก็ดี เพื่อประเทศชาติประชาชน ๔. อาชฺชวํ ความซื่อตรง ๕. มทฺทวํ ความอ่อนโยน ๖. ตปํ ความเพียร ๗. อกฺโกธํ ไม่โกรธ ๘. อวิหึสา ไม่เบียดเบียน ๙. ขนฺติ อดทน ๑๐. อวิโรธนํ ยุติธรรม ความที่มีใจเที่ยงธรรมเป็นกลาง ไม่กระทำให้สิ่งผิด

เหล่านี้เป็นทศพิธธรรมราชา บรรดาข้าราชการทั้งหลายซึ่งเป็นผู้ปฏิบัติการงานของพระราชาก็สมควรที่จะมีธรรมสำหรับปฏิบัติจริยวัตรตามพระราชาธรรมสำหรับผู้ปฏิบัติอนุวัตรตามพระราชานั้น ก็คือหลักธรรมในทศพิธราชธรรมทั้ง ๑๐ ประการ เมื่อข้าราชการทั้งหลาย ผู้ที่ปฏิบัติการงานของพระราชามาประพฤติปฏิบัติธรรม อนุวัตรตามพระราชาด้วยแล้ว ก็จะเป็นการที่ช่วยทำให้บังเกิดความสงบสุขแก่ประชาราษฎร์ทั้งหลายโดยทั่วไป

[หน้า ๑๗ *บันทึกการเยี่ยมวัดและพุทธศาสนิกชนภาคพายัพของสมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒน มหาเถร)* วัดบวรนิเวศวิหาร ๒๒-๒๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๔ กรุงเทพฯ : คณะศิษยานุศิษย์ ๒๕๕๒]

พร้อมกันนี้ ให้คำนึงถึง **สังคหวัตถุ ๔** อันเป็นหลักแห่งการสงเคราะห์กัน คือช่วยเหลือกันยึดเหนี่ยวใจกันไว้ มี ๔ อย่าง คือ *๑. ทาน* การแบ่งปันเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน *๒. ปิยวาจา* พูดจาน่ารัก *๓. อัตถจริยา* บำเพ็ญประโยชน์ *๔. สมานัตตตา* ความมีตนเสมอ คือทำตัวให้เข้ากันได้ เช่น ไม่ถือตัว ร่วมสุขร่วมทุกข์กัน

คำถามที่ ๘๗

การแก้กรรมนั้น ประชาชนควรจะแก้ด้วยตนเอง หรือให้พระสงฆ์ท่านแก้กรรมให้ เพราะเหตุใด?

คำตอบ - เราควบคุมกรรมได้ คือกรรมในปัจจุบันและอนาคต แต่**อดีตกรรมนั้นแก้ไม่ได้** แต่สามารถแก้ไขผลของกรรมที่จะตามมาได้ โดย**กรรรมคือการกระทำของเราในปัจจุบัน** หากเคยทำชั่วเราก็อาจจะแก้ไขผลของกรรมชั่วด้วยการทำดีให้มากขึ้นหรือมากยิ่งกว่า และ**การแก้ไขทุกอย่างต้องกระทำด้วยตนเอง** บุคคลหนึ่งจะทำแทนบุคคลหนึ่ง หรือบุคคลหนึ่งจะทำเพื่อให้เกิดผลแก่อีกบุคคลหนึ่งไม่ได้ พูดให้สั้นคือ ใครทำใครได้

คำถามที่ ๘๘

การที่คนเรามาปฏิบัติธรรมโดยไม่สมัครใจมาหรือโดนบังคับมา จะได้บุญหรือไม่

คำตอบ - คนที่ถูกบังคับให้ทำชั่ว ผลชั่วก็เกิดกับตน **คนถูกบังคับให้ทำดี ก็ได้ผลดี เพราะผลเกิดจากตัวการกระทำ** การบังคับเป็นเพียงเหตุให้เกิดกระทำ แต่การกระทำเป็นของเรา แม้ทำเพราะถูกบังคับก็มีผล แต่ผลจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับองค์ประกอบหรือเงื่อนไขอีกบางประการ เหมือนเด็กถูกบังคับให้กินข้าว กินแล้วก็อิ่ม ไม่ว่าจะกินโดยถูกบังคับหรือไม่ การบังคับเป็นเพียงปัจจัยให้เกิดการลงมือกิน แต่ผลที่ตามมาคืออิ่มเกิดจากการกินไม่ใช่เกิดจากการบังคับ

คำถามที่ ๘๙

การปฏิบัติธรรมทำให้จิตใจสงบจริงหรือเปล่า และบุญกุศลที่ทำ ญาติพี่น้องที่เสียชีวิตไปแล้วจะได้รับบุญกุศลหรือไม่

คำตอบ - การปฏิบัติธรรมนั้นจะทำให้จิตสงบหรือไม่ขึ้นอยู่กับว่าปฏิบัติจริงหรือไม่ ถ้าปฏิบัติจริง ผลก็คือความสงบก็มีจริงเปรียบเสมือนการกินยารักษาโรค ต้องกินให้ครบตามกำหนดโรคจึงจะหาย ถ้ากินบ้างไม่กินบ้างโรคก็ไม่หาย ฉะนั้น ผลของการปฏิบัติธรรมถ้าเราอุทิศให้ผู้ที่ล่วงลับไปแล้วและเขาอยู่ในฐานะที่รับได้เขาก็ได้รับ แต่ถ้าเขาอยู่ในฐานะที่รับไม่ได้ก็ไม่ได้รับ ถ้าเขาเป็นมนุษย์ เขาก็อยู่ด้วยอาหารมนุษย์ ถ้าเกิดเป็นเทวดา เขาก็มีอาหารของเขา พระพุทธศาสนาจึงบอกว่าผู้ที่จะได้รับผลบุญนั้นขึ้นอยู่กับว่าเกิดในสถานะที่รับได้หรือไม่ ถ้าไปเกิดในภพภูมิที่เขาไม่ต้องการผลบุญที่คนอื่นอุทิศให้เป็นเครื่องยังชีพก็ไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่เราอุทิศให้

คำถามที่ ๙๐

การรักษาศีลอด ท่านคิดว่าดีอย่างไรกับตัวชาวพุทธ

คำตอบ - พุทธศาสนามีคำสอนเรื่องอดอาหารคือ **วิกาลโภชน์** เป็นการกำหนดการกินของตัวเองเพื่อเสริมในการปฏิบัติธรรมชั่วระยะเวลาที่ต้องการ ในกรณีของพระหรือนักบวช มีคำสอนว่ากินมื้อเดียวนั้นพอเหมาะต่อการดำรงอยู่ของสังขารร่างกาย เพื่อให้ร่างกายเอื้อต่อการทำความดีได้ ไม่ใช่อดอาหารแล้วได้บุญหรือทำให้บริสุทธิ์ เพราะการอดอาหารก็อาจทำให้เกิดกิเลสก็ได้ การอดอาหารในทางพุทธเป็นเพียงอุบายเพื่อประกอบการปฏิบัติธรรมเป็นบางครั้งบางคน

มีพุทธพจน์ใจความว่า ความบริสุทธิ์มิได้มีด้วยอาหาร (อาหารสุทธิ) ความบริสุทธิ์มิได้มีด้วยสังสารวัฏ (สังสารสุทธิ) ความบริสุทธิ์มิได้มีด้วยอุปบัติ (อุปปตฺติสุทฺธิ) ความบริสุทธิ์มิได้มีด้วยอาวาส (อาวาสสุทธิ) ความบริสุทธิ์มิได้มีด้วยการบูชายัญ (ยญฺญสุทธิ) ความบริสุทธิ์มิได้มีด้วยการบำเรอไฟ (อคฺคิปริจริยาสุทฺธิ) แต่ความบริสุทธิ์มีได้ด้วยการปฏิบัติธรรม

[มหาสีหนาทสูตร ม. มู. ๑๘/๑๘๖ - ๑๙๑/๕๙]

คำถามที่ ๙๑

ทำไมพระพุทธศาสนาในประเทศไทยถึงแบ่งออกเป็น ๒ นิกาย คือ มหานิกาย (พระบ้าน) ธรรมยุต (พระป่า) การแยกนิกายมาจากเหตุใด เริ่มมี ๒ นิกายตั้งแต่เมื่อไร

คำตอบ - คำว่า "นิกาย" นั้น สมัยโบราณท่านหมายถึงหมู่พระสงฆ์ที่มีความเชื่อถือและการปฏิบัติพระธรรมวินัยต่างกัน อันเป็นเหตุให้แยกกันเด็ดขาด เช่น นิกายเถรวาท (หรือนิกายหีนยาน) กับนิกายอาจาริยวาท (หรือนิกายมหายาน) หรือในยุคต่อมาก็มีนิกายลังกา นิกายมอญ นิกายพม่า

สำหรับคณะสงฆ์ในประเทศไทยนั้น ยุคโบราณก็มีทั้งนิกายลังกา นิกายมอญ นิกายพม่า มาในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ คณะสงฆ์ไทยจึงเหลือนิกายเดียวคือนิกายลังกาวงศ์ ส่วนพระภิกษุสามเณรที่เป็นชาวมอญก็เรียกว่า คณะรามัญ พระภิกษุสามเณรที่เป็นชาวพม่าก็เรียกว่า คณะพม่า ซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนน้อย มา ณ ปัจจุบัน คณะรามัญกับคณะพม่าก็ถูกกลืนเข้าไปรวมกับคณะสงฆ์ไทยซึ่งเป็นนิกายลังกา โดยบางส่วนรวมเข้ากับคณะมหานิกาย บางส่วนรวมเข้ากับคณะธรรมยุต จึงกล่าวได้ว่า คณะสงฆ์ไทยปัจจุบันมีนิกายเดียวคือ นิกายลังกาวงศ์ ซึ่งแบ่งเป็น ๒ คณะใหญ่คือ คณะมหานิกาย กับคณะธรรมยุต โดยคณะมหานิกายแบ่งเป็น ๔ คณะย่อย ซึ่งแต่ก่อนเรียกว่า คณะเหนือ คณะใต้ คณะกลาง คณะอรัญวาสี แต่ปัจจุบันเรียกว่า หนเหนือ หนใต้ หนตะวันออก หนกลาง ทั้งนี้เนื่องจากคณะมหานิกายมีวัดและภิกษุสามเณรจำนวนมากจึงต้องแบ่งเป็นคณะย่อย เพื่อสะดวกในทางปกครอง ส่วนคณะธรรมยุตมีวัดและภิกษุสามเณรไม่มาก จึงไม่มีแบ่งเป็นคณะย่อย คงเรียกว่า คณะธรรมยุต เหมือนเดิม

เนื่องจากคณะมหานิกาย และคณะธรรมยุต เป็นพระสงฆ์ในนิกายเดียวกัน คือนิกายลังกา

วงศ์ จึงเชื่อถือในพระไตรปิฎกฉบับเดียวกัน ยึดถือพระปาฏิโมกข์ฉบับเดียวกัน ร่วมกิจกรรมต่างๆ ในทางพระศาสนาด้วยกัน การประพฤติปฏิบัติพระวินัยแตกต่างกันเพียงเล็กน้อย กระทั่งคนทั่วไปมองไม่ออก หรือไม่เห็นความแตกต่างระหว่างพระสงฆ์ธรรมยุตกับพระสงฆ์มหานิกาย ยกเว้นผู้ที่ได้ศึกษาเรียนรู้มาโดยเฉพาะเท่านั้น

สิ่งที่ทำให้ชาวบ้านเห็นว่าพระสงฆ์ธรรมยุตกับพระสงฆ์มหานิกายแยกกันหรือแตกกันนั้นก็คือพระสงฆ์ทั้งสองคณะไม่ทำสังฆกรรมคือกิจของสงฆ์ร่วมกัน เช่น ไม่ลงอุโบสถร่วมกัน ไม่ทำพิธีบวชร่วมกัน เป็นต้น ทั้งนี้เนื่องมาจากมีความคิดความเข้าใจเกี่ยวกับพระวินัยบางข้อต่างกัน จึงเป็นเหตุให้ปฏิบัติไม่เหมือนกัน เมื่อปฏิบัติไม่เหมือนกันก็ทำให้ต้องแยกกันทำ หรือร่วมกันไม่ได้เป็นธรรมดา แต่ไม่ได้หมายความว่าแยกนิกายกัน คือยังเป็นนิกายลังกาวงศ์ด้วยกัน เพียงแต่มีการปฏิบัติในบางเรื่องต่างกันเล็กน้อยเท่านั้น ส่วนเรื่องอื่นๆ ก็ยังคงปฏิบัติเหมือนกันหรือร่วมกันอยู่ และเรื่องที่เข้าใจต่างกันนั้น เมื่อมาทำความเข้าใจให้ตรงกันเมื่อใด ก็ย่อมจะปฏิบัติตรงกันและรวมกันได้ตามธรรมดา โดยไม่ต้องมีใครมาบังคับ

คนทั่วไปมักเข้าใจว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตั้งนิกายใหม่ คือนิกายธรรมยุตที่แตกต่างจากนิกายเดิม แต่โดยข้อเท็จจริงแล้วในตอนแรกคณะธรรมยุต ไม่ได้แยกออกมาจากคณะสงฆ์เดิม ยังรวมเป็นส่วนหนึ่งในคณะกลาง ก่อนหน้านั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าทรงเรียกคณะสงฆ์เดิมว่ามหานิกาย ซึ่งแปลว่าหมู่ใหญ่ หรือหมู่มาก เรียกคณะธรรมยุตว่า จุลนิกาย แปลว่าหมู่เล็กหรือหมู่น้อย บางทีท่านเรียกคณะสงฆ์เดิมว่า อาจิณณกัปปิกะนิกาย (หมู่ที่ทำตามกันมาโดยไม่ได้ตรวจสอบ ทำตามความเคยชิน) เรียกหมู่ของพระองค์ว่าธรรมยุติกนิกาย (หมู่ที่ยึดความถูกต้องเป็นหลัก) ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระดำริว่าคณะศิษย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีวัดและภิกษุสามเณรมากขึ้นจึงตั้งเป็นคณะเอกเทศอีกคณะหนึ่ง เรียกว่า "คณะธรรมยุต"

คำถามที่ ๙๒

ท่านภาวนาจิตอย่างไรในระหว่างวัน เช่น มีสติอยู่กับลมหายใจ พร้อมทั้งรู้อิริยาบถปัจจุบัน หรือสติรู้อิริยาบถเฉยๆ และมีคำภาวนาไหม - โดยเฉพาะเวลาท่านป่วย นอนแต่บนเตียง จิตท่านอยู่ที่ใด จมูกหรือท้อง และใช้คำภาวนาใดครับ ช่วยแนะนำผมหน่อยครับ

คำตอบ - สังเกตจากพระนิพนธ์และคำสอนเกี่ยวกับการทำสมาธิกรรมฐาน เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงดำเนินตามหลักสติปัฏฐานสูตร ดังเช่น คำสอนเรื่องการปฏิบัติในสติปัฏฐาน โดยเฉพาะคือทรงสอนเน้นเรื่องอานาปานสติภาวนาเป็นหลัก พร้อมทั้งทรงแนะนำวิธีปฏิบัติโดยการนับตามแนวคัมภีร์วิสุทธิมรรค และการบริกรรมพุท-โธ ตามแนวของครูบาอาจารย์บางท่าน

จากแนวพระนิพนธ์ดังกล่าว จึงสันนิษฐานว่าในส่วนการปฏิบัติของพระองค์เองก็คงทรงดำเนินตามแนวคำสอนดังกล่าวนี้ ทั้งนี้เพราะเราไม่อาจจะล่วงรู้ถึงวาระจิตของพระองค์ได้

คำถามที่ ๙๓

ระหว่าง**ความถูกต้องกับความสามัคคี** ควรเลือกอะไร

คำตอบ - เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงอธิบายไว้ในพระนิพนธ์เรื่องหนึ่งว่า "หลักธรรมที่สำคัญอย่างหนึ่ง คือความสามัคคี ตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนไว้ แต่ความสามัคคีนี้มิใช่เกิดขึ้นได้เพียงด้วยการพูดเป็นสุนทรกถาฟังกันเพราะๆ เท่านั้น แต่พึงเกิดขึ้นด้วยทุกๆ คนต่างมีสติสำนึกอยู่ในความสามัคคี (พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ, ๒/๓๓๙) และพระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้แปลความว่า ผู้ยินดีในความสามัคคี ตั้งอยู่ในธรรม (เรื่องเดิม, ๓/๓๕)

จากพระนิพนธ์ข้างต้นนี้แสดงว่า ความสามัคคีนั้นเป็นหลักธรรมหรือคุณธรรม และหลักธรรมหรือคุณธรรมก็หมายถึงความถูกต้อง ความหมายโดยรวม ความสามัคคีจึงต้องเป็นสามัคคีในทางที่ถูกต้อง มิใช่สามัคคีกันในทางที่ไม่ถูกต้อง ฉะนั้นถ้าสามัคคีกันในทางที่ไม่ถูกต้องหรือสามัคคีกันทำในสิ่งที่ไม่ถูกต้อง เช่น สามัคคีกันโกงเขา สามัคคีกันปล้นเขา จึงมิใช่สามัคคีในความหมายทางพระพุทธศาสนา

(ข้อมูลจาก สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. *พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ.* เล่ม ๒ และเล่ม ๓ กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ร่มธรรม, ๒๕๕๒)

คำถามที่ ๙๔

อยากทราบว่า **“นิพพาน” ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของพุทธศาสนา มีสภาวะเป็นอย่างไร? และอยู่ภายใต้กฎของ “ไตรลักษณ์” หรือไม่**

คำตอบ - เรื่องนี้เป็นเรื่องใหญ่ ต้องศึกษาและทำความเข้าใจอย่างละเอียดถี่ถ้วน ซึ่งไม่อาจนำมากล่าวได้อย่างละเอียดในที่นี้ จึงขอตอบพอเป็นแนวเพื่อศึกษาและทำความเข้าใจอย่างละเอียดจากตำราหรือผู้รู้ต่อไป

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงอธิบายเรื่องนิพพานไว้ในหลายทางและทรงอธิบายไว้ละเอียดมาก ขอนำมาเสนอพอเป็นแนวทางทำความเข้าใจเบื้องต้นอย่างกว้างๆ ดังนี้

“นิพพาน หมายถึงความดับกิเลสสิ้นเชิง ท่านผู้ดับกิเลสสิ้นเชิงนั้นเรียกว่า พระอรหันต์ เมื่อท่านสิ้นชีวิต ก็เรียกว่านิพพานด้วย ไม่เรียกว่า ตาย หรือถึงแก่กรรม อย่างที่เรียกการตายของคนธรรมดาทั่วไป (หลักธรรมสำคัญของพระพุทธศาสนา, ๙๘-๙๙)

นิพพานเป็นธรรมที่อยู่เหนือเหตุผล ทั้งเหตุผลสายสมุทัยวาร (สายเกิด) ทั้งเหตุผลสายนิโรธวาร (สายดับ) ตามหลักปฏิจจสมุปบาท (เรื่องเดียวกัน, ๒๑๙)

ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา คำว่า ธรรมทั้งปวงนั้น หมายรวมทั้ง สังขารและวิสังขาร (คือนิพพาน) ฉะนั้น สังขารทั้งปวง จึงเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ส่วนวิสังขารคือนิพพานเป็นอนัตตา” (ธรรมาภิธาน, ๒๑๖)

ผู้สนใจคำอธิบายเรื่องนิพพานของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ ควรอ่านพระนิพนธ์เรื่อง *ความเข้าใจเรื่องนิพพาน, หลักธรรมสำคัญของพระพุทธศาสนา, ธรรมาภิธาน* เป็นต้น

คำถามที่ ๙๕

ปุถุชน (ที่ประพฤติปฏิบัติดี) **สามารถเข้าถึงนิพพานโดยไม่บวช**ได้หรือไม่? เพราะอะไร

คำตอบ - ตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา ไม่ว่าบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ ก็สามารถบรรลุหรือถึงนิพพาน คือภาวะหมดกิเลสสิ้นเชิงได้ เพราะการบรรลุธรรมไม่ขึ้นอยู่กับเพศคือความเป็นหญิง ความเป็นชาย และไม่ขึ้นอยู่กับภาวะ คือความเป็นบรรพชิต หรือความเป็นคฤหัสถ์ แต่ขึ้นอยู่กับการปฏิบัติ ถ้าปฏิบัติถูกต้องครบถ้วน ก็สามารถบรรลุธรรมได้ทั้งนั้น ดังมีตัวอย่างในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนามากมาย

คำถามที่ ๙๖

ผมมีปัญหาว่า ถ้าพิจารณาขันธ์ ๕ จะต้องทำสมาธิให้ได้อย่างน้อย ปฐมฌานไหมครับ แล้วผมสงสัยว่าพระอนาคามีแบบวิปัสสนาอย่างเดียวถ้ามรณภาพแล้วจะไปจุติในชั้นพรหมได้อย่างไรครับ เพราะเคยอ่านเจอว่าต้องได้สมาธิจตุตถฌานครับ

คำตอบ - วิธีและขั้นตอนการเจริญวิปัสสนานั้น เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชไม่ได้ทรงอธิบายไว้โดยตรง ทรงเล่าลักษณะและความหมายของวิปัสสนา ในที่นี้จึงขอนำเอาคำอธิบายของสมเด็จพระวันรัตน์ (ทับ พุทธสิริ) ซึ่งเป็นปรมาจารย์ทางกรรมฐานรูปหนึ่งของไทย มาเสนอให้พิจารณาสั้นๆ พอได้หลัก ท่านอธิบายว่า วิปัสสนานั้นย่อมอาศัยสมาธิจึงเกิดขึ้นตั้งอยู่ได้ ถ้าไม่เจริญให้สมาธิเกิดขึ้นก่อนแล้ว ก็ไม่สามารถจะเจริญวิปัสสนาให้เกิดขึ้นได้ เพราะสมาธิเป็นเหตุให้เกิดวิปัสสนา โดยนัยนี้ ผู้มีศีลไม่บริสุทธิ์ ไม่ได้สมาธิ มีจิตฟุ้งซ่านอยู่แล้ว จะมาอวดอ้างว่าได้สำเร็จในวิปัสสนาภาวนาอย่างนั้นๆ ไม่ควรจะเชื่อถือ (*ธรรมสมบัติ* หมวดที่ ๑๐, ๕๙)

คัมภีร์วิสุทธิมรรคแสดงวิธีเจริญวิปัสสนา (ในอานาปานสติภาวนาเป็นตัวอย่าง) ว่า ผู้ใคร่จะเจริญวิปัสสนาในอานาปานสติภาวนา ทำฌานให้คล่องแคล่ว ออกจากสมาบัติ (ฌาน) แล้ว ย่อมเห็นกรัชกาย (ร่างกาย) และจิตว่าเป็นสมุทัย (เหตุเกิด) ของลมอัสสาสะปัสสาสะ ย่อมกำหนดลงไปว่า ลมอัสสาสะปัสสาสะและกายเป็นรูป จิตและธรรมที่ประกอบกับจิต เป็นนาม ครั้นกำหนดได้อย่างนี้แล้ว ก็หาปัจจัยของนามรูปนั้น (*วิสุทธิมรรค*, ๘๒)

เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชทรงอธิบายไว้ในพระนิพนธ์เรื่องหนึ่งว่า

ในเรื่องของวิปัสสนากรรมฐานนี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนให้ยกจิตขึ้นสู่ **อารมณ์ของวิปัสสนา** คือปัญญาที่เห็นแจ้ง ให้กำหนดค้นหาสิ่งที่เป็นตัวอารมณ์ของวิปัสสนาก่อน คือกำหนดลงไปในสมถะหรือสมาธิพร้อมทั้งองค์อาการของสมถะหรือสมาธินี้แหละ ว่านี่เป็นรูป นี่เป็นเวทนา นี่เป็นสัญญา นี่เป็นสังขาร นี่เป็นวิญญาณ เรียกว่าจัดกระบวนใหม่ ก็ของเก่านั่นแหละ แต่ว่ามากำหนดลงไปให้เป็นขันธ์ ๕ มีรูป เป็นต้น เพราะว่าสิ่งทั้ง ๕ นี้ก็มีอยู่พร้อมแล้วในสมถะหรือสมาธิ พร้อมทั้งอาการพร้อมทั้งองค์ของสมถะและสมาธิ และสิ่งที่มีอยู่พร้อมนี้ก็เป็นรูป เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร เป็นวิญญาณนั้นเอง

ในพระสูตรแสดงไว้มีใจความว่า เมื่อเข้าฌาน ๑ แล้วพิจารณาขันธ์ ๕ โดยความเป็นอนิจจัง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา แล้วน้อมจิตไปเพื่ออมตธาตุ (คือนิพพาน) ก็จะสิ้นอาสวะได้ ถ้าไม่สิ้นอาสวะก็จะได้เป็นพระอนาคามี เมื่อเข้าฌาน ๒ – ฌาน ๓ – ฌาน ๔ – ฌาน ๕ – ฌาน ๖ – ฌาน ๗ แล้วพิจารณาขันธ์ ๕ โดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แล้วน้อมจิตไปเพื่ออมตธาตุ ก็จะสิ้นอาสวะได้ ถ้าไม่สิ้นอาสวะก็จะได้เป็นพระอนาคามี (*พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน ๕๘๑*)

ตามคำอธิบายดังกล่าวมา แสดงว่าการเจริญวิปัสสนานั้น ต้องได้ฌานเป็นฐานและได้ฌานชั้นใดก็ได้และแสดงให้เห็นว่า

พระอนาคามีไม่ได้เกิดในสุทธาวาสด้วยอำนาจของฌาน แต่ไปเกิดด้วยความบริสุทธิ์ที่ท่านเป็นอนาคามี ความบริสุทธิ์คือละสังโยชเบื้องต่ำทั้ง ๕ ได้หมด ถ้าละอีก ๕ ได้ก็เป็นพระอรหันต์ พระอนาคามีจึงไปเกิดด้วยอำนาจความบริสุทธิ์ แต่จัดพรหมชั้นนี้อยู่ในจำพวกพรหมจตุตถฌาน

คำถามที่ ๙๗

การแสวงหา**นิพพานถือว่าเป็นการปฏิบัติที่ยังละทิ้งกิเลสไม่ได้**ใช่หรือไม่

คำตอบ - ช่วงของการปฏิบัติเพื่อละกิเลส ก็ยังมีกิเลสอยู่ การแสวงหานิพพานหรือการปฏิบัติเพื่อนิพพานเป็นการทำเพื่อละกิเลส และก็ละกิเลสได้เป็นชั้นๆ จนถึงละกิเลสได้หมดสิ้น ที่ท่านเรียกว่า บรรลุนิพพาน หรือถึงนิพพาน ผู้ที่ปฏิบัติแล้วละกิเลสได้เป็นขั้นๆ และละได้มากขึ้นตามลำดับนั้น ท่านที่ปฏิบัติแล้วเริ่มละกิเลสได้ขั้นต้นท่านเรียกว่า โสดาบัน ละได้มากขึ้นเรียกว่า สกทาคามี ละได้มากขึ้นอีกเรียกว่า อรหันต์ ตราบใดที่ยังปฏิบัติไม่ถึงขั้นเป็นพระอรหันต์ ก็ชื่อว่ายังมีกิเลสอยู่ แต่มีมากมีน้อยต่างกันไปตามระดับของการละได้

ส่วนคำถามที่ว่า "การแสวงหานิพพาน" ถือว่า "เป็นการปฏิบัติที่ยังละทิ้งกิเลสไม่ได้" นั้นน่าจะเป็นการใช้คำไม่ถูกตามความหมายที่ต้องการจะถาม

คำถามที่ ๙๘

ทำไมผู้หญิงในประเทศไทยถึงยังบวชไม่ได้

คำตอบ - เรื่องผู้หญิงบวชหรือว่าเรื่องภิกษุณี มีรายละเอียดมาก จึงขอตอบสั้นๆ พอได้ประเด็นสำคัญคือ เรื่องผู้หญิงบวชเป็นภิกษุณีนั้นเป็นพุทธบัญญัติ คือเป็นกฎเกณฑ์ หรือระเบียบปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าทรงกำหนดหรือตั้งไว้ มีสาระสำคัญว่า ผู้หญิงที่จะบวชเป็นภิกษุณีนั้น ต้องบวชจากคณะภิกษุณีก่อน แล้วไปรับการบวชจากคณะภิกษุสงฆ์อีกครั้งหนึ่ง จึงจะเป็นภิกษุณีที่สมบูรณ์ตามพระวินัยบัญญัติ

เมื่อคณะสงฆ์ฝ่ายเถรวาทไม่มีภิกษุณีมานานแล้ว ปัจจุบันผู้หญิงจึงบวชเป็นภิกษุณีในคณะสงฆ์เถรวาทไม่ได้

ท่านที่สนใจรายละเอียดในเรื่องนี้ สามารถอ่านหนังสือที่มีผู้เรียบเรียงไว้หลายเล่ม เช่น *ไขปริศนาปัญหาภิกษุณี* ของ น.อ. ทองย้อย แสงสินชัย, *ทัศนะของพระพุทธศาสนาต่อสตรีและการบวชเป็นภิกษุณี* ของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) เป็นต้น

คำถามที่ ๙๙

ทำไมโลกนี้ต้องมีหลายศาสนา คนที่นับถือศาสนาต่างจากเราเขาจะได้ขึ้นสวรรค์เหมือนกับพระพุทธศาสนาไหม

คำตอบ - เรื่องความดี ความชั่ว ซึ่งเรียกรวมว่าหลักกรรมนั้น พระพุทธศาสนาถือว่าเป็นกฎธรรมดาหรือกฎธรรมชาติ ฉะนั้นจึงเป็นหลักสากลหรือเป็นกฎสากล เพราะฉะนั้น ไม่ว่าคนในศาสนาใด ถ้าทำดีอย่างถูกต้องตามกฎแห่งกรรม หรือกฎธรรมชาติแล้ว ก็ไปสวรรค์ได้ทั้งนั้น ดังที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ในพระสูตรหนึ่งใจความว่า อาชีวก (คือคนที่นับถือลัทธินอกพระพุทธศาสนา ซึ่งมีอยู่หลายลัทธิ) พวกที่เป็นกรรมวาที กิริยวาที (คือเชื่อว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว และกรรมดีกรรมชั่วมีจริง) ก็ไปสวรรค์ได้ (จูฬวัจฉโคตรสูตร ม.ม.แปล ๒๐/๒๔๓/๔๔๓)

“การโกหก หรือมุสาวาท

ตามคำสอนของพระพุทธศาสนานั้น
หมายถึงโกหกเพื่อทำลายประโยชน์ของผู้อื่น
หรือว่าเพื่อให้ผู้อื่นหายนะ
ฉะนั้นแม้การโกหกเพื่อช่วยเหลือผู้อื่น
หรือเพื่อทำให้ผู้อื่นสบายใจ
ก็ยังเป็นการโกหก จึงมีโทษหรือบาป
แต่เนื่องจากมิใช่โกหก เพื่อทำลายผู้อื่น
จึงเป็นการโกหกไม่สมบูรณ์
หรือครบถ้วนตามลักษณะของการโกหก
จึงมีโทษน้อย”

๙๙ คำถามเกี่ยวกับ สมเด็จพระสังฆราช

